

seminaris de la
SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

ELS CATÀLEGS MUNICIPALS

La protecció del patrimoni immoble de Mallorca

Govern de les Illes Balears

Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats

Direcció General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement

seminaris de la
SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

ELS CATÀLEGS MUNICIPALS

La protecció del patrimoni immoble de Mallorca

Àngel Llull / Francesca Tugores (coord.)

Aquests textos són el resultat del seminari:
Els Catàlegs Municipals. La protecció del patrimoni immoble de Mallorca,
que va tenir lloc a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana
els dies 5, 6 i 7 d'octubre de 2010

Edita:
Societat Arqueològica Lul·liana
Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats.
Direcció General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement

© D'aquesta edició:
Societat Arqueològica Lul·liana
Govern de les Illes Balears.
Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats.
Direcció General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement

© Articles i imatges:
els autors

Disseny:
Antoni Garau

Impressió:
Indústria Gràfica Bahía

ISBN: 10: 84-616-4725-4
ISBN: 13: 978-84-616-4725-5

Dipòsit legal: PM 492 - 2013

Francesca Tugores / Àngel Llull
Catàlegs municipals / Mallorca 2013_007

Miquel Àngel Capellà Galmés
Els catàlegs de patrimoni històric:
del monument a l'àmbit local_017

Guillem Rosselló-Bordoy
Catalogació i protecció del patrimoni.
Evolució de la qüestió en el segle XX_029

Toni Lozano Ruiz
La catalogació a la legislació de patrimoni
i a la legislació urbanística_051

Jaume Adrover Cànaves / Antoni Mas i Forners
La tutela del patrimoni catalogat
per part de l'administració local_065

Miquel Àngel Escanelles
El concepte de paisatge
i la seva catalogació_075

Manuel Calvo Trias
Els jaciments arqueològics:
criteris de catalogació i problemàtica associada_087

Maria Francisca Ambrós Pol
La redacció i actualització dels catàlegs municipals.
Problemàtica associada_095

Andreu Ramis Puig-Gròs / Joan Vanrell Torelló / Pau Bibiloni Jaume
La caracterització d'un paisatge.
El sistema hidràulic del torrent de Llorac (Llorito)_105

Pedro Rabassa Sansaloni
La Llonja de Palma,
gestió de la intervenció en un bé catalogat_123

CATÀLEGS MUNICIPALS / MALLORCA 2013

Francesca Tugores / Àngel Llull¹

Coordinadors del seminari

“S’imposa treballar per la formació d’una consciència artística col·lectiva; interessar la gent per tots els medis en favor de les bel·leses autèntiques de la ciutat, fer conèixer bé als mateixos propietaris particulars el valor de lo que tenen i el respecte que li deuen. Obrir ulls, obrir ulls i obrir ulls...”

Miquel Ferrà, 1912²

Els catàlegs municipals són l’instrument que permet protegir la gran majoria dels béns patrimonials, més enllà dels que són reconeguts com a BIC i BC.³ Tot i aquest fet, molts de municipis no compten amb aquest instrument, i en d’altres és deficient.

La Llei de patrimoni històric de les Illes Balears (12/1998) establí inicialment que tots els municipis havien de redactar i aprovar un catàleg abans de dos anys, és a dir, com a màxim l’any 2000. Aquesta norma s’ha modificat un parell de cops al llarg del temps i finalment ha estat derogada, amb el resultat que, avui en dia, encara és molt reduït el número d’ajuntaments que tenen un catàleg aprovat segons els criteris vigents. N’hi ha que el tenen aprovat però no adaptat al Pla Territorial de Mallorca i, per tant, no inclou determinades tipologies ni valors. Però més greu és que encara hi ha un bon grup de consistoris que no tenen cap instrument de protecció, bé perquè no l’han aprovat mai, o bé perquè la seva tramitació s’ha dilatat tant en el temps que ha caducat. Per tant, ens trobam amb la dramàtica situació que molts de municipis de Mallorca, com ara Santanyí o Santa Margalida,⁴ per posar dos exemples, tenen la major part del seu patrimoni totalment desprotegit. I aquest, és només un dels problemes que sorgeixen a l’entorn d’aquesta matèria.

El seminari que la Societat Arqueològica Lul·liana va organitzar l’any 2010 tenia per objecte analitzar aquesta situació: que en prop de 15 anys no s’ha sabut articular un instrument de protecció que és fonamental. A fi d’identificar-ne els motius, a la trobada s’hi va convocar a diferents representants de les disciplines i agents que habitualment participen en el procés de redacció, tramitació i aplicació dels catàlegs: tècnics de

¹ Francesca Tugores és doctora en història de l’art (f_tugores@yahoo.es); Àngel Llull és arquitecte (llull@coaiib.es). La present aportació forma part de la transferència de coneixements del projecte d’investigació *Ciudades históricas y paisaje construido en Mallorca: Análisis de sus valores y estado de protección jurídica. Una propuesta de reordenación* (HAR2012-36193), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

² Miquel FERRÀ: “La ciutat qui s’en va. Conferència dedicada als joves, llegida pel soci D. Miquel Ferrà dins la sala d’actes del Col·legi de la Sapiència, el 20 del passat Janer”, *BSAL*, XIV, 1912-13, 37.

³ Segons l’article 5 de la Llei 12/1998 del patrimoni històric de les Illes Balears “tendran la consideració de Béns d’interès cultural els béns mobles i immobles més rellevants del patrimoni històric de les Illes Balears que pel seu valor singular es declarin com a tals de forma individualitzada”. Pel que fa als Béns catalogats, tot sovint es presenta el debat sobre l’aplicació d’aquesta categoria de protecció, doncs la mateixa Llei, a l’article 14, els defineix sols com a “aquells béns mobles i immobles que, tot i no tenir la rellevància que els permetria ser declarats béns d’interès cultural, tenen prou significació i valor per constituir un bé del patrimoni històric a protegir singularment”. Històricament, s’ha considerat que aquest grau es troba enmig dels elements protegits pels catàlegs municipals, i els BIC, és a dir, que els elements als què s’aplica aquesta protecció sobrepassen l’interès municipal, però no són tan excepcionals com per merèixer la màxima protecció.

⁴ Dades d’abril de 2013.

l'administració, tècnics redactors, investigadors i tot tipus de públic interessat. Les ponències s'organitzaren en tres blocs temàtics, amb taules rodones al final de cada sessió: el primer, centrat en la redacció dels catàlegs; el segon, en la seva tramitació; i el tercer, en la problemàtica de la seva aplicació un cop aprovat. Els textos que ara es publiquen recullen les aportacions dels ponents.

Fig. 2. El Centre BIT d'Inca (Alberto Campo Baeza, 1998) és un dels edificis de cronologia més recent que s'ha inclòs a un catàleg municipal (Fitxa INC G-009, grau de protecció B).

Les dues primeres són de caire històric (Capellà i Rosselló-Bordoy). Les següents tracten consideracions legals (Lozano, Mas i Adrover). Altres analitzen la redacció dels catàlegs des de la perspectiva multidisciplinària: des de la geografia (Escanelles), l'arqueologia (Calvo) i la història de l'art (Ambrós). Finalment, s'exposen dos casos concrets: la redacció d'una fitxa de paisatge (Ramis i Vanrell) i la intervenció arquitectònica sobre un element ja protegit (Rabassa).

L'encàrrec i redacció

El catàleg de patrimoni és un instrument urbanístic creat per al registre i protecció d'immobles de valor, però que en realitat du implícita una tasca d'investigació (doncs no es pot protegir allò que no es coneix). A més, tot sovint té com a resultat la descoberta de noves riqueses patrimonials, com succeeix quan s'assenyala, per primera vegada, un bé cultural i els valors que s'hi vinculen. Aquesta tasca es desenvolupa, a més, en un moment en què els catàlegs ja no només recullen els edificis o els jaciments més significatius d'un municipi, sinó que, atenent a l'ampliació del concepte de patrimoni que s'ha produït en els darrers temps, la selecció ha d'abraçar totes les tipologies (arquitectura industrial, béns etnològics, etc), sense limitacions cronològiques (també arquitectura contemporània), ni territorials, recollint també el paisatge entès com a fenomen patrimonial (marjades, camins, torrents, però també conjunts urbans, places, i carrers amb característiques rellevants).⁵ També s'han produït canvis pel que fa a l'exhaustivitat: si els primers catàlegs solien limitar-se als béns més emblemàtics o als més monumentals, s'ha passat a considerar que s'han de protegir sense excepció tots els elements amb valors, independentment de la seva dimensió, fins i tot quan es repeteixen elements d'una mateixa tipologia, fet que els fa mereixedors d'un reconeixement afegit com a part d'un conjunt o d'un ambient. La vocació de recollir tots els valors patrimonials susceptibles de desaparèixer ha portat a afegir-hi la possibilitat d'incloure-hi béns mobles quan aquests estan estretament lligats a l'immoble (com és el cas, per exemple, dels retaules d'una parròquia), o a delimitar entorns de protecció suficients per garantir la percepció del bé i la seva comprensió en relació a la seva funció original, com succeeix en aquells que tenen un vincle conceptual amb el seu entorn, com ara els molins o les torres de defensa. La darrera incorporació al concepte de patrimoni, en la qual la UNESCO està treballant intensament, el patrimoni immaterial, ja ha començat a reflectir-se també en els catàlegs. Tot i que es tracta d'un instrument urbanístic, i per tant de regulació del territori, ja hi ha algun cas de catalogació d'espais simbòlics que es justifiquen per ésser el lloc on es desenvolupen tradicions emblemàtiques per a la comunitat.⁶

Tal vegada a algú li pot semblar excessiu arribar a aquest nivell de tutela, però l'experiència de les darreres dècades ens demostra la vigència d'una premissa: que

⁵ Segons la Norma 47 del Pla Territorial de Mallorca "s'han de catalogar, com a mínim, els elements inclosos dins les categories següents: jaciments arqueològics, arquitectura religiosa, escultura monumental religiosa i heràldica, arquitectura i enginyeria civil, arquitectura militar, béns etnològics, béns d'interès industrial i béns d'interès paisatgístic i ambiental, entenent com a tal no tan sols els espais amb valors naturals destacats (orografia, hidrografia, flora i fauna), sinó també tots aquells conjunts urbans (carrers, barris, etc.) amb unes característiques determinades que els confereixen una unitat valorable des d'un punt de vista etnològic, històric o social. El contingut del catàleg haurà d'incloure com a mínim tots aquests elements, sense perjudici d'incloure tots aquells altres de valor singular que s'estimin adequats per catalogar". Per veure la totalitat de les directrius, vegeu el Capítol II del PTM.

⁶ Manacor ha estat un dels primers municipis en incorporar una fitxa referent a un espai on es desenvolupa una tradició: *El Vimer* (Fitxa CI-1 del Catàleg dels centres d'interès de Manacor, 2009, amb grau de protecció integral).

Fig. 2. El cas de l'immoble amb "Les tres creus" de Montuïri exemplifica la rellevància de la preservació de l'original, també quan es tracta de béns etnològics, fets a base de materials senzills. Totalment enderrocats el 2005 i reconstruït l'any 2012, constitueix sols un record d'un espai que fou emblemàtic per al municipi (Imatges: Arxiu del So i de la Imatge; arxiu de Patrimoni Històric del CIM i web esbinnerbo.com)

si es considera que un element té valor patrimonial -i per tant, valor com a original- i mereix ésser traspassat a les futures generacions, se l'ha de vincular a una figura de protecció o pot desaparèixer. No fer-ho és deixar la seva preservació a l'atzar. El cas de Les tres creus de Montuïri (fig. 2) és un exemple paradigmàtic del que pot succeir quan no hi ha instruments legals per evitar la desaparició d'un element: un municipi sense catàleg aprovat pot donar llicència per enderrocar un bé emblemàtic i, tot i nombroses reivindicacions de col·lectius -des d'entitats locals a la Societat Arqueològica Lul·liana-, aquest sigui enderrocats.

Un catàleg de patrimoni municipal constitueix per tant, un projecte de gran abast consistent en la identificació i protecció d'espais culturals. Es tracta d'una mena de "missió de país" que rep cada ajuntament gràcies a que gaudeixen de les competències urbanístiques en el seu terme municipal, on es té l'ocasió de conèixer les pròpies arrels i de posar-les en valor. Constitueix un punt de partida imprescindible per conèixer, valorar, i començar a treure un rendiment cultural, educatiu, i perquè no, econòmic, del patrimoni. Malauradament ben poques vegades aquesta tasca és entesa en positiu, i massa cops s'intenta minimitzar per a què no hi hagi cap impediment al lliure desenvolupament i a la renovació.

Un altre aspecte a tenir en compte a l'hora d'entendre el paper del catàleg és la seva relació amb la resta de normativa urbanística.⁷ Les normes subsidiàries dels municipis configuren una unitat amb el catàleg un cop aprovats ambdós documents, però en canvi normalment són concebuts i redactats de manera aïllada per part d'equips diferents, quan hauria de ser tot el contrari. La relació entre els dos instruments és ben clara: el catàleg protegeix individualitats, elements que cal preservar perquè tenen el valor d'original -aquest concepte és fonamental-, i les Normes regulen com es pot desenvolupar el seu context territorial. Aquests dos fets, que no es poden entendre aïlladament, haurien de ser el resultat d'un treball conjunt de comprensió del territori, la seva història i el seu desenvolupament. Això hauria de culminar en la redacció d'unes regles que, d'acord amb la morfologia del municipi, permetessin la integració harmònica dels elements catalogats amb les edificacions de nova planta, on sense caure en els falsos històrics, es reguli tot el component edilici del municipi de manera coherent amb el seu llegat històric. Malauradament, poques vegades s'entén la redacció dels catàlegs

⁷ Aquest aspecte fou analitzat pel que fa al cas de Palma a la ponència d'Antoni Sbert i Pilar Simón "Consideracions sobre els models normatius del PGOU de Palma per al Centre Històric", en el *Seminari sobre la protecció del patrimoni immoble de Mallorca: els Conjunts Històrics*, realitzat l'any 2011 a la Societat Arqueològica Lul·liana, actualment en premsa.

conjuntament amb les normes subsidiàries. Això dona com a resultat, per una part la protecció d'elements aïllats, i per l'altra la profusió de tipologies arquitectòniques dissonants i la regularització de traçats de carrers històrics. Aquest fet provoca que, gradualment, s'esvaeixi la fesomia de molts dels nuclis urbans de Mallorca.

Com s'ha apuntat, la redacció d'un catàleg és una tasca ingent, i això és un fet que molts dels implicats ignoren. És molt habitual que els responsables polítics no en siguin conscients, i que no hi dediquin l'atenció ni els recursos que solen donar a la resta d'assumptes urbanístics de l'ajuntament. Tot sovint s'encarrega la seva redacció en unes condicions ja de per sí poc favorables: amb un pressupost molt reduït, sense revisar els perfils professionals dels equips ni la seva experiència en la matèria, sense la implicació dels tècnics municipals, i de vegades, imposant limitacions sobre el que es pot o no catalogar. D'aquí que durant anys s'hagin lliurat documents incomplets, tant pel que fa al nombre de fitxes com per l'abast de la protecció proposada, o que d'altres s'hagin quedat dins un calaix, sense cap vigència legal, doncs així no es limitava la llibertat d'actuació de ningú.

Pel que fa als equips de treball, cal tenir en compte que un catàleg forma part de la normativa urbanística municipal, però també que aquest s'ha de basar en un coneixement profund de la història i del patrimoni del municipi. Si pel primer punt el tècnic competent és un arquitecte, pel segon és imprescindible comptar amb un historiador de l'art i amb un historiador i arqueòleg, sense que això exclogui la participació d'altres perfils. Aquest és l'equip mínim que es considera imprescindible per a la redacció, i seria idoni que hi col·laboressin els historiadors locals, i que es comptés amb la implicació dels

Fig. 3. Centre d'interpretació del molinar de Montuïri. La manca d'un catàleg aprovat va permetre la construcció d'un "centre d'interpretació" que desvirtuava els seus valors fonamentals.

tècnics municipals. A més, aquest equip hauria de treballar de manera interdisciplinària durant tot el procés, des de les reflexions inicials a la redacció del document final, a fi d'identificar els valors que es troben a cada element, ja siguin evidents o subtils, superficials o en forma de potencial arqueològic, concentrats o estesos al llarg del territori. Es tracta d'aconseguir que aquests valors es tradueixin en uns paràmetres de protecció adients, ni excessius ni minsos, que permetin traspassar aquest llegat en un estat òptim, però que alhora no posin traves innecessàries al seu ús. Se tracta doncs, d'una tasca que s'ha de realitzar des del rigor, el treball en equip, la sensibilitat, els coneixements, i també des de l'experiència.

Només a tall d'exemple del tipus de problemàtica que pot generar una fitxa incompleta o poc concreta, podem citar les múltiples interpretacions que tot sovint genera l'expressió "restauració" en les directrius d'elements catalogats, doncs si aquesta no va acompanyada d'uns criteris d'intervenció detallats que indiquin amb exactitud els materials i tècniques a utilitzar, o les superfícies i elements a preservar, poden entrar en joc interpretacions ben diverses, que poden variar molt en funció del propietari, del tècnic redactor o del tècnic municipal que n'informa l'expedient. Això pot implicar substitucions, repicats, referits, i de vegades fins i tot, la substitució completa de l'element. D'un catàleg deficient en sorgeixen tot sovint actuacions desastroses.

Un altre problema que acompanya la redacció de les fitxes és la dificultat d'accés als interiors dels immobles, fet que acaba generant "catàlegs de façanes", i provocant a la llarga el conegut fenomen del "façanisme". Només quan els equips insisteixen en l'accés als interiors o els tècnics municipals hi col·laboren facilitant el primer contacte, es pot anar més enllà del que es pot apreciar des de l'exterior. Això fa possible la catalogació d'espais com ara cuines tradicionals, tafones, o elements puntuals com ara paviments, embigats, escales, etc., que constitueixen una part important de les tipologies tradicionals que poc a poc s'estan perdent. És el que Miquel Àngel Escanelles anomena al seu article el "problema de la visibilitat", que fa que allò que no és visible des del carrer, si no se'n tenen indicis previs (a través dels historiadors locals o de la bibliografia), no es pugui catalogar. El resultat és que tot sovint ens trobam amb elements de gran singularitat que no gaudeixen de cap protecció, en contrast amb d'altres de menor rellevància que sí estan protegits perquè són visibles des de l'espai públic.

Existeix a més un dilema teòric en l'aplicació de la protecció "ambiental" del Pla Territorial –que afecta a la façana i la primera crugia– doncs hi poden haver casos en els que aquest grau sigui adient, però en d'altres allò que es pot estar provocant és l'adossament d'edificacions noves, normalment més altes, a una façana o a un aiguavés antic, sense cap tipus de connexió tipològica. En qualsevol cas, cada element és diferent i mereix un anàlisi individualitzat per trobar la solució més adequada.

Per acabar aquest primer bloc dedicat a la redacció dels catàlegs, s'ha de dir que s'ha produït una millora important dels resultats en els darrers anys, s'han creat i consolidat equips interdisciplinaris, i s'han incorporat als criteris de catalogació moltes de les premisses apuntades anteriorment. Això suposa un gran avanç respecte als moments inicials d'aquests treballs, en els que tot sovint els catàlegs eren redactats per un sol arquitecte o historiador, o per part d'equips redactors que tenien pocs models de referència i anaven aprenent sobre la marxa, creant cadascú una metodologia i uns criteris propis, amb resultats de vegades molt positius, i en altres casos millorables. En els darrers anys s'han publicat alguns treballs de referència i també s'ha incorporat aquesta matèria al món acadèmic, tant als estudis de grau com als màsters i postgraus

Fig. 4. El Quarter General Luque d'Inca tenia protecció B (estructural) quan l'Ajuntament hi projectà nous volums.

en gestió del patrimoni que ofereixen les diferents universitats, tot i que de vegades fins i tot aquests oblideu en els seus plans d'estudis aquest tipus de continguts.

Problemàtica de la tramitació

La tramitació d'un catàleg fins a la seva aprovació definitiva implica la participació de diferents agents, i té una certa complexitat. Per explicar-ho de manera molt resumida, consisteix en: aprovació inicial per part de l'ajuntament; exposició pública als ciutadans; període d'al·legacions; contestació de les al·legacions per part de l'ajuntament; i aprovació provisional per part d'aquest. Un cop aprovat de manera provisional, aquest es remet al Consell de Mallorca (entitat amb competències en patrimoni segons la Llei 12/98), on ha de ser aprovat per part de la Comissió Insular de Patrimoni Històric i per la Comissió Insular d'Urbanisme. Aquí és on l'administració supramunicipal revisa el catàleg, que ja es troba en estat avançat de tramitació. Si es considera que el document presenta defectes que no permetran la seva correcta aplicació, se'n denega l'aprovació fins que se n'esmenin les deficiències. Si en canvi, es considera que el document és correcte, es pot aprovar definitivament, o aprovar amb prescripcions.

La Llei 12/98 ja preveia que un cop es fa públic el contingut del catàleg, es produeix un risc immediat de desaparició dels elements afectats. Per això, durant la tramitació els ajuntaments han d'aplicar una suspensió de llicències en aquests immobles mentre s'aprova definitivament l'instrument. A la pràctica, de vegades s'acaba aquest període sense haver-ho fet, i segons el context, es pot produir un allau de peticions de llicències d'enderroc. D'aquí que l'òptim sigui que la primera versió del document sigui la definitiva, i que se pugui tramitar amb rapidesa.

Durant anys molts catàlegs quedaven suspesos en presentar alguns dels problemes que s'han explicat, i tot sovint l'ajuntament no es molestava en esmenar-ne les deficiències. En canvi, des de l'aprovació del Pla Territorial s'havien reactivat a molts de municipis els treballs de catalogació, motivats pel fet que no els era permès fer modificacions substancials en el planejament municipal sense estar adaptats al PTM. Ara, amb la

Fig. 5. Imatge d'abans i després de les obres en un bé catalogat a Son Servera, realitzades amb una llicència de canvi de coberta.

suspensió d'aquest impediment l'any 2012,⁸ els catàlegs passen un altre cop a la cua de la llarga llista de prioritats municipals.

Gestió dels catàlegs aprovats

L'existència de protecció jurídica sobre un element no el lliura d'actuacions inadequades. Reconèixer això és fonamental per millorar el sistema a tots els nivells. Quan s'ha aprovat un catàleg, passa a ser aplicat com a part de la normativa vigent, i els tècnics dels ajuntaments han de sotmetre qualsevol sol·licitud de llicència d'intervenció sobre un bé catalogat a les directrius fixades. Aquí, entre d'altres factors, hi entra en joc el tema del perfil de les persones que compleixen aquesta funció, doncs són molt pocs els ajuntaments que compten amb tècnics de patrimoni que analitzin els projectes juntament amb els arquitectes o arquitectes tècnics municipals. De fet se'n troben menys de 10 en la totalitat dels 54 municipis de l'illa, inclosos aquells que agrupen diverses funcions, com la gestió de l'arxiu municipal, la biblioteca, el museu, o fins i tot assumeixen tasques de correcció lingüística. A més, no tots ells redacten informes vinculats als expedients de llicència d'obres. Cal dir que hi ha casos en els que, independentment del perfil, aquests són molt curosos en la seva aplicació. Sigui com sigui, no són estranyes les negligències en l'aplicació de les directrius del catàleg, i en trobam casos arreu de l'illa, tant pel que fa a l'actuació de l'administració (licències que no tenen en compte les directrius, manca de control durant les obres, etc.) com dels propietaris dels immobles (obres sense llicència o que no s'ajusten a allò autoritzat –vegeu fig. 5).

En qualsevol cas, l'aprovació d'un catàleg és només la línia que permet passar de la no-gestió, al reconeixement d'un llegat a considerar. La missió no acaba amb la seva aprovació, doncs ha de ser un instrument en contínua revisió. L'idoni seria que tots els ajuntaments comptessin amb un tècnic de patrimoni –o tècnics mancomunats, en els casos d'ajuntaments petits-, que un cop aprovat l'instrument es poguessin dedicar a mantenir-lo viu, a la seva renovació periòdica, i assumissin tasques de conservació i difusió. Una missió que ben segur tendria interessants repercussions en altres camps,

com ara el turisme i sectors econòmics depenents, tal i com succeeix a molts d'indrets del món on es pensa en la cultura com a factor de desenvolupament. Tot això no és nou, aquesta visió és damunt la taula des de fa més de cent anys, com demostra una altra cita de la conferència que Miquel Ferrà dictà a la seu de l'Arqueològica el 1912: "Lo que la nostra ciutat té d'interessant pels forasters, lo que ells hi troben de sorprenent i admirable és justament tot allò que aquí es desprecia per sistema, tot allò de lo qual hem emprès a escarada la destrucció completa".⁹

⁹ Miquel FERRÀ: "La ciutat qui s'en va. Conferència dedicada als joves...", 36.

ELS CATÀLEGS DE PATRIMONI HISTÒRIC: DEL MONUMENT A L'ÀMBIT LOCAL

Miquel Àngel Capellà Galmés¹

Universitat de les Illes Balears

Un dels objectius de la Societat Arqueològica Lul·liana des de la seva fundació el 1880 és la protecció del patrimoni mallorquí.² En la seva dilatada trajectòria han estat diverses les formes de dur endavant aquesta comesa, començant per la creació del Museu Arqueològic,³ passant per les gestions voluntaristes per salvar monuments o la documentació general dels béns patrimonials.⁴ Una de les darreres iniciatives, una vegada institucionalitzada la tutela patrimonial, es concretà durant el darrer terç del segle XX, quan la Societat organitzà una sèrie de congressos dedicats a pèrdues i a patrimonis específics.⁵

L'administració pública, d'ençà de la configuració dels primers instruments de salvaguarda dels béns del passat, s'ha ocupat sistemàticament de l'elaboració d'inventaris i catàlegs en els quals s'enumeren o llisten les riqueses culturals de l'estat.⁶ La nostra intenció no és fer una síntesi de la història de la catalogació,⁷ sinó que tan sols volem destacar dues iniciatives per situar-ne l'evolució a l'estat espanyol.⁸ La primera d'elles és la *Real Cédula* de 1802, que recull unes pioneres mesures de catalogació; en aquest text legal es demanà la notificació a la *Real Academia de la Historia* de qualsevol troballa de l'antiguitat, però també s'insistia en la necessitat de fer relacions de béns mobles i immobles. És obvi que es tracta d'una passa dubitativa, però significativa, en un segle que es caracteritzà per les grans transformacions urbanes vinculades a la

¹ La present aportació forma part de la transferència de coneixements del projecte d'investigació *Ciudades históricas y paisaje construido en Mallorca: Análisis de sus valores y estado de protección jurídica. Una propuesta de reordenación* (HAR2012-36193), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

² Es produí una estreta relació amb la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics de les Balears fundada cap a 1844-1845, seguint el model de tutela francès a partir de la Reial Ordre de 2 d'abril de 1844 (José MORATA SOCIAS: "Consideraciones generales sobre la pérdida del Patrimonio monumental y urbanístico", *El Patrimonio tudat (1836-1994)*, Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1995, 244-248; José MORATA: *La Comisión Provincial de Monumentos de las Baleares (1844-1987)*, Fondo Documental. Sección Historia del Arte, Palma, 2005).

³ Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la utopia d'un Museu a Mallorca", *La Societat Arqueològica Lul·liana, una il·lusió que perdura (1880-2003)*, 1, Palma de Mallorca, 2003, 21-92.

⁴ Francesca TUGORES TRUYOL: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la conservació del patrimoni arquitectònic de Mallorca (1880-1936)", *La Societat Arqueològica Lul·liana una il·lusió que perdura (1880-2010)*, 4, Palma, 2010, 69-94.

⁵ Vegeu entre d'altres: *El Patrimonio tudat (1836-1994)*, Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1995; *El Patrimonio menor*, Actes del V Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1999; *El Patrimonio marítim i costaner*, Actes del VI Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2004; *Arquitectura i enginyeria popular a Mallorca*, Actes del VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2006.

⁶ Ignacio GONZÁLEZ VARAS: *Conservación de bienes culturales: teorías, historia, principios y normas*, Madrid, 2000, 79; Francisca HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: *El patrimonio cultural: la memoria recuperada*, Gijón, 2002.

⁷ Alfonso MUÑOZ COSME: "Catálogos e inventarios del Patrimonio en España", *El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión*, Madrid, 2010, 15-37.

⁸ Alfredo J. MORALES: *Patrimonio histórico-artístico*, Madrid, 1996, 55-63.

desamortització dels béns eclesiàstics i a l'inici de la industrialització, que comportaren múltiples pèrdues patrimonials.⁹

La segona iniciativa es produí a començament del segle XX quan s'inicià el procés de redacció del *Catálogo Monumental de España*,¹⁰ un altre intent de dur endavant l'endarrerit i urgent inventari del patrimoni nacional. Va ser Juan Facundo Riaño qui l'encarregà a Manuel Gómez-Moreno Martínez (1870-1970), que juntament amb Elías Tormo y Monzó (1869-1957) són reconeguts per la historiografia artística com les figures capdavanteres de la primera generació d'historiadors de l'art.¹¹ Tot i que aquest no és el lloc per estendre'ns en la problemàtica de l'elaboració d'aquesta obra que restà inconclusa, sí que volem fer constar que la forma de planificar decimonònica els féu optar, en un primer moment, per recórrer a un únic especialista, abans d'escollir un equip d'erudits. La comesa de Gómez-Moreno recorda la dels viatgers del XIX al transitar per camins tortuosos i carreteres poc freqüentades de Castella amb l'afany de registrar els monuments provincials;¹² tot i aquest caire romàntic, acabà en el termini fixat, uns vuit mesos, l'inventari de la província d'Àvila (1901).¹³

La tasca colossal i peremptòria, ja que no es pot qualificar d'altra manera, motivà l'ampliació dels redactors, fet que provocà allò que s'havia volgut evitar des de la planificació inicial, és a dir, les grans diferències entre els criteris aplicats pels diferents autors, tot i les prescripcions comunes i les temptatives fetes sobre la marxa per intentar unificar. Però no és gens estrany que la cosa evolucionàs així, el 1919 Leopoldo Torres Balbás es lamentava que la majoria de catàlegs els feien amics de polítics "*desconocedores en absoluto de nuestro arte antiguo*",¹⁴ però ben assabentats dels beneficis econòmics que la labor de catalogació reportava. Com a darrera anècdota d'aquesta interessant empresa, val la pena tenir present la crítica d'Elías Tormo al volum d'Àlava (1915) escrit pel periodista Cristóbal de Castro, que realitzà els textos de set catàlegs, dues províncies més que Gómez-Moreno. En la ressenya, Tormo remarcava la ineptitud científica de Castro ja que, entre molts d'altres petits detalls, classificava un casal d'època moderna de Murga com a "*único palacio románico de la provincia*".¹⁵

Pel que fa a les Balears, el catàleg l'havia sol·licitat també Cristóbal de Castro, però va ser Antonio Vives Escudero (1859-1925), Acadèmic de la Reial de la Història, qui va rebre el nomenament per la Reial Ordre signada pel Rei el 20 de gener de 1905, atorgant-li un pressupost mensual de 600 pessetes durant dotze mesos. El lliurament definitiu es demorà fins l'any 1909, l'obra rebé el títol de *Inventario de los monumentos artísticos de España. Provincia de Baleares*, aportació que es pot consultar en edició digital ja

⁹ Isabel ORDIERES DÍEZ: *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid, 1995; Gabriel ALOMAR I ESTEVE; Antoni I. ALOMAR I CANYELLES: *El patrimonio cultural de las illes Balears. Ideas per una política de defensa i protecció*, Palma, 1994.

¹⁰ Amelia LÓPEZ-YARTO ELIZALDE: *El Catálogo Monumental de España (1900-1961)*, Madrid, 2010; *El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión*, Madrid, 2011.

¹¹ Gonzalo M. BORRÁS GUALIS; Ana Reyes PACIOS LOZANO: *Diccionario de historiadores españoles del arte*, Madrid, 2006, 20-21, 168-170, 329-330.

¹² Gratiniano NIETO GALLO: "Prólogo", Manuel GÓMEZ-MORENO: *Catálogo Monumental de España*, Madrid, 1967, XVII.

¹³ Miguel Ángel LÓPEZ TRUJILLO: *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*, Gijón, 2006, 312.

¹⁴ LÓPEZ TRUJILLO: *Patrimonio. La lucha...*, 326.

¹⁵ LÓPEZ TRUJILLO: *Patrimonio. La lucha...*, 327; Juan Antonio GAYA NUÑO: *Historia de la crítica de arte en España*, Madrid, 1975, 217-218.

que no va ser publicada en paper com en d'altres casos.¹⁶ Es vertebrava en tres volums d'imatges, Atlas, i un de Text, dividit en dues parts. Es caracteritza per un plantejament i execució que “[...] se diferencian profundamente del resto de los volúmenes de la obra, en lo que al tratamiento del patrimonio arqueológico se refiere. En primer lugar, la estructura de la obra se articula en torno a tipologías productivas (arquitectura, cerámica, toréutica, vidrio, orfebrería, etc.). Como buen numismata y a diferencia de la mayor parte de los autores del Catálogo, Vives y Escudero dio más importancia a la sistematización tipológica de los hallazgos catalogados que a su descripción en términos estéticos. Este protagonismo del estudio de los objetos de la Prehistoria y Antigüedad en las islas Baleares también se puede afirmar en términos cuantitativos, ya que, a juzgar por el volumen total de páginas consignadas a estos periodos, el Catálogo de Vives y Escudero es el que más profundamente estudia el patrimonio generado en este periodo”.¹⁷ Mentre que la majoria de catàlegs es caracteritzaven per la compilació de dades positivista, Vives optà per un plantejament historicista-cultural. En definitiva, el dilatat interval de temps transcorregut en l'elaboració dels 47 catàlegs d'alguna manera reflecteix els canvis que es produïren al llarg del segle XX en el concepte de patrimoni cultural, així com en els instruments vigents de protecció d'aquest patrimoni, que evolucionaren cap a solucions més efectives.

La pregunta ineludible que porta associada la catalogació, tant abans com ara, és què conservam, per a què i com? Un inventari o catàleg és una relació d'elements del patrimoni que han estat reconeguts i seleccionats.¹⁸ És a través d'aquests documents que es valora, es coneix i es transfereix a les generacions futures un bé cultural. La tasca de l'historiador, com a investigador del passat i les seves transformacions, és realitzar la catalogació del patrimoni historicoartístic; a partir d'uns valors “que depenen d'un determinat context cultural, històric i fins i tot psicològic”,¹⁹ que acaben primant que no tot es pot conservar i que, per tant, la tria esdevé irremediable. Escollir el que es vol preservar i transmetre va lligat a l'oblit i a la desaparició.²⁰

Tanmateix, una de les característiques de la valoració de la cultura material del passat és la mutabilitat,²¹ que va de la mà del procés evolutiu de la tutela i també del que s'entén com a patrimoni. Seguint el que afirma Ignacio Henares, el centre de la salvaguarda ha variat històricament: monuments, obres d'art, conjunts urbans, béns culturals, béns ambientals...;²² unes tipologies que s'han anat incorporant en una relació cada vegada més exhaustiva, que va tenint en compte les noves demandes d'una

¹⁶ <http://biblioteca.cchs.csic.es/digitalizacion_tnt/index.html> [Consulta: 15 febrer 2013]. La pàgina recull la publicació digital d'aquesta vasta obra, cal tenir en compte que s'acabaren 39 de les 47 províncies i només 17 varen ser publicats.

¹⁷ Jesús BERMEJO TIRADO; Irene MAÑAS ROMERO: “La visión del arte clásico en el Catálogo Monumental de España”, *El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión*, Madrid, 2011, 216-217.

¹⁸ Francesca TUGORES; Rosa PLANAS: *Introducción al patrimonio cultural*, Gijón, 2006, 81; MORALES: *Patrimonio...*, 55. Per aspectes més tècnics vegeu: Javier RODRÍGUEZ BARBERÁN; Marcelo MARTÍN (coord.): *Catalogación del Patrimonio Histórico*, I Jornadas sobre Catalogación del Patrimonio Histórico, Sevilla, 1996.

¹⁹ Cèsar CARRERAS MONTFORT; Glòria MUNILLA CABRILLANA (coord.): *Gestió del patrimoni històric*, Barcelona, 2003, 26.

²⁰ Marie-Anne SIRE: *La France du Patrimoine. Les choix de la mémoire*, Paris, 1996.

²¹ Carlo CESCHI: *Teoria e storia del restauro*, Roma, 1970, 22.

²² Ignacio HENARES: “La Historia del arte como instrumento operativo en la gestión y protección del patrimonio” a, Miguel Ángel CASTILLO OREJA (ed.): *Centros históricos y conservación del patrimonio*, Madrid, 1998, 79.

sensibilitat patrimonial en constant moviment i amb afany actualitzador.²³ En paral·lel, la realitat legal i administrativa també ha canviat de manera progressiva, tot i que la gran majoria dels valors que sustenten el concepte i la legislació són de naturalesa històrica.²⁴ La denominació d'aquests diversos objectes de tutela ha anat passant, sense solució de continuïtat, de patrimoni artístic, a patrimoni historicoartístic, fins a l'actual concepte de patrimoni cultural.²⁵ En aquest panorama interdisciplinar, en el qual hi intervenen professionals de diferents disciplines acadèmiques, l'aportació de la Història de l'Art se centra en "la investigació pura, la catalogació i la interpretació dels valors historicoartístics, que haurien de precedir sempre i acompanyar necessàriament l'examen, la preservació i la restauració del patrimoni cultural".²⁶

El "catàleg urbanístic" es regula per la legislació urbanística i, per tant, assoleix una dimensió en part diferenciada de la del catàleg històric o artístic, encara que comparteixen funció. Des de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol la protecció del patrimoni arquitectònic es vehicula en bona part mitjançant aquesta figura urbanística.²⁷ Els catàlegs municipals són una eina fonamental per a la salvaguarda d'aquests béns, en especial d'aquells d'interès local, que no poden assolir la consideració de BIC o Bé Catalogat, les dues figures de protecció de la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears.

Ciutats, pobles i llogarets, com a marcs que acompanyen la nostra experiència vital, són el resultat "de la relació dialèctica entre les tipologies arquitectòniques i els espais urbans".²⁸ La morfologia d'aquests nuclis reflecteix el pas del temps, amb una evolució que és fruit de planejaments diversos no unificats, de fet el seu origen es pot deure a factors diferents, com poden ser un ordenament regit a partir d'un edifici principal construït amb un programa de vocació monumental, els eixos de comunicació... Tot i que des de mitjan del segle XX es regula l'ús del sòl, els cascs antics d'alguns nuclis de Mallorca es varen transformar de manera progressiva amb l'aparició de blocs de pisos, unes alteracions que desordenaren aquests conceptes originaris tant en trama com en forma.²⁹ És obvi que la creació arquitectònica no té, en l'actualitat, perquè suposar la

23 SIRE: *La France du Patrimoine...*, 60-85.

24 Miguel Àngel CASTILLO OREJA: "Patrimonio cultural, turismo y desarrollo", *XV Congrés Nacional d'Història de l'Art (CEHA), Models, intercanvis i recepció artística: de les rutes marítimes a la navegació en xarxa*, Palma de Mallorca, 20-23 de octubre de 2004, Palma, 2008, 1041.

25 Gonzalo BORRÁS GUALIS: *Cómo y qué investigar en historia del arte. Una crítica parcial de la historiografía del arte española*, Barcelona, 2001, 158; MORALES: *Patrimonio...*, 9-14.

26 A més, Gonzalo Borrás afegeix que "sin duda el mayor énfasis ha de ser puesto en nuestro tercer nivel especulativo, en el de la interpretación de los valores histórico-artísticos, como un informe necesario que debe acompañar con carácter previo a cualquier proyecto o memoria de restauración. Debemos defender que la presencia técnica del historiador del arte mediante este informe previo sea exigible por ley, o al menos por exigencia administrativa, y no responda tan sólo a la hospitalidad o cortesía interdisciplinar de los actuales técnicos responsables de las memorias o proyectos de restauración" (BORRÁS GUALIS: *Cómo y qué investigar...*, 161-162; Gonzalo M. BORRÁS GUALIS: *Historia del Arte y Patrimonio Cultural: una revisión crítica*, Zaragoza, 2012, 57-77).

27 José FARIÑA TOJO: *La protección del patrimonio urbano. Instrumentos normativos*, Madrid, 2000. Els catàlegs de patrimoni històric són documents complementaris als instruments de planejament general municipal, el procediment administratiu per aprovar-los es regula per l'article 149 del *Reial decret 2159/1978, de 23 de juny de 1978*, que desenvolupa l'article 42 del *Reial decret 1346/1976, de 9 d'abril de 1976*.

28 BORRÁS GUALIS: *Cómo y qué investigar...*, 137.

29 Raquel LACUESTA CONTRERAS: "El Historiador del Arte como agente responsable de la conservación de la obra artística", *e-rph*, 1, 2007; Raquel LACUESTA CONTRERAS: "El catálogo como instrumento del Plan Especial. El papel del análisis histórico del tejido urbano y sus emergencias", *Documento, espacio e contorno. Relatorios*, Santiago de Compostela, 1998.

destrucció de béns del passat, però el catàleg ajuda a salvaguardar l'autenticitat dels pobles i de la ruralia que hi està associada.³⁰

En contraposició al que hem exposat fins ara, si analitzem els catàlegs urbanístics, en termes generals, sembla que han estat uns instruments no tan eficients com es voldria en la custòdia de la imatge urbana i del paisatge edificat.³¹ L'adaptació d'aquests documents al Pla Territorial de Mallorca és una esplèndida oportunitat per a corroborar la seva efectivitat, tant de l'instrument urbanístic com de la gestió que n'han fet les administracions locals. En ocasions, ha estat la lentitud dels processos de tramitació qui ha restat vàlida a la conservació, accelerant la transformació d'edificis i fins i tot en alguns casos la destrucció de béns. Entre els exemples més paradigmàtics de canvis significatius, previs a l'aprovació definitiva del catàleg, es poden situar qualcunes possessions, que s'han remodelat per a adaptar part de l'immoble a nous usos, anant molt més enllà del que permetien les ordenances de la fitxa catalogràfica. En d'altres casos, s'ha arribat a la destrucció de l'objecte, com és ara la nau de la Teulera de Sant Llorenç, un edifici d'un cert interès etnològic.³² Els catàlegs municipals tal vegada constitueixen la part més delicada i fràgil del sistema patrimonial.

Vist aquest panorama un tant incert, sorprèn comprovar que esglésies parroquials com la de Petra o Artà,³³ ambdues fàbriques de tradició tardogòtica erigides al llarg del segle XVI, la de Porreres,³⁴ barroca, i la neoclàssica de Lluçmajor no hagin rebut, fins al moment, alguna de les figures de protecció, Bé catalogat o BIC, contemplades a la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears. Tot i que les fitxes pertinents dels catàlegs indiquin l'obvi nivell de protecció integral, entenc que el catàleg, no sigui suficient per a uns elements singulars de la història de l'arquitectura mallorquina davant la manca de coneixements en patrimoni històric d'alguns funcionaris locals que n'han d'aplicar les directrius. Si bé és cert que qualcun dels edificis esmentats tenen o tendran una major consideració al estar inclosos dins conjunts històrics, com són els casos de Petra i el recentment declarat de Sineu.

Una altra de les crítiques que es podien fer fins ara als catàlegs municipals era el nombre escàs d'elements etnològics catalogats,³⁵ en aquest cas, el Pla Territorial els ha fixat com un dels focus d'atenció preferent. En canvi, l'arquitectura contemporània de la segona meitat del segle XX s'ha anat incorporant en comptagotes;³⁶ un exemple d'aquesta

30 José María LOSADA ARANGUREN: "Teoría y praxis de la conservación: el rol del historiador del arte", *PH: Boletín del Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico*, 28, 1999, 69-72.

31 LACUESTA CONTRERAS: "El Historiador del Arte..."; Raquel LACUESTA CONTRERAS: "Inventarios, catálogos y planes especiales de protección del patrimonio histórico, arquitectónico y ambiental", Antoni GONZÁLEZ (coord.): *Conservació preventiva: última etapa. Memoria SPAL 1999-2001*, Barcelona, 2006, 241-273.

32 Assupta BASSA: "El PP llorenç denuncia la destrucció del patrimoni", *Diari de Balears*, 8 setembre 2010. <<http://dbalears.cat/search>> [Consulta: 15 febrer 2013].

33 Gabriel CARRIÓ I VIVES: *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà: estudi historicoartístic*, Palma, 2002.

34 Maria BARCELÓ CRESPI: *L'Església Parroquial de Porreres: Notes històrico-artístiques*, Palma, 1990.

35 Gabriel ORDINES MERCÉ: "Construccions etnològiques i catàlegs municipals", *Arquitectura i enginyeria popular*, Actes del VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2006, 91-100.

36 A França, baix l'impuls d'André Malraux durant la V^a República, es promourà la protecció de les obres de Le Corbusier, així el 1965 la Ville Savoye serà salvada *in extremis* de la demolició gràcies a una petició internacional. Malraux suposarà una acceleració de la memòria i una diversificació dels angles o punts de vista en la protecció patrimonial. Aquest concepte es plasmarà en la classificació el 1969 del Palais Ideal (1897-1912) construït pel *facteur* Chéval, decisió que generarà nombroses protestes atès l'aspecte anecdòtic i l'estètica discutible de l'obra, però l'equip de Malraux el considerarà com l'única mostra d'arquitectura naïf (SIRE: *La France du Patrimoine...*, 66-67).

circumstància seria la casa Can Lis de Jørn Utzon projectada entre 1971 i 1973 a Portopetro (Santanyi), de la qual s'ha incoat l'expedient de declaració de Bé d'Interès Cultural l'any 2012 per iniciativa de la Societat Arqueològica Lul·liana i el Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Illes Balears. Ara bé, acudint a una figura de protecció supramunicipal.

En la línia de l'etnologia, els equips de catalogació haurien de tenir el criteri i la independència necessària per atrevir-se a fixar elements que ajudin a configurar una marca d'identitat municipal.³⁷ Un exemple del que estic parlant podria ser el denominat peu de Sant Cristòfol al bosc del porrassar d'Algaida un indret que recull la poesia popular i que esdevé part de l'imaginari infantil de molts algaidins.³⁸ Aquests béns, juntament amb d'altres diguem que més clàssics, podrien definir unes rutes de patrimoni cultural i natural pròpies, si tenim en compte la proximitat del massís de Randa,³⁹ una de les Àrees de Reconversió (ART) del Pla Territorial de l'illa.

La utilització d'aquests béns microlocals per a crear una imatge de marca patrimonial del municipi permetria donar una personalitat nova a aquestes entitats locals.⁴⁰ Sembla que encara cal convèncer als ajuntaments de la necessitat de gestionar el patrimoni, en aquest cas incidint en l'aprofitament productiu. Entenc que alguna de les propostes del Pla Territorial, s'acosten a una adjectivació del concepte de Patrimoni, que és la fusió de masses patrimonials. Així, segons José Castillo *"para que este término [...] no deje de ser un simple hallazgo nominalista necesita, por un lado, un valor que lo justifique y lo propicie (un valor que esté presente tanto en el patrimonio natural como el cultural y que actúe de unificador de los dos), el de las señas de identidad, y, por otro lado, un ámbito físico que materialice de forma unitaria lo cultural y natural, en este caso, el territorio"*,⁴¹ produint-se l'evolució des de la territorialització del patrimoni cap a la patrimonialització del territori.⁴²

Una altra de les problemàtiques que porta implícit el catàleg municipal és que centra l'atenció a l'exterior de la construcció, és a dir a la façana i als volums. Només la tenacitat d'alguns equips de catalogació, associada a la predisposició d'alguns propietaris, ha permès inventariar elements als interiors arquitectònics. El més greu és el buidat d'aquestes parts, sobretot quan es tracta d'edificis públics o amb uns usos molt predeterminats en origen (tafones, cellers...). En aquests processos de reconversió usuària és determinant la participació de professionals que marquin directrius i ajudin a prendre decisions per a la conservació en essència d'alguns espais i en d'altres, de

³⁷ Els límits pressupostaris van en detriment de la riquesa de l'eina de protecció.

³⁸ Gabriel JANER MANILA: *Randa, paisatge i misteri*, Algaida, 2010.

³⁹ Declarada Paratge pintoresc segons el Reial Decret de 8 de juny de 1951, en concret *"La cima de la montaña de Randa [Algaida] (Mallorca), delimitada por el cinturón de rocas que la coronan, comprendiendo la cueva y el huertecillo donde, según la tradición, se retiraba el Beato Raimundo Lulio a orar y meditar; en la provincia de Baleares"* (*Inventario del Patrimonio Artístico y Arqueológico de España*, Madrid, 1973, 203-204).

⁴⁰ Municipis com Calvià, Manacor o Alcúdia han desenvolupat iniciatives patrimonials que es troben properes als plans estratègics en patrimoni i cultura desenvolupats a algunes de les grans ciutats espanyoles (Celia MARTÍNEZ YÁÑEZ: "Los nuevos planteamientos de la gestión del patrimonio cultural en el ámbito urbano: planes estratégicos y distritos culturales", *e-rph*, 1, 2007). A títol il·lustratiu vegeu l'anàlisi de la zona de Calvià: Manuel CALVO TRIAS: *Nous models de gestió del patrimoni arqueològic. El parc arqueològic del Puig de Sa Morisca (Calvià, Mallorca)*, Palma, 2002; Jaime MARTÍNEZ LLABRÉS (dir.) *et alii*: *Calvià. Patrimonio Cultural*, Calvià, 2011.

⁴¹ José CASTILLO RUIZ: "Molinos frente a catedrales: el patrimonio histórico como factor de desarrollo y la Historia del Arte", Isidoro COLOMA MARTÍN *et alii*: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006, 382.

⁴² Celia MARTÍNEZ YÁÑEZ: "Patrimonialización del territorio y territorialización del patrimonio", *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada*, 39, 2008, 251-266.

menor categoria, per a l'adaptació a l'irrenunciable model de vida del segle XXI.⁴³

El catàleg, sigui del tipus que sigui, forma part de la cadena lògica dels processos de patrimonialització,⁴⁴ per aquesta raó és necessari donar-los a conèixer. És cert que, tant en l'àmbit insular com municipal, s'hi ha treballat, però, tal vegada, no en la quantitat i la forma suficient per a què el patrimoni etnològic i les tipologies arquitectòniques tradicionals se sentin per propietaris i usuaris com una de les riqueses del municipi.⁴⁵ En paraules de Carlo Ceschi és el coneixement el que fa que el percebem nostre i, per tant, digne de respecte i d'amor.⁴⁶ Així doncs, sembla que és de consens que s'ha de fer feina amb els col·lectius implicats per a canviar la manera de sentir les seves cases, que en la majoria d'exemples no poden tenir o no compleixen amb el perfil singular corresponent al Bé catalogat o al BIC i per això costa d'entendre la seva protecció, parcial o integral.⁴⁷

El procés de patrimonialització comporta activitats de sensibilització i en definitiva d'educació,⁴⁸ per a què els catàlegs s'integrin en la societat, amb la finalitat que no es vegin només com una eina coercitiva de l'administració o de determinats col·lectius il·lustrats. És un fet normal, constatat per més d'un equip catalogador, l'escassa consciència social de la riquesa patrimonial dels municipis, que es pot deure en part a una mala posada en valor, que es reflecteix en la falta de compromís dels propietaris i una baixa percepció dels elements que composen el patrimoni històric municipal.⁴⁹ Tal vegada seria bo recordar, ja que no l'hem pogut consultar, l'obligació segons la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears d'elaborar bianualment un pla insular de gestió, "el qual establirà el conjunt d'actuacions i prioritats de l'acció pública destinades a ordenar i facilitar les tasques preventives, la intervenció, la conservació i la difusió del patrimoni històric".⁵⁰

L'elaboració de documents d'ordenació territorial i planificació urbanística vinculats a conjunts històrics no declarats hauria de fer ineludible la participació de l'Historiador de l'Art,⁵¹ o en el seu defecte de l'historiador o arqueòleg.⁵² En ocasions les normes subsidiàries d'alguns nuclis mallorquins s'han realitzat per equips d'urbanistes i arquitectes que s'han limitat a aplicar models que des de l'òptica patrimonial semblen estàndards, essent poc respectuosos amb les característiques d'aquests centres

43 LACUESTA CONTRERAS: "El Historiador del Arte...".

44 Alejandro BERMÚDEZ *et alii*: *Intervención en el patrimonio cultural*, Madrid, 2004.

45 Són de gran ajuda per una banda el Visor del Patrimoni Històric del Consell de Mallorca i, per altra, les iniciatives d'uns pocs ajuntaments de digitalitzar o publicar les fitxes dels catàlegs. No obstant, s'ha d'afirmar que és del tot decebedor que a hores d'ara no sigui possible la consulta del Catàleg General de les Illes Balears, que sí està a disposició del contribuent en d'altres comunitats autònomes molt més sensibles en matèria cultural.

46 CESCHI: *Teoria...*, 23.

47 María SÁNCHEZ LUQUE: "La gestión municipal del patrimonio urbano en España", Isidoro COLOMA MARTÍN *et alii*: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006, 644.

48 Olaia FONTAL MERILLAS: "El patrimonio: una realidad con muchas miradas", Roser CALAF MASACHS; Olaia FONTAL MERILLAS (coord.): *Comunicación educativa del patrimonio: referentes, modelos y ejemplos*, Gijón, 2004, 17.

49 Jesús MEJÍAS LÓPEZ: *Estructuras y principios de gestión del patrimonio cultural municipal*, Gijón, 2008, 17.

50 Llei 12/1998 de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, Palma, 1999.

51 CASTILLO OREJA: "Patrimonio cultural...", 1042.

52 Vegeu l'aplicació a Andalússia: Ángel Isac MARTÍNEZ DE CARVAJAL: "La Ley de Patrimonio Histórico Andalúz (2007) y el planeamiento urbanístico", *e-rph*, 3, 2008.

històrics que, segons una sentència del Tribunal Suprem de l'any 1993, compten amb edificis *"que pueden ser considerados testimonios de la vida cotidiana de la gente, de gran valor sentimental, que van desde los monumentos religiosos medievales, pasando por la etapa agrícola de las masías, hasta las construcciones industriales y la vanguardia arquitectónica del siglo XX"*.⁵³

La darrera pregunta que ens hem de fer és què passarà amb els catàlegs una vegada aprovats? Entenem que un factor clau en aquest esdevenir és la manca de professionals del patrimoni a les corporacions locals. És ben palesa la insuficiència de mitjans tècnics i humans en la gestió del patrimoni cultural, no només a les illes sinó també en la geografia peninsular, essent un dels aspectes que més debiliten la conservació d'aquests béns.⁵⁴ A més a més, si ens atenem al context actual de crisi econòmica, aquesta deficiència no porta camí de corregir-se sinó d'empitjorar. Com exemple d'aquesta falta de personal, basta fer present que la Gerència d'Urbanisme de Palma, des de fa molts anys, només té un tècnic en patrimoni, en aquest cas un arqueòleg, per a fer efectiva la protecció d'un municipi de grans dimensions.⁵⁵ La gestió dels catàlegs s'articula en el millor dels casos a través de comissions d'experts, d'altres municipis compten amb tècnics especialitzats o bé que n'han assumit les diligències convertint-se en comodins servint per a tasques de salvaguarda patrimonial, difusió cultural, arxiu i un llarg etcètera. No es pot demanar que els municipis més petits tinguin especialistes en aquesta matèria, però aquest fet no descarta la possibilitat de poder recórrer a les mancomunitats o de demanar un major assessorament al Consell de Mallorca o a una altra institució pública.

És evident que tot el procés tutelar es regeix per una obligatòria pluridisciplinarietat, amb uns equips de catalogació i gestió patrimonial en els quals les competències de cada membre han d'estar molt clares, a fi i efecte de no caure en conflictes d'interessos.⁵⁶ Mentre els arqueòlegs participen de manera sistemàtica en la gestió i intervenció a l'interior dels conjunts històrics, la Història de l'Art sembla que no té reconeguda una capacitat d'actuació similar, tot i que disposa *"d'una metodologia científica imprescindible en el desenvolupament de les activitats de salvaguarda relacionades amb els elements i continguts historicoartístics"*,⁵⁷ a la que hi hauríem de sumar la

53 GONZÁLEZ VARAS: *Conservación de bienes culturales...*, 534.

54 Mejías afirma que *"los esfuerzos de la administración local en España en materia de patrimonio cultural deberían dirigirse hacia la creación de un departamento específicamente dedicado a la gestión patrimonial, dotándole de los suficientes medios y recursos técnicos, humanos, económicos y tecnológicos para el normal desenvolvimiento de su actividad"* (MEJÍAS LÓPEZ: *Estructuras y principios...*, 22-23).

55 En la Comissió de Patrimoni i Catalogació de l'Ajuntament de Palma, òrgan col·legiat creat pel Pla General d'Ordenació Urbana de la ciutat, hi predominen els càrrecs polítics per sobre dels tècnics municipals especialitzats en Patrimoni cultural. L'òrgan s'equilibra amb la presència d'especialistes en la matèria procedents de la Universitat de les Illes Balears, el Col·legi de Llicenciats, la Societat Arqueològica Lul·liana, el Col·legi Oficial d'Arquitectes i Aparelladors.

56 Aquest és un problema bastant freqüent al llarg del territori espanyol. Ens serveix d'exemple el que explica Mª Angeles Ávila de la seva experiència com a tècnic de patrimoni d'una Àrea de Rehabilitació a Extremadura: *"Si los arquitectos intervienen cuando se trata de obra mayor y los arquitectos técnicos cuando es obra menor, los técnicos de patrimonio informamos de todas ellas pues cualquier alteración por muy pequeña que esta parezca puede provocar un cambio irreversible. Nuestro informe debe ser previo al del técnico de vivienda pues las consideraciones que se recogen en las conclusiones deben tenerse en cuenta"* (Mª Angeles ÁVILA MACÍAS: *"La conservación del Patrimonio Cultural: ¿Quién o quiénes son los responsables?"*, Isidoro COLOMA MARTÍN et alii: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006, 317).

57 En definitiva, és equiparable a qualsevol altra metodologia de les disciplines que intervenen en el Patrimoni historicoartístic.

seva formació acadèmica, que es reflecteix als plans d'estudis universitaris vigents,⁵⁸ i l'experiència en l'elaboració d'informes historicoartístics.⁵⁹ La deficient situació de l'exercici professional en l'àmbit de la protecció del patrimoni històric ha conduït a què a Andalusia els historiadors de l'art reclamessin l'any 2009 una reglamentació legal sobre la seva professió que, a més, sigui admesa per l'administració.⁶⁰ La reivindicació, força òbvia per altra banda, es fonamenta en l'especificitat del que s'entén per patrimoni historicoartístic, és a dir tots aquells "béns materials, mobles i immobles, i immaterials que posseeixen el valor artístic o estètic".⁶¹

Com a recapitulació final, entenc que la manca de formació o sensibilitat patrimonial en algunes corporacions es podria resoldre creant òrgans mancomunats, fent que la coordinació fos un element prioritari entre les diferents administracions.⁶² Tan sols quan els ajuntaments assumeixin la gestió patrimonial com quelcom bàsic, que vagi molt més enllà de la voluntat política de torn, el patrimoni municipal assolirà el nivell que li pertoca. La selecció del catàleg és, en gran part ensems amb la creació arquitectònica contemporània, la imatge que romandrà en la memòria, física i audiovisual, dels nombrosos viatgers del segle XXI.

58 La Història de l'Art conformada en una llarga tradició, tant de tipus teòric com pràctic, en la tutela del Patrimoni històric ha incorporat aquests continguts als plans d'estudis, no de manera oportunista, sinó de forma sistemàtica, traslladant-los de les antigues llicenciatures cap als títols de grau i postgrau actuals; una codificació formativa basada en línies d'investigació ben consolidades (José CASTILLO RUIZ; José Javier GÓMEZ JIMÉNEZ: "Propuesta para una reglamentación legal de la actividad profesional de la Historia del Arte en el campo de la protección del Patrimonio Histórico", *e-rph*, 5, 2009, 4; CASTILLO OREJA: "Patrimonio cultural...", 1043-1044).

59 GOY DIZ: "El papel del historiador del Arte...", 181.

60 En aquest procés és prioritari l'establiment dels primers col·legis professionals o, en d'altres casos, de seccions específiques als Col·legis Oficials de Llicenciats i Doctors. Sobre aquesta qüestió vegeu la tasca desenvolupada per l'Observatorio del Patrimonio Histórico Español, en concret: CASTILLO RUIZ; GÓMEZ JIMÉNEZ: "Propuesta para una reglamentación legal...", 3.

61 La proposta demana que, atenint-nos al nombre i rellevància dels béns historicoartístics regulats en un instrument urbanístic i territorial, hauria de ser preceptiva la participació en la redacció de l'esmentat instrument d'un nombre conseqüent d'historiadors de l'art, sense que aquest fet vagi en detriment d'altres col·lectius professionals implicats en la salvaguarda (CASTILLO RUIZ; GÓMEZ JIMÉNEZ: "Propuesta para una reglamentación legal...", 4).

62 SÁNCHEZ LUQUE: "La gestión municipal...", 648-649.

BIBLIOGRAFIA

Gabriel ALOMAR I ESTEVE; Antoni I. ALOMAR I CANYELLES: *El patrimoni cultural de les illes Balears. Idees per una política de defensa i protecció*, Palma, 1994.

Arquitectura i enginyeria popular a Mallorca, Actes del VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2006.

Mª Àngeles ÁVILA MACÍAS: "La conservación del Patrimonio Cultural: ¿Quién o quiénes son los responsables?", Isidoro COLOMA MARTÍN et alii: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006.

Maria BARCELÓ CRESPI: *L'Església Parroquial de Porreres: Notes històrico-artístiques* Palma, 1990.

Assupta BASSA: "El PP llorencí denuncia la destrucció del patrimoni", *Diari de Balears*, 8 setembre 2010.

Jesús BERMEJO TIRADO; Irene MAÑAS ROMERO: "La visión del arte clásico en el Catálogo Monumental de España", *El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión*, Madrid, 2011, 216-217.

Alejandro BERMÚDEZ et alii: *Intervención en el patrimonio cultural*, Madrid, 2004.

Gonzalo BORRÁS GUALIS: *Cómo y qué investigar en historia del arte. Una crítica parcial de la historiografía del arte española*, Barcelona, 2001.

Gonzalo M. BORRÁS GUALIS: *Historia del Arte y Patrimonio Cultural: una revisión crítica*, Zaragoza, 2012.

Gonzalo M. BORRÁS GUALIS; Ana Reyes PACIOS LOZANO: *Diccionario de historiadores españoles del arte*, Madrid, 2006.

Manuel CALVO TRIAS: *Nous models de gestió del patrimoni arqueològic. El parc arqueològic del Puig de Sa Morisca (Calvià, Mallorca)*, Palma, 2002.

Cèsar CARRERAS MONTFORT; Glòria MUNILLA CABRILLANA (coord.): *Gestió del patrimoni històric*, Barcelona, 2003.

Gabriel CARRIÓ I VIVES: *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà: estudi historicoartístic*, Palma, 2002.

Miguel Ángel CASTILLO OREJA: "Patrimonio cultural, turismo y desarrollo", XV Congrés Nacional d'Història de l'Art (CEHA), *Models, intercanvis i recepció artística: de les rutes marítimes a la navegació en xarxa*, Palma de Mallorca, 20-23 de octubre de 2004, Palma, 2008.

José CASTILLO RUIZ: "Molinos frente a catedrales: el patrimonio histórico como factor de desarrollo y la Historia del Arte", Isidoro COLOMA MARTÍN et alii: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006.

José CASTILLO RUIZ; José Javier GÓMEZ JIMÉNEZ: "Propuesta para una reglamentación legal de la actividad profesional de la Historia del Arte en el campo de la protección del Patrimonio Histórico", *e-rph*, 5, 2009.

Carlo CESCHI: *Teoria e storia del restauro*, Roma, 1970.

El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión, Madrid, 2011.

El Patrimoni tudat (1836-1994), Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1995.

El Patrimoni menor, Actes del V Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1999.

El Patrimoni marítim i costaner, Actes del VI Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2004.

José FARIÑA TOJO: *La protección del patrimonio urbano. Instrumentos normativos*, Madrid, 2000.

Olaia FONTAL MERILLAS: "El patrimonio: una realidad con muchas miradas", Roser CALAF MASACHS; Olaia FONTAL MERILLAS (coord.): *Comunicación educativa del patrimonio: referentes, modelos y ejemplos*, Gijón, 2004.

Ignacio GONZÁLEZ VARAS: *Conservación de bienes culturales: teorías, historia, principios y normas*, Madrid, 2000.

Ignacio HENARES: "La Historia del arte como instrumento operativo en la gestión y protección del patrimonio", Miguel Ángel CASTILLO OREJA (ed.): *Centros históricos y conservación del patrimonio*, Madrid, 1998.

Inventario del Patrimonio Artístico y Arqueológico de España, Madrid, 1973.

Francisca HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ: *El patrimonio cultural: la memoria recuperada*, Gijón, 2002.

Gabriel JANER MANILA: *Randa, paisatge i misteri*, Algaida, 2010.

Raquel LACUESTA CONTRERAS: "El catálogo como instrumento del Plan Especial. El papel del análisis histórico del tejido urbano y sus emergencias", *Documento, espacio e contorno. Relatorios*, Santiago de Compostela, 1998.

Raquel LACUESTA CONTRERAS: "Inventarios, catálogos y planes especiales de protección del patrimonio histórico, arquitectónico y ambiental", Antoni GONZÁLEZ (coord.): *Conservació preventiva: última etapa. Memoria SPAL 1999-2001*, Barcelona, 2006, 241-273.

Raquel LACUESTA CONTRERAS: "El Historiador del Arte como agente responsable de la conservación de la obra artística", *e-rph*, 1, 2007.

Miguel Ángel LÓPEZ TRUJILLO: *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*, Gijón, 2006.

- Amelia LÓPEZ-YARTO ELIZALDE: *El Catálogo Monumental de España (1900-1961)*, Madrid, 2010.
- José María LOSADA ARANGUREN: "Teoría y praxis de la conservación: el rol del historiador del arte", *PH: Boletín del Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico*, 28, 1999, 69-72.
- Ángel Isac MARTÍNEZ DE CARVAJAL: "La Ley de Patrimonio Histórico Andaluz (2007) y el planeamiento urbanístico", *e-rph*, 3, 2008.
- Jaime MARTÍNEZ LLABRÉS (dir.) et alii: *Calvià. Patrimonio Cultural*, Calvià, 2011.
- Celia MARTÍNEZ YÁÑEZ: "Los nuevos planteamientos de la gestión del patrimonio cultural en el ámbito urbano: planes estratégicos y distritos culturales", *e-rph*, 1, 2007.
- Celia MARTÍNEZ YÁÑEZ: "Patrimonialización del territorio y territorialización del patrimonio", *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada*, 39, 2008, 251-266.
- Jesús MEJÍAS LÓPEZ: *Estructuras y principios de gestión del patrimonio cultural municipal*, Gijón, 2008.
- Alfredo J. MORALES: *Patrimonio histórico-artístico*, Madrid, 1996.
- José MORATA SOCIAS: "Consideraciones generales sobre la pérdida del Patrimonio monumental y urbanístico", *El Patrimonio tudat (1836-1994)*, Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 1995, 244-248.
- José MORATA: *La Comisión Provincial de Monumentos de las Baleares (1844-1987)*, Fondo Documental. Sección Historia del Arte, Palma, 2005.
- Alfonso MUÑOZ COSME: "Catálogos e inventarios del Patrimonio en España", *El Catálogo Monumental de España (1900-1961). Investigación, restauración y difusión*, Madrid, 2010, 15-37.
- Gratiniano NIETO GALLO: "Prólogo", Manuel GÓMEZ-MORENO: *Catálogo Monumental de España*, Madrid, 1967, XVII.
- Isabel ORDIERES DÍEZ: *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid, 1995.
- Gabriel ORDINES MARCÉ: "Construccions etnològiques i catàlegs municipals", *Arquitectura i enginyeria popular*, Actes del VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural, Palma de Mallorca, 2006, 91-100.
- Javier RODRÍGUEZ BARBERÁN; Marcelo MARTÍN (coord.): *Catalogación del Patrimonio Histórico*, I Jornadas sobre Catalogación del Patrimonio Histórico, Sevilla, 1996.
- Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la utopia d'un Museu a Mallorca", *La Societat Arqueològica Lul·liana, una il·lusió que perdura (1880-2003)*, 1, Palma de Mallorca, 2003, 21-92.
- María SÁNCHEZ LUQUE: "La gestión municipal del patrimonio urbano en España", Isidoro COLOMA MARTÍN et alii: *14º Congreso Nacional de Historia del Arte, Correspondencia e integración de las Artes*, Málaga, del 18 al 21 de septiembre de 2002, III-I, Málaga, 2006.
- Marie-Anne SIRE: *La France du Patrimoine. Les choix de la mémoire*, Paris, 1996.
- Francesca TUGORES TRUYOL: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la conservació del patrimoni arquitectònic de Mallorca (1880-1936)", *La Societat Arqueològica Lul·liana una il·lusió que perdura (1880-2010)*, 4, Palma, 2010, 69-94.
- Francesca TUGORES; Rosa PLANAS: *Introducción al patrimonio cultural*, Gijón, 2006.

CATALOGACIÓ I PROTECCIÓ DEL PATRIMONI. EVOLUCIÓ DE LA QÜESTIÓ EN EL SEGLE XX

Guillem Rosselló-Bordoy

Introducció

Retornar sobre les activitats conservadores del patrimoni arquitectònic immoble és tasca que d'una banda proporciona aspectes encoratjadors, mostra d'un intent no sempre mantingut sota l'empара de les autoritats locals, emperò testimoni fefaent de la preocupació de petites minories que per a elles, salvar el passat històric de casa nostra fou una dèria insubornable i a la qual dedicaren esforç, entusiasme i manta de vegades passió foramidada. Això sí, petites minories, valgui la redundància, que lluitaren de bon de veres, encara que no sempre reeixiren en la seva tasca.

És per això que la segona cara del problema ens endinsa dins un món pletòric de desencís, perquè el afany posats en aquella defensa abrinada per les minories esmentades, no sempre assoliren la plena eclosió dels resultats que esperaven del seu esforç.

Historiar el problema té com a punt de sortida la dramàtica desamortització de Mendizábal (Llei de 22 juliol de 1837) que afectà no tan sols l'arquitectura religiosa sinó també la defensiva, com podrem veure més endavant. En segon lloc els projectes socials de millora ambiental, l'amenaça d'epidèmies, els avantatges de la política socialista emmarcats per un anhel de positiva obtenció d'habitatges més dignes, més adients i amb abastament posades a l'empriu de les classes treballadores foren els factors més pitjorats per a semblant defensa.

En contrapartida, els afany protectors, fossin de caire oficial, estatal en la majoria dels casos, fossin privats, quasi sempre aquests sense suport econòmic i molt menys lluny a l'hora de comptar amb l'ajut institucional, són els factors positius. Exemples definidors els tenim. Pel que fa al primer supòsit, la creació de les Comissions Provincials de Monuments (R. O. de 13 de juny 1844) i la seva reorganització deu anys després (R. D. de 15 de novembre de 1854), no gosaria comentar les circumstàncies que motivaren tal canvi, perquè les desconec, emperò lloar la seva efectivitat resta dins la més plena de les obscuritats.

En el segon cas cal destacar la fundació d'una curta, curtíssima *Diputación Arqueológica de las Baleares* (1844-1845) que no passà de ser una ximple utopia inoperant, o bé el cas de la creació de la Societat Arqueològica Lul·liana l'any 1880 i de la qual en els darrers anys hem procurat historiar el seu desenrotllament i activitats en aquest camp.¹

Dins l'àmbit estatal el procés continuat de declaració de monuments s'inicià l'any 1844 de la manera següent:

Se dispone que con la consideración de Monumento nacional sean por cuenta y a cargo del Estado las obras de restauración y conservación de la [iglesia] catedral [de Santa María], de la ciudad de León (R. O. de 28 agosto 1844).

¹ La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 – 2003), Palma, 2003; La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 – 2006), II, Palma, 2006; La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 – 2008), III, Palma, 2008.

A l'any següent el text mitjançant es feia la declaració es referia a propietats estatals, procedents de la Desamortització que a un moment donat l'estat considerà alienables:

Se resuelve sea exceptuado de la venta de Bienes Nacionales, como monumento nacional, por su valor histórico y artístico y entregado a la Comisión Provincial de Monumentos históricos y artísticos de León el ex - convento de San Marcos, en la ciudad de León (R. O. de 24 de setiembre de 1845).

Aquesta fórmula seguí en funcionament per a aquells indrets propietat de l'Estat, posats a la pública subhasta que, com podrem veure afectà també, de manera especial, els edificis destinats a la defensa del territori. A partir de 1870 la *Regencia del Reino* mitjançant la *Ley de desvinculación y venta de los bienes del Patrimonio que fue de la Corona* (O. de 16 de diciembre de 1869) ordena el lliurament de l'Alhambra a l'Estat com a *Monumento Nacional Histórico y Artístico*.

La primera declaració que, al parer, no formava part de Béns Nacionals, la trobam a partir de 1877 a favor de l'exmonestir de Nuestra Señora del Prado a la ciutat de Valladolid (R. O. de 14 d'agost de 1877).

Dins l'àmbit estatal el procés de declaració de *Monumentos nacionales históricos y artísticos* per part de l'omnipotent poder estatal centralista restava molt allunyat de la realitat patrimonial de les províncies. No sempre les minories locals, abans esmentades, estaven en condicions d'exigir la simple i pura defensa d'aquells elements que assolien una protecció com a favor central a les terres perifèriques. Protecció avalada per una legislació en excés optimista, mancada d'una falta de poder econòmic, i allunyada, quasi sempre, dels poders locals que, a la llarga eren els que podien i devien aplicar-la amb fermesa. Gosaria afirmar cruament que tal defensa no era més que una fantasmagòrica o utòpica mesura protectora que mai de mais assolí una plena realitat.

En aquest sentit el panorama és decebedor, trist i no sempre gloriós per als que en aquests dos segles tenien, tinguérem, el suport de l'Estat a l'hora de conservar, avalat per una llunyana Orde real o ministerial, impresa a un paper que per molt oficial que fos oferia un poder, minvat poder, que si el contemplam amb ulls crítics l'oferta no era adient per a una abrinada defensa del patrimoni cultural nostrat.

Les comissions de monuments i la Societat Arqueològica Lul·liana, capdavaners en la defensa del patrimoni

La Comissió de Monuments creada, com s'ha indicat abans, l'any 1844 tenia caràcter d'entitat oficial per a la salvaguarda del patrimoni històric i artístic, mentre que, en el camp privat, fou la Societat Arqueològica la que fou capdavantera en aquest camp des de la seva creació l'any 1880.

Les declaracions pel que fa referència a Mallorca i les altres illes Balears s'inicien amb la declaració de *la Torre de los Pelaires* (sic) (1876) i el convent de Sant Francesc (1881). Ambdues en qualitat de *Bienes Nacionales*, la primera a disposició de la Comissió de Monuments i la segona, no consta l'afectació a dita Comissió, seria la darrera excepció a la venda de *Bienes Nacionales*.

Ja en el segle XX fou la declaració de la Porta de Santa Margalida, on no consta que fos catalogada com a bé nacional, la primera (R. O. de 28 de juliol de 1908). No cal insistir en l'extraordinària efectivitat de tal declaració. Abundant literatura va sorgir, quatre anys després, a l'hora de l'enderrocament de tal monument (1912). El tema d'avui no

va de malifetes, ans el contrari, malgrat predominin els desastres per damunt de les salvacions reeixides.²

Fins l'any 1918 no observam altra declaració. Es tractava de la clastra del convent de Sant Vicenç Ferrer de Manacor, en perill de desaparició i que comptà amb suport aliè a l'illa gràcies a les pressions que l'orde dominicana exercí des de Madrid (R. O. de 22 de febrer de 1919).

La següent fita protectora fou en favor de la torre de ses Puntes, també de Manacor (R. O. de 27 d'agost de 1925) per continuar amb la particular descripció donada al conjunt de Torre d'en Gaumés (Alaior, Menorca) (R. O. de 16 de julio de 1930).

Migrada representació on monuments d'alta categoria artística i històrica encara no gaudien de cap tipus de protecció. Afirmaria, sense cap tipus d'escrúpul, que sortosament, en vista dels ulteriors resultats de la protecció estatal que caracteritzen els tres primers casos.

Dins el camp de la catalogació no esmerçaren, ni la Comissió ni la Societat Arqueològica una activitat pregona en aquest camp. De l'Arqueològica sí tenim constància que en el seu *Bolletí* (volum XIII de l'any 1898) fou publicat un article d'Eusebi Pascual i de Orrios (1837-1901) que sota el títol de *Restos artísticos de antiguas construcciones mallorquinas* informava de la manera següent.

Por el influjo natural del tiempo y las caprichosas corrientes de la vida moderna, han ido desapareciendo poco a poco obras y edificios que imprimían carácter propio a la ciudad de Palma.

Si la previsión o el patriotismo de nuestros ascendientes y de la generación que se extinguió a principios de este siglo hubiese dejado anotado o reproducido por cualquiera de los medios que el arte ofrece, lo que no debía ocultárseles que era ser digno de ser memorado, no lamentáramos hoy la falta de apuntes estimables cuyo número contribuiríamos nosotros a aumentar si no hubiésemos decidido consignar en estas páginas una relación sumaria de las construcciones artísticas que aun nos quedan a fin de que los que nos sucedan y participen de nuestras aficiones lleguen a tener noticia de lo que tal vez no alcancen a ver, por la misma razón que a nosotros no nos ha sido dado examinar lo que existió.³

Les referències aportades són molt senzilles, sense entrar en valoracions artístiques ni cronològiques. Consten diversos carrers de la ciutat vella, el que avui coneixem com a Centre Històric. Vint i sis carrers en total i a cadascun d'ells el número de les cases, amb numeració de l'època, no cal afirmar-ho. Les indicacions pertinents especifiquen els elements visibles en façana. Poques indicacions dels interiors foren recollides i, en aquest cas, es fa constar la seva ubicació a patis, entrades, etc. Podem comptabilitzar una gran varietat de finestres, arcs, patis, portals, etc.

Aquesta llarga relació, de bon de veres útil, malgrat la manca de referències estilístiques, fou comprovada molts d'anys després en redactar juntament amb Maria Barceló Crespí un catàleg de visita del patrimoni arquitectònic de la ciutat gòtica. Tasca inèdita que possiblement no veurem mai a la llum del dia. El resultat fou decebedor a causa de la

² Bab al-Kofol (Puerta de Santa Margarita). Antecedentes relativos a la puerta de Santa Margarita de la ciudad de Palma remitidos a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando por la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de Baleares, Palma, 1908; E. ESTADA: Palma de Mallorca. La puerta denominada de Santa Margarita declarada monumento nacional, Palma, 1908; Bab al-kofol (Puerta de Santa Margarita) Escritos que con motivo de la destrucción del Monumento Nacional de este nombre ha publicado el Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana en abril-junio de 1912, Palma, 1912.

³ Eusebio PASCUAL: "Restos artísticos de antiguas construcciones mallorquinas", BSAL, VIII, 1899-1900, 95-98.

desaparició de molts dels elements relacionats. Trobarem a faltar quelcom semblant que recollís les pedres armeres conservades a façanes, patis i interiors de cases importants, inicialment gòtiques que al pas dels temps foren enderrocades per donar lloc a edificis barrocs o reformades de tal manera que perderen la fesomia medieval per adoptar noves modes més consonants amb els gusts predominants als segles XVII, XVIII i XIX.

En el catàleg d'Eusebi Pascual, inici d'una sèrie que no va tenir continuïtat, almenys a les planes del *BSAL*, tal com anunciava l'autor, no es reflecteixen els interiors, perdent així notícia d'elements d'escassa categoria estilística emperò fites importants com puguin ésser les coronelles del carrer d'Argentera. No es varen recollir balconades monumentals com la de carreró que no passa de n'Orell o la superba mostra de l'antiga biblioteca jesuítica de Monti Sion que fou massacrada en ares d'una ampliació gens afortunada de l'edifici a partir de la qual foren enderrocats el refector de la comunitat, la biblioteca i la clastreta de sant Pere Claver. Sortosament la reforma prevista de la clastra de sant Alonso es lliurà de la desfeta en ésser traslladat el Rector artífex de la malifeta a un altre indret. Si la seva tasca al nou destí fou semblant, no em consta en absolut.

La catalogació del patrimoni heràldic fou realitzada per mi molts d'anys després, encara que no s'hagi publicat com a catàleg. D'aquesta experiència en resultà beneficiada la redacció del nostre llibre sobre la ciutat medieval.

Malgrat Pascual no identifiqués de manera clara els aspectes formals dels elements arquitectònics relacionats, podem suposar amb prou claredat que les indicacions sobre finestres amb arcs i columnes, corresponen al que coneixem com a finestres coronelles de les quals el nombre d'arcs i les corresponents columnes indiquen els diferents àmbits de tal obertura. Encara que no hi hagi referència a una possible cronologia d'aquest recurs arquitectònic, tal volta en època de Pascual tal cosa no pareix que fos possible si bé la morfologia existent presentava prou diferències formals adients a l'hora de formular una possible cadència temporal entre unes formes i altres.

El més trist és, sens dubte, la minva d'algunes de les peces catalogades que han passat a la història sense deixar rastre de la seva existència. Pascual era prou conscient de les mancances del seu catàleg i postulava almenys per la recollida gràfica de tals elements:

*A esta labor vulgar hemos dedicado el tiempo necesario para recorrer todas las calles y penetrar en las moradas cuya apariencia denunciaba alguna esperanza de investigación: sin poder asegurar empero si algo se nos habrá ocultado. Sí, como es posible, ésto ha sucedido, y hay quien tenga a bien advertirnoslo, a más de agradecerlo, completáramos con tales datos o rectificaciones este trabajo de mero entretenimiento.*⁴

L'esperada publicació d'algunes il·lustracions que complementessin la recerca d'Eusebi Pascual mai cristal·litzà en una profitosa realitat en morir l'any 1901. Dins aquesta línia d'investigació fins avançats els anys quaranta del segle XX, Joan Muntaner i Bujosa, a la seva guia de Palma, publicació oficial de l'Ajuntament,⁵ seguiria les petjades de Pascual incorporant una oportuna informació gràfica a escala reduïda que en alguns punts suposa la perduració, rera una imatge fotogràfica, d'un element monumental que ja no podem gaudir de la seva contemplació.

⁴ Eusebio PASCUAL: "Restos artísticos de antiguas construcciones mallorquinas", 98.

⁵ Juan MUNTANER BUJOSA: *Guía Oficial de la Egregia, Muy Noble y Leal Ciudad de Palma de Mallorca*, Palma, 1950.

Les declaracions oficials de monuments històrics sorgides del centralisme estatal i la política de defensa del patrimoni cultural

La desamortització de Mendizábal suposà per al patrimoni monumental de l'Estat espanyol una pèrdua irremeiable. Precedents com la francesada de 1808 - 1812 tingueren conseqüents a través de les guerres carlines i bàsicament durant els avalots de principis del segle XX i la guerra civil (1936-1939). Accions violentes, traumàtiques com aquestes esmentades no foren les úniques que propiciaren la desfeta del patrimoni monumental nostrat. Els estudis de José Miguel Merino de Cáceres⁶ donen prova d'aquesta minva silenciosa que baix la forma d'àlbum artístic amb important bagatge il·lustratiu amagaven catàlegs d'oferta de materials arquitectònics. El mercat nord-americà fou procliu a tal mercadatge i en aquest sentit l'arquitecte Arthur Byne fou un dels que contribuí amb més força a tal espoli.

Mallorca no fou aliena a semblant rapinya on la compravenda legal (propietari – intermediari – marxando – comprador americà) tingué un suport que permetia edulcorar una sagnia traumàtica del nostre patrimoni. Com es podrà veure el sistema encara ara segueix practicant-se amb plena activitat.

Els responsables als qui pertocava vetllar per la conservació patrimonial no desconeixien tals confabulacions i procuraren arbitrar mitjans que fessin possible una defensa de certs elements que eren mereixedors de conservació a ultrança. Així s'arbitrà a partir de la Llei de 1911 relativa a les excavacions arqueològiques, la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades* (1915-1934) que gradualment canviaria de denominació: *Junta Superior del Tesoro Artístico* (1933-1939), i en finalitzar la guerra civil es va crear la *Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* (1939-1955), deslligant la investigació arqueològica de la conservació monumental que des del 22 d'abril de 1938 havia iniciat la seva activitat sota el nom de *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*.

De tal confusió nominal la que m'ha quedat prou gravada a la memòria és la darrera, puix des de 1958 vaig ser nomenat *Apoderado del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional en Baleares*. Tan ressonant denominació afectava a una petita part del Districte IV (Catalunya, València i Balears). El comissari era el professor Carlos Cid Priego de la Universitat de Barcelona i l'arquitecte de zona Alejandro Ferrant Vázquez, una de les persones que per a la meua formació suposà un mestre excepcional aportant-me un cabal formatiu de primera categoria. No sempre la tasca realitzada a la nostra terra pel que fa a la recuperació monumental ha rebut les lloances que mereixia.

El Servei derivava de la Llei del 13 de maig de 1933, successora de legislacions anteriors que deixaren de tenir validesa i en alguns casos com el que es referia a les excavacions arqueològiques acceptant íntegrament els apartats dedicats al tema:

Art. 37: Se mantendrán en vigor todos los preceptos de las leyes de 2 de junio y 7 de julio de 1911, en cuanto se refieren a las excavaciones y a los objetos en ellos descubiertos ínterin no se publique una nueva ley.

Això sí una particularitat molt especial que, en veritat sia dita, mai fou aplicada es referia a un cas molt concret que, pel que fa a Mallorca, té la seva importància perquè el precepte s'ha mantingut en vigor fins a la nova llei 65/1983. L'article resa de la manera següent:

⁶ José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "La colección Hearst", *Descubrir el arte*, 43, 2002, 88-90; José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "Arthut Byne, el saqueador", *Descubrir el arte*, 32, 2001, 102-104; José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "En el cincuentenario de la muerte de Arthur Byne", *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 61, 1985, 145-210.

Art. 39: Se prohíbe la excavación a los particulares que no hayan obtenido permiso especial mediante las condiciones y garantías que para cada caso se fijen por la Junta Superior del Tesoro Artístico.

Las excavaciones hechas por los particulares sin el permiso debido se declararán fraudulentas, decomisándose los objetos que en ellas se hubieran hallado.

Dita llei, acceptada pel franquisme, no fou derogada. Tan sols petits canvis de denominació i importants exigències a l'hora d'ocupar els cadirats de major categoria. Fou una molt bona llei no millorada per la de 1985, que tampoc aquesta darrera ha prestat gaire atenció al tema de les excavacions. Ara bé, no sempre la seva aplicació fou la més adient. Sobre el tema tornarem a insistir més endavant.

Com he insinuat abans, el catàleg monumental sorgit després de la Desamortització i la creació de les Comissions Provincials de Monuments es va pensar que seria l'eina més operativa per mantenir un control estricte sobre els monuments que, de prim compte, si no tenien un expedient incoat o una declaració específica del seu valor monumental eren els únics que mereixien conservar, recuperar i en el cas de restauració, donar-los una activitat que, almenys perpetués la seva posada en valor i a la vegada fes possible un manteniment imprescindible. Utopia absurda, inabastable per a un país amb el percentatge més elevat de monuments de tota l'Europa decimonònica. Mallorca i la resta de les illes Balears s'incorporà tard, molt tard, als suposats beneficis provinents de la corresponent declaració específica.

El resultat fou un complet fracàs. La primera declaració de monument de les Balears porta la data de 8 de febrer de 1876 i correspon a la Torre de *los pelaires* (sic). No sé si almenys en aquella data fou netejada i li rentaren la cara. La primera intervenció restauradora de la qual tenc constància fou devers 1965. El que sí puc afirmar que és el monument més oblidat de tota Mallorca i si no fos per la preocupació d'algú afecta a Obres del Port de Palma, avui Autoritat Portuària, ja no existiria. Fins i tot intents de trasllat vora mar han amenaçat la seva integritat. Posteriorment fou el convent de sant Francesc (1886), la Porta de Santa Margalida de Palma (1908), exemple de la dissortada malastrugança d'un monument declarat intocable. L'any 1912 era enrunada després d'un acte vandàlic. Era el primer acte vandàlic exercit contra un monument declarat, comptant l'enderrocament següent amb el vist i plau de les autoritats locals: Ajuntament i Diputació, amb el beneplàcit de tots els poders locals.

Els planys de la Comissió de Monuments que defensà la conservació del monument amb totes les seves forces no foren atesos. No era mèrit d'aquella institució puix li pertocava fer-ho. Si aquells que constituïen el cos de forces pertinents, avui diríem competents, no compliren amb la legislació vigent... és pecat seu. De segur que en traspasar d'aquest món no anaren a cremar a les foganyes de l'infern. No cal insistir que l'enderrocament de les muralles, iniciat l'any 1901, en no gaudir de la protecció oficial, fou un acte dins la més absoluta legalitat. A dir veritat fou una veritable festa de carrer amb música i martell d'argent per arrancar la primera pedra.⁷

L'any 1918 fou declarada monument la claustra del convent de sant Vicenç Ferrer de Manacor. En aquest cas era l'ajuntament el que pretenia eliminar tan singular monument. Diuen que foren els dominics exclaustats el segle anterior els que mogueren els fils necessaris per evitar la destrucció. Recordem que el convent de Ciutat havia estat enderrocat poc després de la Desamortització. Els d'Inca i Pollença se salvaren de pur

miracle. Cal pensar que fou important el que no gaudissin de la protecció (?) oficial?

Manacor l'any 1925 fou guardonat una vegada més. Era declarada la torre de Ses Punes, exemple clar i llampant del que es pot fer amb un edifici que gaudeix d'una abrinada defensa.

Posteriorment en els darrers moments de la monarquia, Menorca va veure com Torre d'en Gaumés rebia el reconeixement de la importància de les construccions protohistòriques de les Balears. L'enunciat de la Reial Orde de 16 de juliol de 1930 és bona mostra de la desconeixença del legislador, el qual, sens dubte, havia sentit sonar campanes, emperò no coneixia l'estricta realitat d'aquell conjunt, el més impressionant de les Balears:

Todos los monumentos prehistóricos (megalíticos y cuevas artificiales), tanto los "talayots" como las "navetas" y ruinas y murallas existentes o que se descubran, en el predio de Torre d'En Goumés (sic), término municipal de Alayor, en la isla de Menorca, provincia de Baleares.

En vista a una millor coneixença la *Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas* (JAE) (1908-1938), antecedent del que seria en època franquista el *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC) fundat l'any 1939, havia decidit encarregar a diferents especialistes els respectius catàlegs provincials. Pel que fa a les Balears la tasca fou encomanada a Antonio Vives i Escudero (1859-1925), col·leccionista d'antiguitats i prestigiós numismàtic adscrit a la Universitat i al Museu Arqueològic Nacional. La seva vinculació familiar amb l'illa de Menorca i les excavacions realitzades al puig dels Molins d'Eivissa justificaren tal nomenament. El catàleg no fou editat i segons les referències obtingudes els arxius de la *Junta de Ampliación de Estudios* foren incorporats al CSIC i el catàleg de Vives ha romàs fora de consulta. El perquè de tal decisió no s'ha especificat mai.

Al meu entendre, malgrat els estudis de Vives a l'*Escuela Superior de Diplomática*, la seva preparació, indiscutible en el camp de la numismàtica, no era la més adient per emprendre una feina semblant. Hi ha constància de la seva culminació i com tants d'altres catàlegs provincials que mai foren publicats el de Balears no gaudí de la possibilitat dels de Valladolid, Madrid, Logroño, Palencia, Guadalajara, Àvila, etc. que no tan sols foren publicats sinó que gaudiren de reimpressions i segones edicions.

La Llei d'Excavacions de l'any 1911 pretenia posar traves a les característiques excavacions particulars i institucionals que tenien per costum realitzar tals actuacions amb finalitat no sempre científica. El Puig des Molins d'Eivissa és prova de la indiscriminada actuació d'antiquaris, col·leccionistes i desaprensius que al llarg de molts d'anys realitzaren un vertader saqueig a tan important necròpolis púnica.

La llei no obstaculitzà determinades activitats i fins i tot permetia l'usdefruit de les peces arqueològiques obtingudes per investigadors privats sense el suport institucional d'Universitats o centres d'investigació. De tal manera que la creació del *Museo Arqueológico Provincial de Ibiza* no pogué investigar a la necròpolis del puig dels Molins perquè Vives i Escudero comptava amb la concessió exclusiva d'aquell jaciment. De manera que la Societat Arqueològica Ebusitana i el director del Museu Carlos Roman i Ferrer (1887-1939) veren com gradualment les troballes, en mans particulars, les de Vives i Escudero, sortien de l'illa i gran part d'elles acabaren a l'estranger.

El sol comentari que es pot fer sobre l'efectivitat de tal llei és una lectura meditada sobre les disposicions que afectaven al futur de les descobertes arqueològiques:

Art. 8º El Estado concede a los descubridores españoles autorizados por él la propiedad de los objetos descubiertos en sus excavaciones.

Cuando se tratare de una corporación y ésta se disolviera, dicha posesión revertirá al Estado, el cual, si así lo solicitare la localidad en que la colección estuviese instalada o donde los descubrimientos se realizaron, deberá autorizar su permanencia en los puntos referidos, exigiendo siempre que las condiciones en que los objetos se conserven permitan cumplir los fines de cultura a que se destinan.

Los particulares transmitirán libremente, por herencia, el dominio de sus hallazgos; pero cuando éstos constituyan series cuyo valor se perjudicara notablemente al separarse los ejemplares que la formen, podrá el Estado, si por causa hereditaria tuvieran forzosamente que dividirse, adquirir la colección completa, previo el pago en que fuera tasada, con las garantías exigidas en artículos anteriores.

Los descubridores extranjeros autorizados por el Estado harán suyos en pleno dominio un ejemplar de todos los objetos duplicados que se descubran, y tendrán durante cinco años, el derecho exclusivo de reproducir por procedimientos que no menoscaben la conservación de los hallazgos cuantos objetos encuentran en sus investigaciones.

Los objetos no duplicados podrá llevarlos al extranjero el descubridor para su estudio, comparaciones y clasificaciones, comprometiéndose a devolverlos al estado español en el plazo de un año.⁸

D'aquesta manera, no és estrany veure com l'Institut d'Estudis Catalans entre 1915 i 1920 realitzà diferents campanyes d'excavació a molts d'indrets de Mallorca i Eivissa. Mossèn Joan Aguiló excavà la basílica de son Peretó i els germans Amer i Servera, recaptadors d'una de les més importants col·leccions arqueològiques que existiren a Mallorca, realitzaren una recerca foramidada a partir d'una important sèrie de jaciments de la contrada, en especial Manacor i Sant Llorenç des Cardassar. Què s'ha fet de dita col·lecció? Segons el diari que mantenien donant compte de les seves activitats aquesta actuació fou anterior a la promulgació de la llei de 1911.⁹ A hores d'ara destriar la legalitat o il·legalitat de dita col·lecció i on ha anat a parar és cosa d'un entremaliat procés legal en el qual no hi puc entrar.

Un, que no és expert en matèria jurídica,¹⁰ emperò al llarg de quaranta anys de vida professional en aquest camp ha comprovat com les lleis no sempre són adients per a la defensa del patrimoni i en aquest cas la llei de 1933 no solucionà el problema:

Art. 37: Se mantendrán en vigor todos los preceptos de las leyes de 2 de junio y 7 de julio de 1911, en cuanto se refieren a las excavaciones y a los objetos en ellos descubiertos ínterin se publique una nueva ley.¹¹

Perdonau la repetició, emperò per a un profà en matèria jurídica tal cosa és incomprensible per no dir incongruent.

Gosaria afirmar que mai la pirateria arqueològica, ni en temps dels corsaris on excel·liren els mariners de la nostra terra, gaudiren d'un suport legal tan abrinat. A més

⁸ Ley de 7 de julio de 1911 dictando reglas para efectuar excavaciones artísticas y científicas y para la conservación de las ruinas y antigüedades, art. 8.

⁹ M. Magdalena RIERA; Isabel M. RIERA i Júlia ROMAN: "L'activitat arqueològica dels germans Amer Servera", *El patrimoni cultural de Manacor. V Jornades d'Estudis locals de Manacor* (16 i 17 de maig de 2008), Manacor, 2009, 332-346.

¹⁰ G. ROSSELLÓ BORDOY: "La defensa del patrimoni cultural moble: Notes d'un profà en matèria jurídica", *Actes del I Congrés: El nostre patrimoni cultural: base jurídica per a la seva defensa* (25-28 de febrer de 1990), BSAL, 46, Palma, 1990, 245-251.

¹¹ Ley del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes de 13 de mayo de 1933, relativa al Patrimonio Artístico Nacional. Título Segundo: Excavaciones, art. 37.

també afirmaria que la vigent llei 16/1985 de 25 de juny en definir el Patrimonio Histórico Español deixa obertes moltes interpretacions sobre els seus components:

*Integran el Patrimonio Histórico Español los inmuebles y objetos muebles de interés artístico, histórico, paleontológico, arqueológico, etnográfico, científico o técnico. También forman parte del mismo el patrimonio documental y bibliográfico, los yacimientos y zonas arqueológicas, así como los sitios naturales, jardines y parques que tengan valor artístico, histórico o antropológico.*¹²

Un petita esperança la podem besllumar en llegir la definició que es dona als objectes que conformen el Patrimonio Histórico Español on al Títol V del patrimoni arqueològic es pot llegir:

*Son bienes de dominio público todos los objetos y restos materiales que posean los valores que son propios del Patrimonio Histórico Español y sean descubiertos como consecuencia de excavaciones, remociones de tierras u obras de cualquier índole o por azar ...*¹³

De la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears, com els Museus Estatals transferida la gestió a la Comunitat autònoma no gaudiren de la categoria d'institucions consultives, no vaig tenir ocasió de comentar-la i molt menys aplicar-la. En assolir la jubilosa jubilació els meus interessos científics es dirigiren envers altres matèries més profitoses i plaents que haver de lidiar amb tanta incompetència.

Les intervencions de l'Institut d'Estudis Catalans¹⁴ se centraren en Capocorp Vell, les coves de Santueri i una recerca aquí i enllà que abastava coves artificials, santuaris talaiòtics i altres nuclis d'habitatge del talaiòtic final o, seguint la terminologia emprada per Josep Colominas a determinades coves romanes d'enterrament, conegudes des de pocs anys abans gràcies a les intervencions de la SAL a la cova de sa Madona (Alqueria Blanca, Santanyí) o la cova Monja (Biniali, Sencelles).

L'activitat més profitosa fou als Antigors de Ses Salines on l'excavació completa de Talaia Joana féu possible que Colominas afirmàs que el talaiot era un monument funerari on es practicaven, al seu interior, les incineracions. Afirmació que molts anys després seria rebutjada per Bartomeu Ensenyat¹⁵ basant-se en criteris purament empírics, tot considerant que les incineracions practicades a l'interior d'un talaiot haurien de ser tan intenses que convertirien el monument en un simple forn de calç, produint, a la llarga, la desintegració dels paraments interiors del monument. Proposta basada més en la pràctica tradicional dels calciners mallorquins que amb documentació arqueològica.

Posteriorment les excavacions dels talaiots de Son Serralta (Puigpunyent)¹⁶ realitzades en el marc del projecte d'investigació subvencionat per la Fundación Juan March i les actuacions del Museu de Mallorca a Es Vincle Vell,¹⁷ Son Oms B (Palma) i Hospitalet

¹² Ley 16/1985 de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español. Título Preliminar. Disposiciones generales. Artículo primero, 2.

¹³ Ley 16/1985 de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español. Título V. Del Patrimonio Arqueológico, Artículo cuarenta y cuatro, 1.

¹⁴ J. COLOMINAS ROCA: "L'Edat del bronze a Mallorca", AIEC, Barcelona, VI, 1915-1920, 555.

¹⁵ Bartolomé ENSEÑAT ESTRANY: "Los problemas del bronce en Mallorca", Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas, Madrid, 1954, Zaragoza, 1956, 627-629; Bartolomé ENSEÑAT ESTRANY: "Problemática de los enterramientos en Mallorca", VI Symposium de Prehistoria. Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares, Barcelona, 1974, 129 - 135.

¹⁶ G. ROSSELLÓ BORDOY: Excavaciones en "Es Vincle Vell" (Palma de Mallorca), Madrid, 1962 [Excavaciones Arqueológicas en España, 15].

¹⁷ G. ROSSELLÓ BORDOY: El poblado prehistórico de Hospitalet Vell (Manacor), Palma, 1983.

(Manacor)¹⁸ demostraren que la proposta d'Ensenyat era plenament acceptable puix tots aquests tres monuments, almenys en el moment del seu abandó, eren indrets destinats a l'habitatge de reduïts grups humans. En el cas de son Oms B la cambra del talaiot apareixia referida d'una empostissada de canyes arrebossades amb fang que a causa de l'incendi d'un sòtil de troncs i fullaca propicià l'abandonament del jaciment, restant tot l'aixovar *in situ*. Es podia comprovar gràcies als fragments ennegrits pel foc on s'observaven les empremtes de l'encanyissat.

De totes maneres les preguntes que Emile Cartailhac formulava l'any 1888 romanen encara sense contesta:

"El talaiot no es una fortaleza, pues no tiene para ello las condiciones más elementales. Sí, muchos, gracias a su estado ruinoso, podrían considerarse como torres, cuya plataforma fuera accesible por una escalera interior, otros, suficientemente intactos, no fueron construidos en vista a utilizar su cubierta, sino simplemente con la finalidad de conseguir una cripta interior, simple o compuesta. La introducción de un talaiot en el trazado de las murallas de Son Carlà o Santa Rosa, no ha tenido probablemente otra finalidad que la economía de un lienzo de muralla; sería análogo al hecho comprobado muchas veces en Francia, donde los dólmenes, es decir, las tumbas de fines de la Edad de Piedra, han sido utilizados como límite de las posesiones territoriales y se encuentran englobados en los muros divisorios".

"La cripta cualquiera que sea su disposición, siempre es demasiado reducida para albergar más de una familia. No es pues una habitación ordinaria porque no se encuentran más que seis o siete en los poblados mejor determinados, más extensos".

"¿Era un almacén? ¿Qué sería esta cosa de tan gran valor que necesitara un monumento de tales proporciones para conservarla? Nosotros a duras penas podemos creer que los "tesoros" que en Oriente no eran más que una ilusión de los antiguos arqueólogos, sean una realidad en las Baleares. Por otra parte, existen demasiados. Se encontrarían en las dos Islas casi seiscientos talaiots en pie o desaparecidos en la realidad. ¿Pero no en la mente de sus habitantes? Se encontrarían muchos más. Si no me equivoco se puede decir que los supuestos tesoros de Grecia no son más que tumbas. ¿Nos encontraríamos aquí en el mismo caso? Se ha establecido gracias a tantas observaciones que el talaiot no se eleva sobre ninguna cavidad subterránea. Cuando el arado ha surcado su emplazamiento no ha encontrado ningún resto humano. A esto se puede contestar que la cripta había sido limpiada de esqueletos en época romana o más tardíamente, y que había sido empleada en otros usos. Es fácil contestar que los monumentos funerarios de los cuales no se ha hablado todavía, pero que existen y se distinguen a maravilla de los talaiots, aun a pesar de ciertas semejanzas de construcción y de dimensiones, han sigut saqueados más o menos antiguamente y que no han perdido estos vestigios, restos de esqueletos, que revelan siempre el papel sepulcral tanto de los osarios megalíticos como de las cuevas funerarias".

"Por otra parte la puerta de los talaiots es normal. Ha sido edificada para permitir un estrecho paso, pero cómodo, no es igual a la puerta de las tumbas plenamente definidas como tales".¹⁹

Josep Colominas Roca a més de la seva útil i lloable activitat científica, es dedicà a altres actuacions que no poden ser definides amb els mateixos termes. Prou allunyades de la investigació encomanada per l'Institut d'Estudis Catalans propiciaren la sortida de materials bàsics per a la coneixença de la nostra prehistòria envers Catalunya. Tals operacions *lucrandi causa* ocasionaren una pèrdua patrimonial important en adquirir gran quantitat de materials arqueològics que, trobats casualment o fruit d'excavacions

¹⁸ L'excavació del talaiot de son Oms B, realitzada per Joan Camps i Coll roman sense estudiar. Les observacions dels materials conservats al Museu de Mallorca documenten aquesta interpretació pendent d'un estudi complet.

¹⁹ Emile CARTAILHAC: *Monuments primitifs des Iles Baleares*, Toulouse, 1889, 31-32. Traducció de GRB a l'edició en castellà, Palma, 1999.

clandestines, es mantenien en mans dels seus descobridors els quals, sense escrúpols, decidiren la venda dels seus béns arqueològics. Com a mostra tan sols recordar l'ampla col·lecció d'espases de bronze, glòria del Museu Arqueològic de Barcelona, avui Museu Arqueològic Nacional de Catalunya, provinents d'indrets que mai foren excavats per Colominas, la col·lecció Planes o el capet de brau de Son Mas (Llubí-Inca). És història que mereix una llarga i complexa investigació. De totes maneres el període de més important d'actuació antiquarial de Josep Colominas fou immediatament després de la guerra civil quan sortiren de Mallorca les troballes de ceràmica almohade del carrer de Savellà (descobertes l'any 1938) i el lot de bronzes de Lloseta.

Dins d'aquest llarg període de vigència de la llei d'excavacions de l'any 1911 foren activitats pregonas en el camp de la catalogació i recuperació de la investigació arqueològica monumental tres actuacions que mereixen un comentari. Positives dues d'elles, funesta la tercera.

En primer lloc cal esmentar l'activitat depredadora de la companyia *Ferrocarriles de Mallorca*, que en traçar el servei Palma - Santanyí destruï dos monuments de singular importància: el conjunt de navetes de Son Julià (Llucmajor) i la talaia des Mirabons (Ses Salines). En el primer cas Colominas pogué excavar el que restava del monument quan els murs exteriors de l'edifici havien desaparegut per complet, convertits en macada per acondicionar el llit que sostenia els rails del tren. Del segon tan sols queda una esvaïda fotografia d'una singular estructura.

El conjunt de Son Julià era la primera experiència d'aquell tipus de construcció que, fins molts d'anys després, no pogué ser identificada com un habitatge que pertanyia, en origen, a una fase arcaica de la prehistòria mallorquina que, avui dia, començam a conèixer prou bé. Colominas no aconseguí esbrinar el que, en realitat, significava aquella doble construcció absidal, que a la façana conservava els fonaments d'unes estructures rectangulars, possiblement romanes per no dir medievals, que adulteraven l'estructura inicial del monument.

Poc a poc la presència de les navetes mallorquines, habitatges en contraposició a un determinat tipus, peculiar quant a disposició arquitectònica que trobam a Menorca i, ara per ara, sense identificar a Mallorca. Es Tudons de Ciutadella i les dues de Rafal Rubí d'Alaior que foren utilitzades com a lloc d'enterrament secundari, serien els espècimens més característics. La dualitat formal ha fet possible l'existència d'una fantasmagòrica cultura NAVETIFORME, com si es tractes d'una cultura en forma de nau que, de dia en dia, va prenent força i més força, embullant la troca amb aquest giravolt de denominacions que les fases culturals de l'antiguitat de les nostres illes van patint.

Malauradament les restes arquitectòniques de l'etapa ciclòpia mallorquina, fins ara, tan sols han aportat datacions de nivells d'abandonament sense esbrinar aquelles fases inicials de construcció dels monuments, tant les estructures absidals, les navetes, fora d'ús a un moment molt antic, com les troncocòniques o troncopiramidals deixades de banda, algunes com Son Serralta a una fase antiga i en la majoria dels casos amb recuperacions molt modernes.

Excavar una naveta, habitatge característic que trobam tant a Mallorca com a Menorca es tasca fàcil. Arribar al nivell o nivells conservats no comporta gaire problemes, quasi bé sempre afloren a tall de roca. Investigar els nivells d'abandonament d'un talaiot comporta retirar tones i tones de pedreny abans d'assolir el nivells fèrtils, de potència, quasi bé sempre d'un gruix de pocs centímetres que ens donen a conèixer quan fou abandonat aquell indret, mai quan fou construït, ni tan sols ens confirma si al llarg

de la seva ocupació secular ha patit canvis funcionals. Problema que Cartailhac ja va plantejar i que encara ara no hem sabut destriar si foren canvis funcionals, quina durada tingueren ni per què el seu ús, de tant en tant, va canviar.

No és tema de catalogació monumental, cosa que no em permet insistir sobre el problema. Aplicant-lo podrem donar respostes després de remoure tones i tones de pedreny. Hora és la d'enfrontar-nos amb el repte que aporten els talaïots: inici, vida, funció, final i en molts de casos possibles recuperacions, canvis d'habitatge quan no de funció.

Tal vegada no seria excessiu demanar als excavadors de son Fornés que fa trenta anys iniciaren la tasca a la recerca d'unes clares galeries cobertes, paraules textuais del cap de l'equip d'investigació, publiquin els seus resultats i ens expliquin en què consisteixen els espais de recuperació de l'esforç, els centres distribuïdors de carn i la funció de l'escala interior del gran talaïot d'aquell indret que encara no han volgut definir, ni publicar la corresponent planimetria per a bona informació dels demés interessats en saber per a què servia i quina era la cronologia del conjunt.

El Museu Regional d'Artà i els Certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere

Les altres activitats positives són mereixedores d'un breu comentari. El Museu Regional per la tasca recuperadora del patrimoni cultural de Mallorca i els seminaristes pel primer intent de catalogació seriosa del patrimoni monumental prehistòric, tasca que coneixem bé²⁰ i per l'ingent tasca d'historiar l'evolució patrimonial de l'església mallorquina. Estudis en part reaprofitats pels seus autors, millorats i donats a conèixer anys després, altres en espera d'una revisió i utilització enllestida amb criteris més actuals, i no simplement descriptius.²¹

L'esperit dels fundadors del Museu Regional d'Artà l'any 1927 tenia com a orientació cabdal evitar en la mesura del possible la sortida indiscriminada de materials arqueològics fora Mallorca. No cal insistir que l'activitat abans esmentada de Josep Colominas fou un dels principals revulsius, tal com comentava Lluís R. Amorós, un dels que lluitaren per aconseguir l'existència del Museu. Entre els creadors, homes bons d'Artà, s'han d'esmentar Llorenç Garcies Font, l'apotecari Pujamunt, insigne botànic, incansable en donar suport a l'empresa en els moments més difícils i ànima de la pervivència de l'entitat, mossèn Llorenç Lliteres, superior del Seminari Conciliar de Sant Pere i l'esmentat Amorós, terratinent artanenc, llicenciat en dret, carrera que mai exercí i el primer dels mallorquins que assolí una preparació tècnica que el va convertir en un dels capdavaners de la investigació arqueològica.

El mateix mossèn Lliteres va escriure el següent tot referint-se al Museu Regional:

*De este mismo ambiente de nuestro Seminario tomó origen por los mismos años de 1927 el Museu Regional d'Artà, del cual cabrá siempre el mérito de haber sido el primero que, después de los del sr. Colominas, inició en Mallorca, con rango científico, los estudios de nuestra prehistoria, tanto en la manera de proceder en las excavaciones como en la de colocar sistemáticamente los objetos hallados dentro de las vitrinas.*²²

²⁰ Llorenç LLITERAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro de Mallorca", *BSAL*, XXXI, 1960, 554-571.

²¹ G. ROSSELLÓ BORDOY: "Els manuscrits de prehistòria quaranta anys després" a, Gabriel SEGUI TROBAT: *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, Palma, 2005, 41-47.

²² Llorenç LLITERAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro Introducció", 557

De les activitats arqueològiques del Museu Regional d'Artà cal destacar les intervencions realitzades a Rafal Cagolles de Manacor,²³ mentre el propietari l'enderrocava per aprofitar un petit espai de conró. Tasca primerenca que cristal·litzà, posteriorment, en una investigació sobre els monuments talaiòtics de planta quadrangular. L'excavació del santuari talaiòtic de son Marí (Santa Margalida) que conservava tot l'aixovar ofrenat pels fells al llarg dels rituals realitzats en lloança d'una desconeguda divinitat. Materials que posteriorment foren publicats a les planes del *BSAL*²⁴ i l'excavació, amb col·laboració amb la SAL, de la cova de son Bauçà (*Establiments de Palma*),²⁵ penúltima de les coves funeràries que seguia la trajectòria d'aquelles primerenques troballes abans esmentades (Cova Monja i cova de sa Madona), de les quals els materials dispersats, a l'aferria pilla, tan sols conservam els que recuperà Bartomeu Ferrà i en vies de publicació alguns comentaris que ens inspira el seu estudi.

L'entusiasme inicial del Museu Regional d'Artà, com tantes altres coses bones que varen néixer a Mallorca els anys vint del passat segle, per força amainà i la seva activitat pionera i aferissada en el camp de la defensa patrimonial es va eclipsar de tal manera que en faltar els seus creadors minvà l'activitat, salvant-se, això sí, aquells materials obtinguts gràcies a l'esforç d'aquella gent qui, en gran part, intentaren per a què el patrimoni arqueològic nostrat no es tudàs.

Era l'any 1927 quan dins les convocatòries anuals dels certàmens d'estiu establertes pel Seminari Conciliar de Sant Pere de Mallorca, la prehistòria començà a tenir importància. Mossèn Lliteres a la *Introducción* al meu estudi *Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro*²⁶ donà complida notícia dels orígens de dites convocatòries i el ressò que tingué entre un grup de joves seminaristes qui, sense imaginar-ho, realitzaren la primera tasca sistemàtica, eficaç i duradora de catalogació dels monuments prehistòrics de Mallorca.

El manuscrits que donen a conèixer la tasca realitzada són 10 i el lapse de temps va transcórrer entre 1927 i 1936

La guerra civil va interrompre la continuïtat de tal necessària i magnífica realització. Els certàmens continuaren, emperò la catalogació monumental es va estroncar d'arrel. Gairebé tots els diferents reculls romanen inèdits deixant de banda els 6, 7 i 8, obra de Joan Vidal Ollers i Andreu Garcies Orfí els núm. 6 i 7 i de Vidal Ollers, en solitari, el núm. 8, que donà a conèixer el resultat de la seva juvenil investigació²⁷ molts anys després en una *Història de Campos* que, de moment no ha tingut continuació.

El contingut fou donat a conèixer l'any 1960 a les planes del *BSAL* i en data més recent, anys després d'aquella primerenca referència vaig tornar sobre el tema contemplant el valor historiogràfic d'aquella feina després de 40 anys d'investigació de camp.

No cal insistir que aquella tasca dels seminaristes, malgrat les mancances, imprecisions científiques i descripcions, no sempre ajustades a la realitat, foren el més important inici

²³ Luis R. AMORÓS AMORÓS: "El talaiot de rafal Cagolles (Manacor)", *BSAL*, 22, 1929, 196-198.

²⁴ Victor M. GUERRERO AYUSO: "El santuario talayótico de son Marí" (Mallorca), *BSAL*, XXXIX, 1983, 293 - 335.

²⁵ Luis R. AMORÓS AMORÓS: " Contribución al estudio de la Edad del Hierro en Mallorca. Cueva de son Bauçà", *BSAL*, XXXII, 1929, 290-292.

²⁶ Llorenç LLITERAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro", 555-558.

²⁷ Joan VIDAL OLLERS: "Prehistòria" a, Ramón ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Campos. Volum primer. De la Prehistòria al segle XVI*, Campos, 1977, 15.43.

del que seria posteriorment el catàleg monumental de la prehistòria mallorquina.

Publicar avui aquells textos, manuscrits la major part d'ells, podria resultar decebedor, en veure com el número d'estacions arqueològiques relacionades en aquella època ha minvat de forma escandalosa.

De totes maneres no és feina de bades donar a conèixer la fitxa tècnica dels manuscrits conservats que recullen la recerca de camp realitzada pels abans esmentats als quals cal afegir els noms de Guillem Nadal Gelabert, Guillem Pascual, Jaume Ques i Vanrell i Joan Ferrer i Pons. En apèndix s'inclouen els comentaris publicats l'any 1960, deixant ara, tan sols, la fitxa tècnica dels respectius manuscrits.

1. *Signatura:* 42/327 bis.

Autor: Guillermo Nadal Gelabert.

Data: s. a.

Títol: Descripción de monumentos prehistóricos.

Contingut: Carta arqueològica parcial de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar.

2. *Signatura* /45/346.

Autor: La nota a llapis que indica el nom de l'autor ha sigut borrada. L'empremta permet llegir: *Pascual... i Guillermo Nadal*.

Data: Ha sigut borrada i la empremta és il·legible. A l'interior s'indica l'any 1928 com data de redacció.

Títol: Estudio de monumentos artísticos o arqueológicos de Mallorca con precisas anotaciones históricas i amplia presentación de los gráficos, fotografías o planos correspondientes. (Aquest títol correspon a l'enunciat del certàmen al qual foren presentats els treballs descrits).

Contingut: Carta arqueològica parcial de Manacor.

3. *Signatura:* 49/361.

Autor: Guillermo Pascual i Guillermo Nadal.

Data: 1930.

Títol: Estudio y excavaciones de monumentos prehistóricos de Manacor y San Lorenzo. Excavaciones en talaïots de Bellver.

4. *Signatura:* 49/362.

Autor: Guillermo Nadal Gelabert.

Data: s. a.

Título: Estudio de los monumentos arqueológicos de los términos de Lloret, Costitx, Sancellas, Sta. Eugenia, Alaró, Sta. María y Pòrtol.

Contingut: Estudi de monuments aïllats sense pretenir redactar un catàleg arqueològic complet dels termes municipals indicats.

5. *Signatura:* 54/385.

Autor: Guillermo Nadal.

Data: 1931.

Títol: Inventario de monumentos arqueológicos con amplia presentación de notas, gráficos y fotografías correspondientes.

Contingut: Catàleg arqueològic parcial dels termes municipals de Sineu, Algaida, Lloret de Vista Alegre, Sant Joan, Vilafraça, Porreres, Montuïri i Llubí.

6. *Signatura*: 55/394.

Autor: Juan Vidal Ollers i Andrés Garcías Orfí.

Data: 1932.

Títol. *Estudio de monumentos artísticos o arqueológicos de Mallorca con precisas anotaciones históricas y amplia presentación de los gráficos, fotografías o planos correspondientes.*

Contingut: Catàleg arqueològic parcial del terme municipal de Campos. Sectors Surest i Nord.

7. *Signatura*: 58/409.

Autor: Juan Vidal Ollers i Andrés Garcías Orfí.

Data: 1933.

Títol: *Estudio de monumentos artísticos o arqueológicos de Mallorca con precisas anotaciones históricas y amplia presentación de los gráficos, fotografías o planos correspondientes.*

Contingut: Catàleg arqueològic parcial del terme municipal de Campos. Sectors Est, Surest i Nordoest.

8. *Signatura*: 60/421.

Autor: Juan Vidal Ollers.

Data: 1934.

Títol: *Estudio de monumentos artísticos o arqueológicos de Mallorca con precisas anotaciones históricas y amplia presentación de los gráficos, fotografías o planos correspondientes.*

Contingut: Catàleg arqueològic parcial del terme municipal de Campos.

9. *Signatura*: 64/450.

Autor: Jaime Ques Vanrell.

Data: 1935.

Títol: *Estudi dels monuments prehistòrics del terme parroquial d'Alcúdia.*

Contingut: Catàleg arqueològic parcial d'Alcúdia i Pollença.

10. *Signatura*: 68/479.

Autor: Juan Ferrer Pons.

Data: 1936.

Títol: *Estudio de monumentos o restos artísticos y arqueológicos de Mallorca con precisas anotaciones y amplia presentación de los gráficos, fotografías y planos correspondientes.*

Contingut: Catàleg arqueològic parcial del terme municipal de Santanyí.²⁸

Altres activitats arqueològiques referides a la prehistòria mallorquina es poden veure en el catàleg, recentment publicat per Gabriel Seguí i Trobat.²⁹ La seva publicació impedita per la negativa del, aleshores, bisbe Jesús Enciso i Viana, avui podria resultar inútil. Els materials conservats primer a l'edifici del carrer Seminari passaren durant

²⁸ G. ROSSELLÓ BORDOY: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro, estudio de los manuscritos", 559 – 571.

²⁹ Gabriel SEGUÍ TROBAT: *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, Palma, 2005.

el pontificat del bisbe Hervás i Benet al nou seminari, edificat els anys 50 al Rafal de Palma, per retornar al seu primitiu emplaçament quan es va recuperar el Gabinet de ciències i història de Mallorca. Els materials arqueològics es perderen després de tants trasbals i canvis. Tan sols unes poques peces completes donades a conèixer per Vidal Ollers permeten intuir la importància de les ceràmiques talaiòtiques de les quals es conservava documentació gràfica a l'Arxiu fotogràfic del Seminari Conciliar, del qual tenc notícies que ha desaparegut.

No cal insistir que la pèrdua de l'arxiu fotogràfic generat a partir dels Certàmens d'Estiu comporta una mancança de valor incalculable a un moment en el que els arxius fotogràfics comencen a ser valorats d'acord amb la seva importància històrica. No està de més retre que en el cas de Mallorca, aquesta tasca recuperadora no es caracteritza per la seva eficiència a causa de la multiplicitat de centres de recollida: Museu de Mallorca, el primer en començar aquest intent de recuperació, Arxiu del Regne de Mallorca, iniciat poc després per aquells que tenien competències en la matèria, i que consideraren més adient crear un nou centre de recollida que mantenir el que per llei de transferència de gestió havien de promoure i finalment (?), podríem dir que sortosament ?, pareix que la qüestió ha cristal·litzat amb la creació de l'Arxiu del So i la Imatge, un tercer element més, molt en consonància amb la política de dispersió pròpia del Govern Balear i dels Consells Insulars. Recordem endemés, que ara per ara, l'únic arxiu recuperat i inventariat tots els seus negatius, és el de la nostra Societat Arqueològica. No voldria que una vegada més la SAL, conscient de la necessitat de centres polents amb el degut suport econòmic, caigui en la temptació de dipositar el seu fons patrimonial en qualsevulla dels abans esmentats. L'exemple de la desventurada creació del Museu de Mallorca i el seu estat actual, ens ha de servir d'exemple.

La segona república i la política de defensa del patrimoni monumental. La llei de 1933 i la seva vigència (1939-1985)

Les Illes Balears, durant el període dictatorial del general Primo de Rivera no van ser afavorides en absolut en el camp de la defensa monumental, amb tan sols la declaració de la torre de les Puntes de Manacor. En aquells moments immediatament anteriors a la instauració republicana, Mallorca gairebé no havia patit greus pèrdues patrimonials després de la destrucció de la porta de Santa Margalida. L'única venda documentada fou la del pati del casal dels Aiamans del carrer de Morey, núm., 35 que Pascual havia descrit d'aïtal manera:

Una hermosa galería, de antepecho calado, digno remate de una escalera gótica de piedra que existió y en cuyo primer rellano era admirado por muchos viajeros un poético portal.³⁰

Arthur Byne a través de Josep Costa el traspassà al magnat americà Randolph Hearst. Sabem que van arribar als Estats Units els caixons que contenien els elements del pati, degudament embalats, i que es va produir el crac de l'any 1929 que ocasionà la runa de Hearst. No fou possible obrir-los per incorporar tan bella mostra de l'arquitectura mallorquina de transició del tardogòtic al renaixement a la complexa col·lecció del milionari americà. Si recordam les escenes finals de Citizen Kane ens podem fer una idea, a través de la fantasia d'Orson Welles d'aquell fantasmagòric palau de San Simeón.

El rastre d'aquest pati s'ha perdut. En el millor dels casos es pot trobar en un dels

magatzems Hearst encara existents. Els hereus del magnat no autoritzaren l'arquitecte Merino de Cáceres a l'examen i recerca de tal tresor. Sortosament resta *in situ* el portalet del primer replà, el *poético portal* de Pascual que fou publicat per Gabriel Alomar,³¹ el portal de traça manierista de la planta noble i un portalet d'estudi amb les armes dels Fuster de Pacs, desplaçat del seu lloc original i incorporat, com element decoratiu, al casal modern dels Ques al carrer de Sant Miquel, avui visible des del pati on s'ha establert una de les cafeteries *Capuccino* de Palma.

Si en el camp dels béns immobles continuà la dispersió patrimonial no hi ha constància documental d'altres pèrdues. El que sí podem afirmar és que l'any 1934 la col·lecció Jaume Planes i Bernat encara era a Mallorca. En aquell any Ramon Vives en el certamen del Seminari pogué estudiar-la i fotografiar-la per complet.³²

El panorama canvià radicalment a partir del 14 d'abril de 1931 puix una de les accions legislatives engegades per la segona república fou la discussió i ulterior aprovació de la llei de *Patrimonio Artístico Nacional* de 13 de maig de 1933.

La promulgació de la nova llei era del tot necessària. Dins aquesta línia d'actuació el govern de la República decidí la declaració específica d'un gran nombre de monuments dispersos per tota la geografia de l'Estat i en aquest sentit per primera vegada les Balears foren prou beneficiades. Els monuments registrats com a *Monumento Histórico y Artístico* foren vint i cinc que es relacionen a continuació:

Mallorca:

Fachada principal de la Casa Consistorial de Palma de Mallorca

La iglesia catedral de Santa María de Palma

Iglesia de Santa Eulalia

Iglesia del Temple

La Lonja de Palma

Baños árabes de Palma (calle de Serra, número 13)

Castillo de Bellver en Palma

Palacio de la Almudaina en Palma

Ruinas de la basílica cristiana, situada en sa Carrotja, en Manacor

Ruinas de la basílica cristiana, situada en son Peretó, en Manacor

Ruinas arqueológicas de Capocorp Vell, En llucmajor

Castillo de Alaró

Casa Morell en Palma

Menorca:

Ruinas de son Carlà, en Ciudadela

Naveta de es Tudons, en Ciudadela

Navetas de Rafal Rubí. en Alaior

³¹ Gabriel ALOMAR: "Antiguas inscripciones lapidarias en las calles y patios de la ciudad de Palma", *Papeles de son Armadans*, V, XVII, 1960, 191-192.

³² En vies d'estudi aquest treball a partir d'una còpia manuscrita que vaig poder fer l'any 1959. Actualment el manuscrit original i les plaques fotogràfiques no es conserven entre els certàmens recuperats per la Biblioteca Diocesana.

Naveta de Biniach en Alaior

Talaiot de sant Agustí, en san Cristóbal, en Mercadal

Talaiot de Torelló en Mahón

Ruinas de Talati de dalt, en Mahón

Ruinas de Trepucó, en Mahón

Ruinas de Torre den Gaumés, en Alaior (ja declarades l'any 1930 Do257M)

Ruinas de son Marcé de baix, en Ferreries

Cuevas de Cales Coves, en Alaior

Ibiza:

Necrópolis púnica en Puig des Molins

Aquesta declaració, quasi una catalogació col·lectiva, no fou més que una estratègia del nou sistema de govern, propagandística sens dubte, com per demostrar que el govern monàrquic havia desatès la conservació monumental. Tal vegada no anaven per mal camí els responsables del ministeri d'Educació. És molt possible. El que no varen calibrar degudament fou que la massiva declaració era econòmicament impossible de mantenir, encara que l'etapa anterior, des del punt de vista econòmic, fou polenta, cosa que no es pot obviar en analitzar el govern d'aquella etapa tan malmenat a hores d'ara. Les declaracions registrades al Decret 265 de 3 de juny de 1931 eren 797 que s'afegien de cop i resposta a les 264 anteriors.

Aquesta llei quasi no va ser aplicada durant el curt període de la II República, molt menys durant la guerra civil i a partir de l'any 1939, en no ser derogada es mantingué vigent, fent tan sols una petita reforma semàntica a partir de la qual, en darrera instància, les resolucions tramitades a nivell local eren emprou del govern central que disposava de tot el poder quant a declaracions i distribució econòmica a efectes de restauració monumental.

Pel que fa a la llei de 1933, la disposició més reeixida fou potenciar la divisió en districtes de defensa del Patrimoni establert al territori nacional de temps enrere. Cosa mantinguda pel nou estat. Al front de cada districte hi havia un comissari i un arquitecte que tenien cura dels aspectes administratius i de control arquitectònic respectivament. El paper de les Comissions de monuments quedà marginat, emperò no foren dissoltes, mantenint una activitat molt diversa, sempre d'acord amb el tarannà dels components que les formaven. La Comissió de Balears, malgrat la seva inoperància i la nul·la atenció que li prestaren tant els poders locals com el nacional, subsistí fins l'any 1985. Fou dissolta per decisió unilateral del president que ni tan sols convocà als que formàvem dita Comissió. L'Arxiu que, com institució estatal hauria d'haver passat a l'Arxiu del Regne de Mallorca fou lliurat a la Diputació, adduint els hereus del darrer president que en estar a prop de casa seva era el lloc més adient.

Balears passà a formar part del Districte IV, juntament amb Catalunya i València. A cada província s'establí un representant sota la ressonant denominació de *Apoderado del Servicio de Defensa del Patrimonio Histórico Artístico Nacional*, nom eufònic a dir veritat, emperò per complet allunyat de tota realitat i eficàcia.

Els *apoderados* de Balears foren el P. Miquel Alcover i Sureda, el jesuïta prehistoriador, fins a la seva mort l'any 1945. A ell es deuen les importants declaracions de les murades d'Eivissa (D. 321 de 30 de gener de 1942), murada de Mar de Palma (D. 325 de 20 d'octubre de 1942) i de manera especial la declaració d'importants monuments

prehistòrics que s'havien mantingut oblidats a anteriors declaracions (D. 401 de 8 de febrer de 1946) així com l'expedient de declaració de la torre del palau de Manacor (D. 0410 de 5 d'abril de 1946) on les preferències envers Manacor foren pregoneres com es pot veure a continuació:

Talaiot de Binifat (Costitx)

Talaiot de Sa Canova (Artà)

Talaiot de Son Danús (Santanyí)

Talaiot de Sa Gruta (Manacor)

Ses Païsses (Artà) y las cuevas artificiales de:

Bellver (Manacor)

Ses Coves (Manacor)

Son Danús (Santanyí)

Cova fosca de Maià (Sant Joan)

S'Homonet (Manacor)

Rafalet (Manacor)

Sa Sínia (Manacor)

Ses Beies (Manacor)

Es Barranc (Manacor)

La declaració d'aquests dos darrers expedients fou posterior a la mort del P. Miquel Alcover que fou succeït en la tasca per Joan Pons i Marquès, director de l'Arxiu Històric que després seria conegut com Arxiu del Regne de Mallorca, el qual realitzà una acurada feina preparant els expedients de declaració d'una sèrie d'edificacions en greu perill de desaparició que durant l'etapa de representant a Balears foren ràpidament declarats. Aquesta activitat quedà reflectida en les corresponents memòries que acompanyaven els respectius expedients caracteritzades totes elles per una anàlisi històrica de gran categoria. Algunes d'elles publicades al BSAL.

Convent de Sta. Margalida (D. 428 de 18 març 1949)

Casa dels Verí al carrer de Verí (D. 441 de 16 de febrer de 1951)

Casa dels Berga a la plaça del Mercat (D. 472 de 5 de febrer de 1954)

En aquest període s'incoaren i declararen els jardins i paratges pintorescs que s'indiquen:

Randa (Algaida) (D. 0456P de 8 de juny de 1954)

Puig de Missa (Sta. Eulàlia del Riu) (D. 463 de 4 d'agost de 1952)

Jardins d'Alfàbia (Bunyola) (D. 0476J de 25 de febrer de 1954)

Joan Pons i Marquès a una data indeterminada dels anys 50 (entre 1952 i 1954) va presentar la dimissió com *apoderado*. El motiu adduït no s'especificà emperò les causes directes foren l'obertura d'un accés privat al tram de murada de la mar que des de 1942 gaudia de la categoria de monument i era l'única part conservada del recinte abaluartat que circumdava la ciutat medieval, murada que fou enderrocada a inicis del segle XX, com ja he esmentat. Tal recinte no gaudia de defensa alguna i va desaparèixer d'igual manera que alguns dels monuments registrats abans, que també foren enderrocats malgrat la seva defensa oficial. Aquest afer que durant els anys cinquanta fou un tema de controvèrsia i xacota per part dels ciutadans era conegut com a *forat del bisbe*, que

veien en aquella obertura una interferència episcopal en benefici de l'edificació, privada, construïda damunt la pròpia murada, cosa que la declaració vetava en tots els sentits.

L'any 1958 Maria Lluïsa Serra i Belabre, directora del Museu de Menorca era nomenada *apoderado del servicio* a Menorca i al mateix temps aquesta càrrega, no càrrec, fou adjudicada a la meva persona. Emperò això és altra història prou vegades contada.

BIBLIOGRAFIA

- Luis R. AMORÓS AMORÓS: "El talaot de rafal Cagolles (Manacor)", *BSAL*, 22, 1929, 196-198.
- Luis R. AMORÓS AMORÓS: "Contribución al estudio de la Edad del Hierro en Mallorca. Cueva de son Bauçà", *BSAL*, XXXII, 1929, 290-292.
- Gabriel ALOMAR: "Antiguas inscripciones lapidarias en las calles y patios de la ciudad de Palma", *Papeles de son Armadans*, V, XVII, 1960, 191-192.
- Bab al-Kofol (Puerta de Santa Margarita). Antecedentes relativos a la puerta de Santa Margarita de la ciudad de Palma remitidos a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando por la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de Baleares*, Palma, 1908; E. ESTADA: *Palma de Mallorca. La puerta denominada de Santa Margarita declarada monumento nacional*, Palma, 1908; *Bab al-kofol (Puerta de Santa Margarita) Escritos que con motivo de la destrucción del Monumento Nacional de este nombre ha publicado el Boletín de la Societat Arqueològica Luliana en abril-junio de 1912*, Palma, 1912.
- Emile CARTAILHAC: *Monuments primitifs des Iles Baleares*, Toulouse, 1889, 31-32. Traducció de GRB a l'edició en castellà, Palma, 1999.
- J. COLOMINAS ROCA: "L'Edat del bronze a Mallorca", *AIEC*, Barcelona, VI, 1915-1920, 555.
- El derribo de las murallas de Pama (Extracto de La Almudaina de los días 10, 11, 12 y 13 agosto 1902)*, Palma, 1902.
- Bartolomé ENSEÑAT ESTRANY: "Los problemas del bronce en Mallorca", *Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas*, Madrid, 1954, Zaragoza, 1956, 627-629.
- Bartolomé ENSEÑAT ESTRANY: "Problemática de los enterramientos en Mallorca", *VI Symposium de Prehistoria. Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares*, Barcelona, 1974, 129 - 135.
- Victor M. GUERRERO AYUSO: "El santuario talayótico de son Marí" (Mallorca), *BSAL*, XXXIX, 1983, 293 - 335.
- La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 - 2003)*, Palma, 2003.
- La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 - 2006), II*, Palma, 2006.
- La Societat Arqueològica Lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 - 2008), III*, Palma, 2008.
- Llorenç LLITERAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: "Los manuscritos de prehistoria del Seminario Conciliar de San Pedro de Mallorca", *BSAL*, XXXI, 1960, 554-571.
- José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "La colección Hearst", *Descubrir el arte*, 43, 2002, 88-90.
- José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "Arthut Byne, el saqueador", *Descubrir el arte*, 32, 2001, 102-104.
- José MIGUEL MERINO DE CÁCERES: "En el cincuentenario de la muerte de Arthur Byne", *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 61, 1985, 145-210.
- Juan MUNTANER BUJOSA: *Guía Oficial de la Egreja, Muy Noble y Leal Ciudad de Palma de Mallorca*, Palma, 1950.
- Eusebio PASCUAL: "Restos artísticos de antiguas construcciones mallorquinas", *BSAL*, VIII, 1899-1900, 95-98.
- M. Magdalena RIERA; Isabel M. RIERA i Júlia ROMAN: "L'activitat arqueològica dels germans Amer Servera", *El patrimoni cultural de Manacor. V Jornades d'Estudis locals de Manacor (16 i 17 de maig de 2008)*, Manacor, 2009, 332-346.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "La defensa del patrimoni cultural moble: Notes d'un profà en matèria jurídica", *Actes del I Congrés: El nostre patrimoni cultural: base jurídica per a la seva defensa (25-28 de febrer de 1990)*, *BSAL*, 46, Palma, 1990, 245-251.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: *Excavaciones en "Es Vincle Vell" (Palma de Mallorca)*, Madrid, 1962 [Excavaciones Arqueológicas en España, 15].
- G. ROSSELLÓ BORDOY: *El poblado prehistórico de Hospitalet Vell (Manacor)*, Palma, 1983.
- G. ROSSELLÓ BORDOY: "Els manuscrits de prehistòria quaranta anys després" a, Gabriel SEGUÍ TROBAT: *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, Palma, 2005, 41-47.
- Gabriel SEGUÍ TROBAT: *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, Palma, 2005.
- Joan VIDAL OLLERS: "Prehistòria" a, Ramón ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Campos. Volum primer. De la Prehistòria al segle XVI*, Campos, 1977, 15-43.

LA CATALOGACIÓ A LA LEGISLACIÓ DE PATRIMONI I A LA LEGISLACIÓ URBANÍSTICA

Toni Lozano Ruiz¹

Introducció

La protecció jurídica del patrimoni immoble amb valors culturals s'ha exercit des de la legislació sectorial protectora del patrimoni cultural i des de la legislació urbanística, si bé tradicionalment ambdues s'han desenvolupat amb un desconeixement mutu i, el que és més important, sense una coordinació entre elles.

Malgrat aquesta desconexió, hi ha un element comú, la necessitat de conèixer i registrar allò on es vol actuar. Les dues legislacions plantejaven aquest coneixement a través d'instruments que la legislació urbanística ha qualificat sempre com a catàlegs, però que la legislació sectorial no acabava d'identificar o definir ni tan sols a nivell terminològic, tot usant, indistintament, els termes d'inventaris, fitxers o catàlegs.

Per altra banda, el que si trobam de coincident en ambdues legislacions fins a l'etapa recent és que, sigui quin sigui l'instrument al que facin referència, en cap cas comportava una protecció jurídica dels béns que quedessin inclosos als catàlegs.

Els catàlegs urbanístics apareixen amb la primera gran reforma de la Llei del sòl de 1956, però no tenien la consideració d'instrument d'ordenació urbanística, sinó de simples documents que acompanyaven a la normativa urbanística general i no disposaven d'un règim de protecció propi sinó que aquest derivava de l'instrument urbanístic al que s'associaven.

Pel que fa a la confecció de catàlegs o inventaris (ambdós termes utilitzats indistintament i amb escassa definició jurídica) a partir de la legislació de patrimoni, només es constituïen com a documents descriptius, que no aportaven cap protecció jurídica, la qual vendria determinada per la declaració com a Monument històrico-artístic o per la declaració de Conjunt històrico-artístic.

Els primers intents d'establir una vinculació entre la protecció del patrimoni i les pràctiques urbanístiques es troben al Reial Decret-Llei de 9 d'agost de 1926, sobre conservació de la riquesa històrico-artística nacional, en el què, entre d'altres aspectes, s'obligava els ajuntaments a aixecar plànols topogràfics dels nuclis i ciutats declarades conjunts històrics, on s'havien d'assenyalar edificis, carrers, barris, etc., on no es podrien fer obres sense autoritzacions prèvies de les administracions centrals i provincials. També establia l'obligatorietat de que les ordenances municipals recollissin preceptes per a la conservació dels seus monuments típics.

Malgrat aquest precedent incipient, la legislació de patrimoni posterior torna a deixar de banda els aspectes urbanístics i, a les edificacions o conjunts amb valors culturals, se'ls comença a aplicar polítiques proteccionistes des de la legislació urbanística i des de la legislació de patrimoni, amb règims diferents d'actuació, tècniques d'intervenció

¹ La present aportació forma part de la transferència de coneixements del projecte d'investigació *Ciudades históricas y paisaje construido en Mallorca: Análisis de sus valores y estado de protección jurídica. Una propuesta de reordenación* (HAR2012-36193), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

distintes i gestionades per administracions diferents, el què comportava superposicions d'actuacions, de vegades fins i tot amb objectius contradictoris.

L'aprovació de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol (LPHE) va representar un punt d'inflexió respecte d'aquesta situació i abandona aquest tradicional desconexament de la legislació urbanística, plantejant la complementarietat de les legislacions i, conseqüentment, la coordinació de les administracions urbanístiques i de patrimoni com a única via per aconseguir la preservació efectiva dels conjunts o immobles que presenten valors culturals. Aquests mateixos principis són recollits, com no podia ser d'altra manera, a la legislació autonòmica de patrimoni amb la Llei 12/1998, de 21 de desembre, de patrimoni històric de les Illes Balears (LPHIB). Les causes d'aquest canvi en les polítiques proteccionistes cal cercar-les en les noves conceptualitzacions del patrimoni cultural en les què els béns deixen de ser valorats com objectes aïllats per a ser indissociables del seu context, o del seu territori en el cas del patrimoni construït.

En el cas de la legislació autonòmica, i pel que ens interessa, els aspectes més remarcables de la implicació d'ambdues legislacions serien:

1. La declaració d'un immoble com a BIC vincularà els plans i les normes urbanístiques. Així, l'article 36.1 estableix que: *"Els termes de la declaració d'un immoble com a bé d'interès cultural vincularan els plans i les normes urbanístiques que afectin aquest immoble. En el cas dels plans o normes urbanístiques vigents abans de la declaració, l'ajuntament en durà a terme les adaptacions necessàries"*.

2. En algunes categories de BIC (conjunt històric, jardí històric, lloc històric, lloc d'interès etnològic, zona arqueològica o zona paleontològica) la llei prescriu l'obligatorietat d'elaborar un pla especial de protecció o assimilable que compleixi amb la llei de patrimoni. Així, l'Art. 36.2 assenyala: *"Quan es tracti d'un conjunt històric, jardí històric, lloc històric, lloc d'interès etnològic, zona arqueològica o zona paleontològica, l'ajuntament corresponent haurà d'elaborar un pla especial de protecció o un instrument urbanístic de protecció o adequar-ne un de vigent que compleixi les exigències d'aquesta Llei..."*

A més, i com a exemple de la voluntat de coordinació entre les administracions encarregades de la protecció del patrimoni, obliga a que, per a l'aprovació d'aquesta normativa urbanística, s'hagi de comptar prèviament amb l'informe favorable de la Comissió Insular de Patrimoni Històric.

Tot i que sense marcar terminis, per tal de garantir el compliment d'aquest precepte, des del moment en què s'incoa l'expedient de declaració d'un BIC d'alguna d'aquestes categories, les llicències municipals de parcel·lació, enderrocament i edificació queden automàticament suspeses i s'haurà de comptar amb autorització prèvia de la Comissió Insular de Patrimoni per a les altres llicències. Per altra banda, des del moment en que s'hagi procedit a la declaració definitiva, i mentre no s'aprovi la normativa urbanística a la que se refereix aquest article, queden suspeses les noves alineacions, alteracions en l'edificabilitat i parcel·lacions o agregacions, quedant la resta de llicències condicionades a l'autorització prèvia de la Comissió Insular de Patrimoni.

Malgrat aquest mandat legal, la llei no especifica quins han de ser els continguts d'aquests plans especials, derivant-los vers la normativa urbanística, sense especificar cap component estrictament cultural que hagin de recollir aquests plans especials (usos, vinculacions entre territori i patrimoni immaterial, etc.). Les úniques indicacions,

i pel que fa als conjunts històrics (no especifica res respecte al contingut dels plans especials de les altres categories de BIC) són que aquests plans han d'incloure un catàleg de les edificacions; es permetran excepcionalment les remodelacions urbanes (quan comportin una millora de l'entorn territorial o urbà); s'haurà de mantenir l'estructura urbana i arquitectònica, així com les característiques generals de l'ambient; excepcionalment es consideraran les substitucions dels immobles; es mantindran les alineacions urbanes existents.

Junt amb aquests aspectes més remarcables, se n'estableixen d'altres que també combinen i entrellacen les legislacions urbanístiques i de patrimoni, com el deure de conservació en general o, en el cas de béns protegits, les autoritzacions d'obres, ordres d'execució, declaracions de runa, etc. També estableix l'obligatorietat de que cada ajuntament elabori un catàleg de protecció del patrimoni històric en un termini de dos anys (aquest article s'ha derogat després de successius ampliacions de terminis). Per tant, tot i significar un gran avanç, s'ha de continuar aprofundint en aquesta articulació entre les legislacions urbanístiques i de patrimoni.

La catalogació a la legislació de patrimoni vigent

L'activitat catalogadora de la legislació de patrimoni (Catàlegs de Monuments, Fitxer d'Art Antic, Inventari del Patrimoni Històric-Artístic Nacional), per damunt de tot, constituïa una mera descripció ordenada d'una sèrie de béns que es volien individualitzar i descriure, no tant per facilitar una acció protectora com per servir d'instruments de coneixement i consulta. Per tant, la inscripció en alguns d'aquests catàlegs o inventaris, tant era, ja que no aportava res des d'un punt de vista jurídic.

De nou, la Llei 16/1985, i conseqüentment la legislació autonòmica posterior, va comportar l'aplicació d'unes coordenades totalment noves en relació a l'activitat catalogadora i protectora del patrimoni cultural.

En ambdues lleis es pot veure com el patrimoni històric estaria constituït per tots els béns mobles i immobles i valors amb un interès històric, artístic, arqueològic, arquitectònic, paleontològic, etnològic, científic i tècnic etc., però, i això constitueix la gran aportació de la nova legislació, s'estableix una protecció jurídica expressa per a una sèrie de béns reconeguts i protegits individualment (amb tot un articulat en la Llei sobre les actuacions possibles sobre aquests béns), mentre que a la resta de béns que no gaudeixin d'aquesta protecció individualitzada se'ls aplicarà una protecció de caràcter genèric sobre els quals es poden aplicar mesures cautelars que garanteixen la seva conservació, derivant en molts de casos la seva protecció als mecanismes de la legislació urbanística.

Així doncs, i des d'un punt de vista jurídic, no tots els béns integrants del patrimoni cultural mereixen el mateix grau de protecció. Per tal de garantir una correcta acció tuteladora, s'estableixen diferents graus de protecció.

En el cas dels béns immobles (segons la Llei de LPHIB), i al marge de la protecció genèrica, la protecció jurídica s'exerceix mitjançant la seva declaració com a Béns d'Interès Cultural (BIC) i com a Béns Catalogats (BC). La declaració comportarà la inscripció dels BIC en el Registre Insular de BIC i en el Registre de BIC de les Illes Balears i la declaració dels BC en el Catàleg Insular del Patrimoni Històric i en el catàleg General del Patrimoni Històric de les Illes Balears. Les dades d'aquests hauran de ser públiques i en ells es farà constar qualsevol actuació tècnica o jurídica que afecti al bé.

Els Béns d'Interès Cultural constitueixen la màxima protecció jurídica segons la llei i, per tant, s'ha d'atorgar tan sols a aquells béns més rellevants. Ara bé, la llei no apunta cap criteri específic (com ara ser un referent, l'excepcionalitat, l'excel·lència, singularitat a un determinat àmbit, etc.) i la decisió d'atorgar aquesta qualificació s'ha de pendre amb un coneixement detallat d'allò que és el patrimoni cultural d'una comunitat i a partir de l'anàlisi conjunt dels valors històrics, artístics, culturals, científics, etc. (que descriuen les característiques científiques dels objectes) i els significats que contenen per al conjunt de la societat.

Els immobles declarats BIC ho poden ser segons les següents categories:

Monument: Aquesta és una de les més importants dins el patrimoni històric, perquè és el concepte més elaborat dins la protecció del patrimoni i per tant existent amb anterioritat a l'actual legislació. Dins d'aquesta categoria, tal i com assenyala la llei, es poden incloure tots els edificis, obres o estructures arquitectòniques i/o d'enginyeria, amb interès històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, històricoindustrial, etnològic, social, científic o tècnic. Per tant, s'entén que dins d'aquesta categoria es pot incloure qualsevol tipus de construcció.

Un aspecte a destacar és que la declaració d'un monument pot incloure tots aquells béns mobles que, per la seva vinculació amb l'immoble, facin necessària també la seva declaració, ja que d'altra manera, l'immoble, o els mobles, perdrien part dels seus valors culturals. Aquests, des del moment en què quedin específicament recollits a l'expedient de declaració (s'hi ha d'incloure una relació detallada) passaran a tenir també consideració de BIC, i per tant, gaudiran de la màxima protecció jurídica. Amb aquesta protecció, els béns mobles hauran de comptar amb autorització prèvia de l'administració per a ser separats de l'immoble o per dur a terme qualsevol intervenció.

La legislació anterior no contemplava la inclusió dels mobles. Això ha motivat que els grans casals de Palma o en els edificis religiosos declarats amb anterioritat com a monument històric-artístic, s'hagi qüestionat que aquests mobles estiguin protegits i, per tant, obligats a restar als immobles, tot i que a la seva declaració es fes referència a la riquesa del seu patrimoni moble.

Conjunt històric: La llei defineix aquesta categoria com una agrupació homogènia de construccions urbanes o rurals, continua o dispersa, que es distingeix pel seu interès històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, històricoindustrial, etnològic, social, científic o tècnic, amb coherència suficient per a construir una unitat susceptible de ser delimitada, encara que individualment cadascuna de les parts no tingui valor rellevant.

D'aquesta definició interessa destacar:

- a. La seva elasticitat, ja que permet declarar com a conjunt històric una ciutat o poble, un centre històric, un barri, un carrer o plaça, o un conjunt d'edificis.
- b. Que els elements que es vulguin declarar presentin homogeneïtat, és a dir, que l'acumulació per proximitat d'un conjunt de construccions amb valors patrimonials no constitueix un conjunt, sinó que aquestes han de presentar uns valors culturals que només es poden entendre com a conjunt.
- c. Que no necessàriament cada un dels elements integrants del conjunt històric, considerats individualment, hagin de presentar valors singulars. Això és important tenir-ho en compte a l'hora de declarar conjunts urbans ja que, com és lògic, l'evolució històrica d'aquests fa que puguin aparèixer construccions sense

interès però que no comporten una pèrdua dels valors culturals que defineixen el conjunt.

Jardí històric: Aquesta categoria, creada a partir de la LPHE, ve definida a la LPHIB com l'espai delimitat i ordenat per l'home, que integra elements naturals d'interès destacat per raó de l'origen, la història o els valors estètics, sensorials o botànics i que pot incloure elements de fàbrica, d'arquitectura i artístics.

D'aquesta definició es desprèn que el més important és la presència d'elements naturals modificats per l'home i que els elements de fàbrica siguin subsidiaris a aquests per la seva funció principal i originària, com fonts, pèrgoles, estanys, estàtues, etc.

Malgrat els jardins històrics queden definits en aquest context de màxima protecció dels BIC, la LPHIB no estableix cap mecanisme específic per a la seva protecció o la seva consideració legal, al marge dels generals.

Lloc històric: Aquesta categoria també apareix amb la llei del 85. La LPHIB ho defineix com un lloc o paratge natural susceptible de delimitació espacial unitària que es pot vincular a esdeveniments o records del passat, creacions culturals o de la natura, que té un interès destacat des del punt de vista històric, artístic, arqueològic, històricoindustrial, paleontològic, etnològic, antropològic, social, científic o tècnic.

Com es veu, la definició esmenta l'antropològic com un dels valors a tenir en compte, el que permet incloure els paratges o llocs relacionats amb fets històrics importants (per exemple, batalles) o aquells que tenen relació amb tradicions populars (per exemple, llocs on es celebren els tradicionals pancaritats).

La delimitació d'aquests llocs, sobretot els vinculats a fets històrics, presenta una problemàtica major que en els altres casos per la dificultat de determinar amb exactitud l'àmbit on es varen poder produir els fets històrics. En aquests casos, ens hauríem d'atendre a la tradició popular i als textos històrics, perquè, tot i que no es correspongui amb el lloc exacte, el fet important a preservar és la recordança dels fets per l'imaginari col·lectiu.

Igual que en el cas anterior, no hi ha regulacions específiques per a aquesta categoria, al marge de les generals dels BIC, sense que la normativa reguli aspectes com els continguts dels plans especials que s'hauran de redactar amb la seva declaració.

Lloc d'interès etnològic: Aquesta categoria, pròpia de la legislació autonòmica, ve definida com aquells llocs o paratges naturals amb construccions o instal·lacions vinculades a formes de vida, cultura i activitats tradicionals, que mereixen ser preservats pel seu valor etnològic.

La incorporació d'una categoria nova, que no apareix a la legislació estatal, s'ha fet a totes les legislacions autonòmiques, sobretot cercant l'aplicació de règims de protecció més específics per a aquesta tipologia de béns. En el cas de la LPHIB, tot i obligar a la redacció d'un pla especial, no regula uns continguts mínims per a aquests béns.

Zona arqueològica: Lloc on hi ha restes materials, mobles i/o immobles, fruit de la intervenció humana, que és susceptible de ser estudiat amb la metodologia arqueològica, tant si es troba en la superfície com en el subsòl o sota les aigües.

Per altra banda, la definició assenyalava que els béns culturals immobles definits als cinc punts anteriors que tinguin en el subsòl restes que solament puguin ser susceptibles de ser estudiats amb metodologia arqueològica, tindran també la condició de zona arqueològica.

D'aquesta definició hem de destacar una sèrie d'aspectes que, per la seva importància, cal remarcar de manera especial:

- a. A l'hora de definir zona arqueològica, s'inclouen les restes que es poden trobar a la superfície, al subsòl o sota les aigües.
- b. Tots els monuments, conjunts històrics, jardins històrics, lloc històrics, llocs d'interès etnològics que tinguin restes arqueològics en el subsòl, tindran també la categoria de zona arqueològica.

Per tant, si partim de la definició de zona arqueològica, també s'han de dur a terme les tasques de l'anomenada arqueologia vertical o arqueologia de l'arquitectura, tant a les zones declarades expressament, com en aquelles que ho siguin en virtut de presentar restes arqueològiques a àmbits declarats amb una de les categories de BIC.

Zona paleontològica: Aquesta categoria també és pròpia de la legislació autonòmica i ve definida per aquells llocs on hi ha vestigis de restes animals i/o vegetals fossilitzades, o no, que constitueixen una unitat coherent i amb entitat pròpia, definidora de la història geològica d'un lloc determinat.

La figura de zona paleontològica és controvertida, ja que per molts autors no forma part del patrimoni cultural (per no ser conseqüència de l'activitat humana), sinó del patrimoni natural, i per tant hauria de ser des d'aquest àmbit que s'hauria de fomentar el seu estudi i regulació legal. Sigui com sigui, la llei tampoc estableix cap regulació específica sobre les actuacions permeses en aquests àmbits, a excepció de les generals dels BIC.

Al marge d'aquestes categories que la LPHIB assenyala per a la classificació dels BIC s'ha de fer una menció a la figura de Paratge Pintoresc, perquè tota la costa nord-oest de Mallorca fou declarada Paratge Pintoresc pel decret 984/1972.

Aquesta figura apareix com a específica a la Llei de 13 de maig de 1933, amb la voluntat de protegir conjunts de béns, tant urbans com rústics, ressenyables per la seva bellesa, importància monumental o records històrics.

La importància d'aquesta figura de protecció en el cas de Mallorca és evident perquè inclou bona part de la Serra de Tramuntana, incorporant el terme d'Andratx (sense el nucli urbà), Estellencs, Banyalbufar, Valldemossa, Deià, Sóller (sense incloure el nucli urbà), Fornalutx, Escorca, Campanet (part del terme municipal) i Pollença (sense el nucli urbà).

Des de l'any 75 es va voler incorporar els paratges pintorescs a la legislació d'espais naturals, i per tant, s'havien de requalificar en virtut d'aquesta legislació. A la vista que aquesta reclassificació no es produïa, i per evitar que aquests espais quedessin desprotegits, la LPHE va optar per atorgar-los la categoria de BIC i restar sotmesos a la seva regulació. Conservaran aquesta categoria fins que siguin reclassificats en virtut de la legislació d'espais naturals.

Per les seves característiques i valors, els paratges pintorescs passaren a tenir la consideració de BIC amb categoria de Lloc històric.

Béns Catalogats. En virtut de la llei de patrimoni de 1985, els immobles només es poden declarar BIC, mentre que els béns mobles tant poden ser declarats BIC com ser inclosos als Registre General de Béns Mobles. Tot i que segurament aquesta diferència es deu a que els immobles compten per a la seva protecció amb altres mecanismes, derivats de la legislació urbanística, la majoria de les legislacions autonòmiques (Catalunya, Galícia, València, Madrid, etc.) han establert una altra categoria de protecció

per als béns immobles, anomenats a la majoria dels casos béns culturals d'interès local i que, a la nostra legislació, es denomina Bé Catalogat. L'art.14.1 de la LPHIB defineix aquests béns com aquells que, tot i no tenir la rellevància que els permetria ser declarats Bé d'interès cultural, tenen prou significació i valor per constituir un bé del patrimoni històric a protegir singularment.

En aquest cas, com en el dels BIC, la llei no estableix cap criteri específic per poder establir allò que constitueix un Bé Catalogat, el que crea confusió sobre quins béns són mereixedors d'aquesta protecció, i ha permès que s'interpreti sovint que els béns catalogats haurien d'actuar com a figures paral·leles a les del catàleg urbanístic. Per tant, s'ha volgut subsanar l'absència d'un determinat bé dins un catàleg municipal amb la protecció com a Bé Catalogat.

Al nostre entendre, els béns catalogats han de ser aquells que pels seus valors i significats superen l'estricta interès local i això per dues raons principals:

- a. Perquè la llei de patrimoni, a la seva exposició de motius ja diu respecte a aquests béns, que són aquells *que més endavant puguin gaudir de la condició de BIC*.
- b. Perquè l'òrgan competent per atorgar aquest grau de protecció és el Ple del Consell i no els ajuntaments, com si ocorre en el cas d'altres legislacions autonòmiques.

Al marge d'aquestes dues categories, i només pel que fa al patrimoni arqueològic i paleontològic, la llei preveu una actuació combinada. L'art. 58 de la LPHIB estableix la possibilitat d'inscriure, al Catàleg Insular i General (per tant, com a Bé Catalogat), espais d'interès arqueològic o paleontològic. Aquests espais, tal i com apareixen definits a l'Art. 58 de la LPHIB, són aquells no declarats (terrestres o subaquàtics) on, per evidències materials o antecedents històrics s'hi presumeixi l'existència de restes arqueològiques o paleontològiques. A l'Art. 58.3 s'especifica que la protecció d'aquests espais es podrà fer com a BIC amb les categories de Zona Arqueològica o Paleontològica. Així doncs, s'ha d'entendre que davant la possibilitat de troballes arqueològiques, com a mesura cautelar es procedirà a la inscripció d'aquest espai per després, una vegada consolidada aquesta hipòtesi, es faci efectiva la protecció a través d'una declaració com a BIC.

La importància de procedir a declarar un bé com a BIC o com a BC, i dins els BIC en la categoria més adequada, és molt rellevant ja que d'ella dependrà el distint tractament que dona la llei en funció de les categories i per tant, en cada cas, s'haurà d'aplicar un règim de protecció diferent.

Així, i només a tall d'exemple, perquè sinó hauríem de fer una exposició de tot el contingut de la llei: si es declara un BIC (sigui quina sigui la categoria) se l'ha de dotar d'un entorn de protecció que compta amb unes regulacions distintes a les del propi BIC, mentre pels BC no s'ha d'aplicar aquest entorn. En els elements declarats BIC s'evitaran la reconstruccions, llevat que se n'utilitzin parts originals i pugui provar-se l'autenticitat, mentre que aquesta prohibició no afecta als BC. Si un element es declara BIC o BC tindrà una regulació diferent en el cas que es vulguin col·locar elements i instal·lacions o respecte a la possibilitat de l'eliminació de parts del Bé.

Per tant, a l'hora de procedir a una declaració s'han de tenir presents quins són els valors principals a protegir i sobre els quals es vol actuar, per tal de que, quan s'apliqui la regulació corresponent sigui la més adequada per als interessos del bé.

La catalogació a la legislació urbanística vigent

com ja hem assenyalat, els immobles amb valors culturals també són protegits a partir de la legislació urbanística la qual ha establert la figura dels catàlegs urbanístics com a instrument per a vehicular aquesta protecció. Sense voler fer cap recorregut de l'evolució dels aspectes normatius, per la seva complexitat i per no ser objecte d'aquesta comunicació, ens centrarem en l'anàlisi de l'estructura i continguts que han de tenir els catàlegs municipals des de la perspectiva que dona el Pla Territorial de Mallorca (a partir d'ara PTM) per ser l'instrument urbanístic al què s'han d'anar adaptant en els propers anys tots els planejaments urbanístics dels nostres pobles i ciutats, i perquè tant a la seva memòria com a la seva part normativa apareixen uns criteris mínims que s'hauran d'aplicar a l'hora d'iniciar la elaboració d'un catàleg per part d'un ajuntament.

El primer que cal tenir present és que els catàlegs urbanístics són instruments propis de la normativa urbanística de competència municipal, i en ells han de constar tots els béns immobles, rurals o urbans, que mereixin una protecció especial singularitzada.

Els catàlegs tenen una doble naturalesa. Són documents informatius i d'identificació, i per tant, han d'incloure una valoració cultural (que integri els valors històrics, artístics, socials, tècnics, etc.) dels béns que allà es volen recollir. Però també són instruments d'ordenació, per tant han d'incloure tot un seguit de pautes i criteris amb caràcter normatiu que garanteixen la protecció dels béns allà incorporats.

Moltes vegades els catàlegs són documents amb una gran informació gràfica i textual sobre la història i característiques formals dels elements, però sense cap aspecte que reguli les possibles actuacions que es poden fer sobre ells. Aquest document, tot i el seu interès com a material d'investigació i coneixement, presenta un nul valor com a instrument de protecció. D'altres recullen de manera sistemàtica aspectes merament urbanístics, però obliden la part d'investigació i estudi del territori a catalogar, deixant importants elements patrimonials sense protecció.

Només la participació d'un equip multidisciplinari format per historiadors, historiadors de l'art, arquitectes, geògrafs, jurídics, etc., garanteix que el catàleg integri de manera correcta ambdues parts.

Els catàlegs, tot i constituir un únic document, han de contenir: una memòria i normativa general, fitxes individualitzades de cada un dels elements catalogats, plànols normatius i d'emplaçament dels elements catalogats.

a. A la memòria ha de constar: una exposició de la investigació realitzada, tot esmentant les fonts arxivístiques emprades (gràfiques i documentals), les fonts bibliogràfiques i la planimetria històrica; la metodologia seguida, amb referències als criteris de valoració i una relació de tipologies de béns que apareixen recollits al catàleg.

Els criteris de valoració a tenir en compte a l'hora d'iniciar la redacció d'un catàleg són els que en principi poden presentar més problemes. En aquest cas, i l'igual que ja hem assenyalat a l'hora de definir les figures de protecció de la legislació de patrimoni, no hi ha cap normativa que especifiqui quins han de ser aquests criteris, al marge de la declaració genèrica d'incloure tot allò que integra el patrimoni cultural i que mereixi una protecció individual.

Si volguéssim fer una aproximació general de quins haurien de ser aquests criteris, i prenent el model aplicat a Oviedo, hauríem d'incloure: l'autenticitat, la singularitat, el caràcter simbòlic, l'antiguitat, el valor històric, el valor artístic, el valor estètic, el valor tècnic, el valor urbanístic, el valor ambiental, el valor d'ús.

Pel que fa als elements i tipologies que s'han d'incloure, la norma 47 del PTM presenta una relació de tipologies que, com a mínim, haurien de recollir tots els catàlegs: *“jaciments arqueològics, arquitectura religiosa, escultura monumental religiosa i heràldica, arquitectura i enginyeria civil, arquitectura militar, béns etnològics, béns d'interès industrial i béns d'interès paisatgístic i ambiental, entenent com a tal no tan sols els espais amb valors naturals destacats (orografia, hidrografia, flora i fauna), sinó també tots aquells conjunts urbans (carrers, barris, etc.) amb unes característiques determinades que els confereixen una unitat valorable des d'un punt de vista etnològic, històric o social”*.

Partint d'aquesta relació podem veure que els catàlegs no sols han d'incloure els elements considerats com a monumentals, malgrat algunes visions municipals així ho assenyalin, sinó que s'han d'incloure tots aquells que pels seus valors així ho mereixin, com ara els immobles o espais representatius de l'arquitectura vernacla, l'arquitectura del segle XX, elements fabrils que hagin pogut marcar una etapa econòmica i social del municipi, immobles o espais vinculats a les activitats econòmiques tradicionals, etc.

En el cas concret del patrimoni etnològic, el PTM, conscient de la seva fragilitat, fa una relació de tots aquells elements que s'haurien d'incloure: murs de pedra, marjades, fonts de mina, barraques de roter, forns de calç, cases de neu i barraques, rotllos de sitja i fons de carboner, camins empedrats, i altres elements etnològics que per la seva singularitat hagin de ser protegits (pous, rellotges de sol, escars, etc.).

b. Normativa general. El catàleg, com instrument normatiu que és, ha de proporcionar un règim de protecció que reguli les actuacions, els usos i definir les intervencions tècniques que es podran dur a terme.

Per aconseguir aquests objectius la normativa haurà d'establir unes categories de protecció, que s'aplicaran a tots i cada un dels elements catalogats, a les quals haurien de correspondre unes actuacions clarament definides i on s'hauran de recollir entre d'altres, les determinacions que afectin a cada una d'aquestes categories, les actuacions que seran permeses o prohibides, les condicions d'edificació, o els usos aplicables a cada una d'elles.

A l'hora d'establir aquestes regulacions hem de pensar en les diferents tipologies que s'integren al catàleg ja que no són aplicables les mateixes regulacions a un immoble, a una sèquia o a un element escultòric com una creu de terme o una fita d'un camí.

Fins a l'aprovació del PTM els graus de protecció que s'aplicaven als catàlegs eren molt dispers, amb continguts i nomenclatures totalment diferents que feien difícil tenir, a primera vista, una imatge general de la protecció del patrimoni immoble dels diferents pobles i ciutats. L'aplicació dels criteris i graus de protecció que defineix el PTM a tots els catàlegs farà que la protecció sigui més homogènia, amb criteris més regulats i no dependents únicament de la discrecionalitat dels equips redactors.

El PTM (Norma 47) proposa establir les següents categories o **graus de protecció**:

Protecció integral. Aquest grau de protecció comportarà la preservació íntegra del bé, es a dir, sense canvis que puguin modificar la seva estructura, distribució o elements d'acabat. Sols admetria els usos originaris o aquells compatibles amb la seva conservació. Només es permetran obres de conservació, restauració i, excepcionalment de recuperació d'algunes de les seves característiques originals.

En aquesta categoria el PTM també planteja la possibilitat d'una subcategoria per tal

de que, en el cas d'elements de gran valor, però molt deteriorats, es puguin dur a terme intervencions que garanteixin la seva permanència o el retorn a un estat original. En aquesta subcategoria també podrien ser inclosos elements que, tot i merèixer una protecció integral, presenten annexos no protegits o amb un grau de protecció menor.

Aquest grau de protecció s'hauria d'atorgar a tots aquells elements que, pel seu excepcional interès històric, arquitectònic, etnogràfic, etc., necessitin d'una total conservació de les seves característiques originàries, la seva estructura i tipologia, la seva volumetria i la totalitat dels seus elements exteriors i interiors. Dins aquest grau de protecció trobaríem els elements declarats BIC o BC en virtut de la legislació de patrimoni, però també aquells que presentin una gran rellevància arquitectònica o de gran significació cultural o que siguin caracteritzadors de l'entorn.

A partir de la investigació duta a terme per a l'elaboració del catàleg, cada equip redactor determinarà quins han de ser aquests elements, però sigui quina sigui aquesta selecció, el més important és que la voluntat de protecció integral s'ha d'adequar al grau de conservació de l'element i als criteris d'intervenció que després es determinaran. Hem de tenir en compte que si el que es vol és poder recuperar parts significatives d'una construcció alterada per construccions annexes o per importants modificacions de la seva estructura, no s'ha d'atorgar aquest grau de protecció ja que ens podria impedir dur a terme les actuacions previstes.

El PTM, superant també la concepció del patrimoni com als monuments aïllats, permet que en els béns inclosos dins aquesta categoria (o en d'altres que es consideri necessari) que es pugui establir un entorn de protecció, assenyalant, a més, que l'haurà de tenir en compte el planejament general municipal a l'hora d'ordenar el referit entorn per tal de no distorsionar-ne les visuals.

En el cas que es consideri necessari dotar d'aquest entorn s'ha de preveure, per part de l'equip redactor, unes regulacions específiques per a aquest àmbit.

Protecció parcial. Amb aquest grau es pretén la conservació íntegra de les parts essencials, i la volumetria, permetent-se obres majors .

Dins aquest grau de protecció s'haurien d'incloure tots aquells elements que presenten un elevat interès en la seva configuració exterior, podent conservar al seu interior una estructura interessant, o elements destacats. Aquesta protecció ha de permetre la conservació de les seves condicions tipològiques i la seva volumetria, els seus elements exteriors així com els elements interiors destacables (configuració i distribució, escales, portals, patis, etc.).

Aquesta categoria presenta una aplicació més complexa ja que no s'aplica a la totalitat dels elements, i per tant necessita que, en aquells casos que s'atorgui, s'especifiquin amb detall els valors que es pretenen preservar i definir molt acuradament les intervencions que, en cada cas, es podrien dur a terme i aquelles que quedarien desautoritzades.

Protecció ambiental. Aquest grau de protecció permetrà les reformes que afectin la totalitat de l'espai interior, mantenint les proteccions de la façana, que haurien d'obligar a mantenir la volumetria existent en l'aiguavés corresponent a aquesta.

Els béns emmarcables dins aquest grau de protecció haurien de ser aquells en què els seus principals valors resideixin en els elements exteriors. En aquest casos s'hauria de protegir la façana o els elements exteriors que defineixin la seva relació amb la via pública, com ara portals, finestres, etc.

PTM, en aquells casos que ens trobem davant un conjunt urbà que presenti un interès ambiental (un conjunt de cases d'un carrer, una plaça, etc.) i al marge de les fitxes individuals que es consideri necessari, es pot redactar una fitxa de conjunt d'interès ambiental, el que permetrà conservar la imatge unitària d'aquest espai sense haver de plantejar proteccions individualitzades. Aquesta fitxa haurà d'especificar tots i cada un dels immobles o elements que es vol que quedin afectats per les regulacions que s'especifiquin.

Com a tercer element que ha d'integrar-se en el catàleg estan les **fitxes individualitzades** de cada un dels elements que el conformen. Molts equips redactors identifiquen el catàleg urbanístic amb aquesta part i s'obliden dels aspectes de memòria i normativa exposats fins ara, el que l'invalida com a instrument urbanístic.

Tot i que l'ampli ventall de tipologies de béns patrimonials a integrar a un catàleg municipal fa que es puguin elaborar fitxes adaptades a les singularitats que presenten cada un d'aquests patrimonis (pensem per exemple en les diferències entre la catalogació d'un jaciment arqueològic, un molí, o una creu de terme), cada fitxa haurà d'incloure tres grans grups d'informació: identificació i descripció, valoració, conservació.

El PTM (Norma 47c) per tal de regular els catàlegs i que aquests presentin un esquema comú estableix que, com a mínim, les fitxes incloguin els següents camps:

Localització.

Identificació de l'element. S'ha d'incloure: denominació, codi d'identificació, tipologia, ús actual, autoria, estil o corrent, documentació fotogràfica (actualitzada en el moment de la redacció).

Descripció de l'element. Morfològica, estructural i elements integrants, cronologia, bibliografia.

Estat de conservació. Intervencions, realitzacions i descripció de l'estat actual de conservació.

La informació recollida en aquests punts és d'especial interès per valorar els elements originals que conserva, i valorar la idoneïtat de les intervencions dutes a terme.

Protecció de l'element. Grau de protecció, usos permesos, elements destacats que s'han de preservar (podria, excepcionalment, incloure béns mobles), definició de les intervencions preferents i admissibles sobre l'element catalogat. Aquestes dades tindran caràcter normatiu (el subratllat és nostre).

El contingut d'aquest apartat és fonamental per al correcte funcionament del catàleg pel seu caràcter normatiu. Les determinacions que aquí s'assenyalin hauran de ser molt detallades, a fi de constituir una adequada guia de les intervencions que es podran realitzar. Per tant, de cada un dels elements, s'haurà d'especificar les intervencions que s'hauran de realitzar obligatòriament (eliminació d'elements, recuperació de valors compositius, etc.), quins són els elements i parts de l'edificació que s'han de preservar, etc.

L'objectiu final és que, qualsevol tècnic que vulgui intervenir en aquest element, amb la lectura d'aquestes indicacions, tingui la informació suficient per saber quines són les actuacions que pot dur a terme i quines no.

Definició de la zona de protecció. En aquells elements que s'hagi considerat oportú dotar d'una àrea de protecció, aquesta s'haurà de descriure per tal que quedi clarament definit el seu abast.

El catàleg, com a normativa urbanística que és, ha d'incorporar uns plànols normatius i d'emplaçament dels elements catalogats.

Aquests hauran de ser a escala adient i en ells s'identificaran i localitzaran tots els elements catalogats, grafiant-se, de cada un dels elements que s'incorporin al catàleg, tot l'àmbit que quedi regulat amb la fitxa. Només s'haurien de representar amb un punt o un símbol aquells elements que, per les seves dimensions, no permeten una representació gràfica més àmplia (un pou, una creu de terme, una fita, etc.).

Consideracions finals

Com hem intentat exposar, tant la legislació sectorial de patrimoni com la legislació urbanística han establert tot un conjunt de mesures orientades a dotar de protecció jurídica d'allò que conforma el patrimoni cultural. L'objectiu és aconseguir que la seva aplicació sigui coherent i que, a l'hora de plantejar-se la possibilitat d'atorgar, a un determinat bé, una protecció individualitzada, aquesta es faci d'acord amb els seus valors i les seves necessitats.

Però el patrimoni cultural, entès com un procés de construcció social, on cada grup social i en cada moment determina allò que vol que sigui reconegut i preservat com el seu patrimoni, exigeix també d'una continua revisió dels seus instruments normatius.

Els catàlegs municipals no es poden considerar en cap cas com elements tancats i immutables perquè l'objecte sobre el que actuen tampoc ho és. La seva revisió i actualització s'ha de poder plantejar en qualsevol moment, igual que es fa amb altres instruments de la normativa urbanística. Estam acostumats a veure modificacions puntuals de normativa pel desenvolupament d'àrees urbanitzables, de polígons industrials, pel desenvolupament de grans infraestructures, etc., però poques són les modificacions per introduir nous elements a catàlegs ja aprovats. Aquesta aparent dificultat fa que, en molts casos (aparició d'elements fins al moment desconeguts, desenvolupament de processos urbanitzadors que poden alterar negativament espais urbans, etc.) s'opti per proposar actuacions de protecció on s'avaluen més els riscos i les condicions puntuals que els valors i significats propis de l'element que es vol preservar.

Per altra banda, després de 15 d'anys, la LPHIB necessita d'una revisió (com ja s'ha fet en el cas d'altres lleis autonòmiques i s'ha iniciat en el cas de la llei estatal), o un desenvolupament reglamentari. Si bé es cert que durant aquest 2010 ja s'han sentit veus i propostes en aquest sentit, el problema és l'objectiu d'aquestes reformes. Desgraciadament, aquestes propostes, anaven més encaminades a permetre actuacions indiscriminades sobre els elements protegits que per actualitzar la llei en allò que més ho necessita, com podria ser: actualitzar les figures de protecció, per tal que es puguin redefinir els aspectes integradors de patrimoni i paisatge (altres normatives ja han iniciat el debat, o incorporat, els paisatges culturals o els paisatges històrics urbans); establir criteris i regulacions sobre els entorns de protecció dels BIC, que ara no apareixen; regular amb més rigor els Béns Catalogats; precisar amb més concreció els criteris d'intervenció sobre les diferents categories de BIC (sobretot pel que fa als jardins històrics, zones arqueològiques i paleontològiques, llocs d'interès etnològic o els llocs d'interès històric), etc. Per tant, la reforma o desenvolupament reglamentari es fa necessari, però sempre que sigui per millorar la gestió del patrimoni, entesa aquesta com protecció, conservació i difusió.

El gran repte en tot cas, i al marge d'actualitzacions o modificacions de la normativa, és desenvolupar totes les tasques i mitjans necessaris d'investigació, foment i promoció que facin del patrimoni cultural allò que és: un bé col·lectiu.

BIBLIOGRAFIA

ALONSO IBÁÑEZ, M. Rosario: *Los catálogos urbanísticos y otros catálogos protectores del patrimonio cultural inmueble*, Navarra, Aranzadi, 2005.

BENSUSAN MARTÍN, María del Pilar: *La protección urbanística de los bienes inmuebles históricos*, Granada, Comares, 1996.

Catalogación del patrimonio histórico: contenido de las I Jornadas sobre catalogación del Patrimonio Histórico celebradas en Sevilla del 19 al 22 de abril de 1995, Sevilla, Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico, 1996.

Los Catálogos urbanísticos: aspectos jurídicos, metodológicos y de gestión, Oviedo, Universidad de Oviedo, 2004.

Comentaris a la Llei del Patrimoni Històric de les Illes Balears, Palma, Govern de les Illes Balears, Vicepresidència, Institut d'Estudis Autonòmics, 2003.

FARIÑA TOJO, José: *La protección del patrimonio urbano: instrumentos normativos*, Madrid, Akal, 2000.

MONTEROSO MONTERO, Juan M.: *Protección y conservación del patrimonio: principios teóricos*, Santiago de Compostela, Tórculo Edicions, 2001.

LA TUTELA DEL PATRIMONI CATALOGAT PER PART DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL

Jaume Adrover Cànaves / Antoni Mas i Forners¹

La tutela del patrimoni catalogat per part de l'administració és una qüestió que pot suscitar un debat llarg, acurat i molt intens, que depassa àmpliament els límits d'aqueixa comunicació. És per mor d'això que, en aquests fulls, ens hi acostarem des del punt de vista de l'administració local, d'aquella que està més a "peu d'obra", que és precisament la que els autors d'aqueixes línies coneixem i vivim cada dia al nostre ajuntament. Tot això, intentant posar de manifest els problemes pràctics amb què ens trobam en allò que fa referència als catàlegs municipals.

Sobre la noció de tutela del patrimoni

En general podríem definir "tutela del patrimoni" com un conjunt d'accions realitzades sobre un bé catalogat que, partint de la valoració i identificació del bé susceptible de protecció mitjançant el procés de catalogació, té com a finalitat garantir-ne l'úsdefruit social.

Aquesta tutela implica:

1. La determinació d'un règim jurídic adequat.
2. Comptar amb una estructura administrativa també adequada per a la finalitat que es persegueix.
3. La determinació de mecanismes d'intervenció que serveixin per a la conservació del bé catalogat i que preservin els valors que en motivaren la catalogació.

D'acord amb l'anteriorment exposat, la tutela del patrimoni no se circumscriu a l'àmbit relacionat amb la protecció del béns patrimonials catalogats des d'una perspectiva urbanística, sinó que com a darrera finalitat ha de garantir-ne l'úsdefruit social, noció que inclou també les actuacions que tenen com a objectiu la seva difusió i posada en valor. Ens referirem a tots dos aspectes, però seguint com a argument vertebrador el règim jurídic que afecta les actuacions municipals envers els catàleg de patrimoni.

Una qüestió prèvia: el procediment de catalogació municipal i els seus problemes pràctics

Com hem avançat, la tutela del bé catalogat parteix de la identificació prèvia del bé sobre el qual es pretén exercitar l'acció, que es du a terme, en el nostre cas, mitjançant el Catàleg municipal.

¹ Jaume Adrover i Antoni Mas són, respectivament, cap i tècnic superior de l'àrea d'urbanisme i tècnic superior de patrimoni de l'Ajuntament de Santa Margalida. Els autors volen fer constar que, d'ençà que presentaren el text d'aquesta comunicació s'han produït canvis normatius d'importància significativa. Més concretament, la publicació de la Llei 7/2012 de mesures urgents per a l'ordenació urbanística sostenible (BOIB núm. 91 de 26 de Juny de 2012) que, en l'article 12 modifica novament la Llei 12/1998 i només obliga a incorporar el catàleg a la primera revisió del planejament. Cal recordar que abans anava lligat a la primera modificació puntual que es tramitàs. Així, per tant, es possibiliten les modificacions puntuals sense catàleg aprovat.

No entrarem a tornar explicar el procés d'elaboració dels catàlegs, ni en la normativa reguladora del seu contingut mínim, ja que suposam que en ponències s'hi ha fet esment de manera detallada. El que sí volem posar de manifest són els problemes pràctics que el sistema legal actual ocasiona als municipis en allò que fa referència a l'elaboració dels catàlegs municipals.

Com és conegut, els catàlegs municipals de Patrimoni s'articulen al nostre ordenament jurídic com a documents complementaris del planejament municipal, com a resultat del compliment d'un manament legal.

Tot i aquesta previsió a la legislació estatal aplicable en aquesta Comunitat Autònoma, que no disposa llei del Sòl, els treballadors públics consideram que seria desitjable l'existència de normes amb rang legal que, d'una vegada, configurin el catàleg no tan sols com un document complementari de les Normes Subsidiàries de Planejament sinó clarament com a part normativa d'aquestes. Això darrer, tot atorgant-les una rellevància destacada i una prevalença indubitada en relació a les determinacions contradictòries que pugui introduir el planificador municipal.

En aquest sentit un hom enyora disposicions legals com la que podem trobar a l'art. 72.3 del Text Refós de la Llei del sòl del Principat d'Astúries del 2004 que diu:

*"El Catálogo Urbanístico será vinculante para el planeamiento, que no podrá alterar la condición urbanística de los bienes, espacios o elementos en él incluidos. En caso de contradicción entre las determinaciones del Catálogo urbanístico y las determinaciones del planeamiento prevalecerán las del catálogo".*²

Així mateix, la Llei de Patrimoni històric asturià 2/2001³ a l'article primer afirma expressament que formaran part del patrimoni cultural asturià els béns catalogats en els catàlegs municipals urbanístics. Això fa que els béns inventariats en catàlegs de patrimoni urbanístic tinguin una cobertura tutelar a la legislació sectorial.

La Llei de Patrimoni balear⁴ no fa cap previsió d'aquesta naturalesa. Simplement i sintetitzant, afirma que formarà part del patrimoni qualsevol bé que sigui d'interès patrimonial des de qualsevol perspectiva científica però, malgrat això, a l'hora de categoritzar els béns no fa referència als catàlegs municipals fins a la disposició transitòria tercera, a la qual ens referim més endavant.⁵

L'obligació de catalogar i el seu contingut mínim ha estat desenvolupada a Mallorca en el Pla Territorial, instrument d'ordenació i planejament supramunicipal que és -recordem-ho-

² Decret Legislatiu 1/2004 pel que s'aprova el text refós de les disposicions legals en matèria d'ordenació del territori i urbanisme. BOPA: núm. 97 (27/04/2004)

³ Llei 1/2001, de 6 de març de 2001. Normes reguladores del Patrimoni Cultural del Principat d'Astúries (BOPA núm. 75, de 30-3-2001).

⁴ Art. 5 de la Llei 12/1998 de 21 de desembre del Patrimoni Històric de les Illes Balears (BOCAIB Núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

⁵ "1. Els ajuntaments de les Illes Balears que no tinguin Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric aprovat definitivament, disposaran fins el dia 1 de gener de 2009 per a modificar els seus instruments de planejament general amb la finalitat d'incloure el Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric. 2. En el cas d'incomplir-se aquest termini, la formació del catàleg de protecció del Patrimoni Històric Artístic haurà de tramitar-se amb la primera modificació o revisió de l'instrument de planejament general que es redacti. 3. No obstant, poden aprovar-se modificacions o revisions dels instruments de planejament general sense disposar de catàleg de protecció del Patrimoni Històric quan aquestes tinguin com a objecte exclusiu alguna de les finalitats expressades en el punt segon de la disposició addicional tercera de la Llei 14/2000 d'Ordenació Territorial". Tot això segons redacció de la Llei 4/2008 de mesures pel desenvolupament sostenible.

només de naturalesa reglamentària.⁶ Fa falta, per tant, que la Llei del Sòl sigui una realitat i que aquesta reguli de forma clara els catàlegs municipals urbanístics com una part fonamental del planejament municipal, com han fet altres comunitats autònomes.⁷ En poques paraules, estam totalment mancats de legislació autonòmica relativa als catàlegs municipals més enllà de la succinta disposició transitòria tercera de la Llei de patrimoni balear, a la qual ens referim tot seguit.

La Llei 12/1998 de patrimoni va incloure la conegudíssima⁸ -bàsicament, per la seva ineficàcia- Disposició Transitòria Tercera. Una norma legal que obliga els ajuntaments sense catàleg aprovat definitivament a modificar el planejament general o Normes Subsidiàries per incloure-hi el Catàleg, en un termini de dos anys, comptats des de l'entrada en vigor de la Llei. Diu també la norma que, en cas que no es compleixi aquest termini l'Ajuntament està obligat a incloure el catàleg a la primera modificació i/o revisió que tramiti.⁹

L'incompliment de la norma ha fet que el legislador autonòmic derogui cinc vegades consecutives la transitòria per redactar-la gairebé de forma idèntica. Això, amb la finalitat de dilatar l'obligació, que es manté fins a dia d'avui.¹⁰

L'èxit d'aqueix encadenament de derogacions ha estat -i això essent generosos- més que dubtós, si més no si ho mesuram a partir del nombre de municipis que han aprovat definitivament els seus catàlegs adaptats al Pla territorial de Mallorca d'aleshores ençà: tres de cinquanta-tres.

L'efecte immediat de dita transitòria, però, fou que els municipis quan engegaven la seva redacció i adaptació a la normativa supramunicipal sobrevinguda (DOOT i després PTM) encomanessin la tramitació simultània dels catàlegs de patrimoni.

Com hem dit abans, a dia d'avui la majoria de municipis tenen aprovades inicialment o provisionalment les revisions o adaptacions del seu planejament però només n'hi ha tres que tinguin finalitzat el procés de revisió i adaptació. Molts de municipis han paraitzat durant anys el procés per mor de circumstàncies tècniques o polítiques. Aquesta paraització, amb la conseqüent interrupció de la tramitació del catàleg, ha portat a unes conseqüències devastadores, lligades al règim de suspensió de llicències. Ho explicam tot seguit:

L'aprovació inicial dels catàlegs, i la conseqüent exposició pública, duia implícita una suspensió de llicències amb una durada màxima de dos anys de conformitat amb el que disposava el TRLS de 1976¹¹ i el reglament de planejament. La recent addició d'un art. 7. bis a la Llei de mesures urgents 4/2008 ha allargat aquest termini a 4 anys,¹² tot i que l'experiència -al manco la nostra- demostra que fins i tot quatre anys solen resultar insuficients per aprovar

6 Pla Territorial de Mallorca, aprovat definitivament pel Ple del Consell de Mallorca celebrat el dia 13 de desembre de 2004 i publicat al BOIB núm. 188 de 31 de desembre de 2004.

7 Així i tot, pertoca treure a col·lació que a hores d'ara (29/09/2010) hi ha un projecte de Llei del sòl que es refereix explícitament aqueixa qüestió. Una altra cosa és el tractament de què és objecte i si arribarà o no a port; més d'un projecte, com és conegut, no hi ha arribat.

8 Per a tots aquells que en hem d'enfrontar als seus efectes.

9 Veure cita 5.

10 Veure també cita 5.

11 RD 1346/1976 de 9 d'abril pel que s'aprova el text refós de la LS (BOE 144 de 16 de Juny de 1976)

12 Modificació de la Llei 4/2008 de 14 de maig operada per l'art. 8 de la llei 5/2009 (BOIB núm. 174 de 28 de novembre de 2009)

una revisió del planejament urbanístic juntament amb el catàleg de patrimoni.

Això vol dir que si el catàleg està aprovat inicialment i perdura la suspensió de llicències, aquest catàleg és aplicable però també que, una vegada s'aixeca la suspensió sense que hagi estat aprovat de manera definitiva, aquesta aplicació del catàleg s'esvaeix automàticament.

L'efecte de l'aixecament de la suspensió de l'aplicació del catàleg pot tenir una conseqüència imprevista: contribuir indirectament i de forma no volguda a la destrucció del patrimoni. Ho explicarem: la gran majoria dels propietaris o titulars de drets sobre béns inclosos en els catàlegs municipals i que no tenen la qualificació de Bé d'Interès Cultural ja havien tengut coneixement que els béns sobre els quals són titulars havien estat catalogats mitjançant l'aprovació inicial. Si aquests propietaris se'n temen que aquest catàleg ja no és d'aplicació per mor de l'aixecament de la suspensió, poden aprofitar aquest buit normatiu per fer intervencions totalment contràries a l'esperit de la normativa en béns catalogats que, fins i tot, es poden concretar en la sol·licitud de llicència per a demolir-los.

Certament qualche jutjat ja s'ha pronunciat en relació a aquesta qüestió, com per exemple el Jutjat Contenciós Administratiu núm. 1 de Palma de Mallorca que, en la seva Sentència de data de 30 de Juliol de 2007, tot basant-se en el deure genèric de protecció del patrimoni de l'art. 46 de la Constitució, va considerar ajustada a Dret l'aplicació de restriccions derivades la de la protecció establerta a un catàleg aprovat inicialment amb suspensió de llicències exhaurida. Ara bé la pròpia Sentència, tot i desestimar el recurs, reconeix que l'art. 46 és difícilment encaixable a l'assumpte i recorda als ajuntaments que les administracions estan sotmeses també a l'ordenament jurídic i que tenen l'obligació d'aprovar definitivament els catàlegs per evitar que es generin situacions d'aquest tipus.

Però aquesta sentència és una excepció dins la línia constant del Tribunal Suprem de considerar les llicències com a actes reglats, tot entenent que si el règim del catàleg no està vigent s'ha d'atorgar necessàriament les llicències. Vegeu, en aquest sentit, la sentència del Tribunal Suprem en Sentència de 13 de Juliol de 1985, parlant expressament d'aquest assumpte, va dir va dir:

“Que en materia de licencias municipales de obra o edificación la Sala ha declarado con reiteración -SS. de 13 diciembre 1973 (RJ 1973\5122), 24 octubre 1974 (RJ 1974\3826), 24 febrero 1977 (RJ 1977\1159), 31 enero 1980 (RJ 1980\308), 3 febrero 1982 (RJ 1982\833), 2 abril 1982 (RJ 1982\2380), 27 mayo 1983 (RJ 1983\3444), etc.- que el acto de licencia postula inmanentemente una obligada adecuación a la norma urbanística, plan, etc., no sólo como presupuesto existencial, sino, incluso, de lícita vigencia; ello explica el carácter reglado de esta actividad administrativa que impone, en consecuencia, a la autoridad municipal la obligación de resolver el problema planteado dentro de los límites previstos en la normativa urbanística aplicable al sector de ubicación de la finca (o a esta misma, inclusión en catálogo, etc.) en el momento de decidir en tiempo hábil o normal de conformidad con lo establecido en la normativa procedimental, y tal como ha sostenido la doctrina de la Sala -SS. de 18 marzo 1970 (RJ 1970\1931), 17 octubre 1973 (RJ 1973\3650), 28 enero 1974 (RJ 1974\653), 29 septiembre 1975 (RJ 1975\4541) etc.- y que culmina con las sentencias de Revisión de 15 abril y 29 septiembre 1981 (RJ 1981\1850 y RJ 1981\3939), etc.

CDO.:

Que el examen del expediente administrativo y de las actuaciones procesales originadas como consecuencias de los proveídos para mejor proveer de 18 febrero 1982 y 21 enero 1983, no existe dato alguno que abone la tesis mantenida por la Sala de instancia sobre la existencia a iniciativa del Ministerio de Educación y Ciencia -o al menos incoación de un expediente tendente «a la confección y aprobación de un catálogo de edificios de Interés

Histórico-Artístico de Valencia», que amparen la suspensión de licencias en la zona por aplicación del art. 17 de la L. de 13 mayo 1933 (RCL 1933\729 y NDL 23163) en relación con lo dispuesto por el art. 2.º del D. de 22 julio 1958 (RCL 1958\1410 y NDL 23182), dado que en realidad y tal como resaltan los dos informes (folios 34 y 97) de los Servicios jurídicos municipales la situación jurídica de la finca de autos seis meses después de la petición de licencia (la instancia es de 5 noviembre 1976 -entrada el 15- y el informe del Ministerio de Educación es de 17 mayo 1977 -salida 3 junio-) era de falta absoluta de limitación o adscripción alguna, tal como concluyentemente expresa el escrito del Director General del Patrimonio Artístico Cultural, al decir que el edificio núm. 70 de la Gran Vía Marqués del Turia de Valencia «no es monumento Histórico-Artístico, ni se encuentra situado en un conjunto Histórico-Artístico o con incoación para su declaración como tal y que por ello la Dirección no puede oponerse a que se realice la demolición»; declaración ésta amplia y comprensiva de las diferentes situaciones que podrían contemplarse y que desautoriza concluyentemente la existencia de procedimiento en marcha para futura o posible calificación, cayendo por su base el supuesto de hecho que ampara la aplicación de la norma cautelar del art. 17 de la L. de 13 mayo 1933; informe éste tan definitivo que movió no sólo el servicio jurídico a pronunciarse a favor de la concesión de la licencia -no hay al parecer obstáculo de norma de Ordenanza- sino que el propio Servicio de Urbanismo del Ayuntamiento (en base del informe dicho y de los diferentes servicios provinciales) en 23 agosto 1977 formula propuesta (folio 31/v.) de concesión de licencia».

Per tant, aquesta demora habitual en l'aprovació dels catàlegs obliga massa sovint els operadors jurídics a fer malabarismes per tal d'intentar protegir un bé catalogat només inicialment. No s'ha d'oblidar mai que les llicències municipals urbanístiques són actes reglats i que el Dret de Propietat és un Dret tan constitucional com el deure de protegir el Patrimoni històric.

En definitiva:

-És ben hora de que el legislador autonòmic aprovi una Llei del Sòl i que aquesta Llei deixi de considerar els catàlegs instruments de naturalesa complementaria del planejament i que passi a considerar-los una part indispensable dels instruments d'ordenació urbanística; és a dir, amb totes les conseqüències i amb normes específiques, en la línia que han seguit altres comunitats autònomes com Astúries o Navarra.¹³

-La voluntat de constrenyiment implícita a la Disposició Transitòria Tercera mitjançant la tramitació conjunta dels catàlegs amb instruments de revisió i adaptació del Planejament hagi estat un autèntic fracàs, com en tots els casos que s'ha seguit aquesta tècnica legislativa, com per exemple, en la disposició addicional tercera de les Directrius d'Ordenació del Territori.¹⁴ La Llei de Patrimoni no obliga expressament a dur a terme la tramitació de manera conjunta, però la transitòria repetidament citada ha propiciat que aquest fos el mecanisme seguit per la majoria de municipis, cosa que ha produït els efectes indesitjables -des de la perspectiva del legislador- que abans hem denunciat. Per tant, creiem que, fins que no s'aprovi la Llei del Sòl, és preferible que els ajuntaments duguin a terme l'aprovació del catàleg de manera independent, amb les regles de tramitació establertes pels plans parcials, tal i com preveu l'art. 149 del Reglament de Planejament.¹⁵ Entenem que el legislador autonòmic hauria d'afavorir aquesta tramitació autònoma i utilitzar altres tècniques de pressió, com per exemple privar els ajuntaments que no tinguin el catàleg de Patrimoni aprovat de rebre determinats ajuts o subvencions.

¹³ Llei Foral 35/2002 de 20 de desembre d'ordenació del territori i urbanisme (BON núm. 13 de 15 de gener de 2003).

¹⁴ Llei 6/1999 de directrius d'ordenació territorial de les Illes Balears i de Mesures Tributàries (BOIB núm. 48 de 17 d'abril de 1999)

¹⁵ Real Decret 2159/1978 que aprova el reglament de planejament (BOE núm. 221 de 15 de setembre de 1978).

-S'hauria d'establir de manera urgent un règim específic per al béns catalogats mitjançant aprovació inicial -que, per comoditat, podríem anomenar “*precatalogats*”- al marge del règim previst per la resta de determinacions del planejament, de manera que eviti les situacions de desprotecció que per desgràcia s'estan produint.

Els mecanismes d'intervenció en l'exercici de la tutela del patrimoni catalogat

Resulta evident que totes les administracions competents en matèria de patrimoni disposen d'una potestat de tutela en relació als bens que el conformen. Segons la doctrina la potestat de tutela implica:

- 1) Per una part, restricció del l'acció dels particulars envers als béns catalogats per garantir-ne la seva conservació.
- 2) Per altra part hauria de suposar, també, un estímul per tal de que el conjunt de la ciutadania s'impliqui en “posar en valor” el patrimoni.

Aquesta potestat de tutela s'exercita amb major o menor grau en funció de la categorització del bé catalogat. En aquest sentit serà diferent el grau de tutela que s'exercita sobre:

- un BIC
- sobre un Bé Catalogat amb el procediment específic previst al Capítol segon de la Llei 12/1998 de Patrimoni¹⁶
- un bé catalogat al catàleg municipal urbanístic però que no estigui inclòs al Capítol segon de la Llei 12/1998 de Patrimoni

(Els dos primers han de formar-ne part necessàriament del catàleg municipal urbanístic de conformitat amb que disposa la norma 47 del PTM).¹⁷

Deixant de banda la qüestió dels estímuls ens centrarem amb els mecanismes de intervenció per a garantir la tutela dels bens catalogats:

Intervenció de l'administració sobre béns immobles que formin part del patrimoni

a) Normativa

La manca de coordinació entre la legislació urbanística i la legislació sectorial abans denunciada també provoca efectes negatius en la intervenció de la administració per exercitar la tutela.

El fet de que la Llei sectorial només se'n recordi dels catàlegs municipals a la transitòria tercera¹⁸ fa que tant els mecanismes d'intervenció amb autorització prèvia, les facultats

¹⁶ “Capítol segon. Béns catalogats. Article 14. Definició i catàlegs insulars. 1. Tenen la consideració de béns catalogats aquells béns mobles i immobles que, tot i no tenir la rellevància que els permetria ser declarats béns d'interès cultural, tenen prou significació i valor per constituir un bé del patrimoni històric a protegir singularment. 2. Dependent del consell insular corresponent, es crearà el Catàleg Insular del Patrimoni Històric, com a instrument de la seva salvaguarda, consulta i divulgació, per tal d'inscriure-hi els béns catalogats. Els béns mobles poden ser catalogats singularment o com a col·lecció” (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

¹⁷ Veure cita 6.

¹⁸ “Disposició transitòria tercera. Redacció dels catàlegs municipals. 1. Els ajuntaments de les Illes Balears que no disposin de Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric, aprovat definitivament, disposaran d'un termini màxim de dos anys, des de l'entrada en vigor d'aquesta llei, per modificar els seus instruments de planejament general, amb la finalitat d'incloure-hi el Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric. 2. En el cas d'incomplir-se aquest termini de dos anys, la formació del Catàleg de Protecció del Patrimoni Històric haurà de tramitar-se conjuntament amb la primera modificació o revisió de l'instrument de planejament general que es redacti.”

inspectores i el règim sancionador es refereixin a la Llei de Patrimoni de forma exclusiva als BIC i als Béns Catalogats pel procediment de catalogació previst a la pròpia Llei. Així els catàlegs municipals de Patrimoni queden totalment al marge dels mecanismes d'intervenció previstos a la nostra llei de patrimoni. Això fa que l'administració local es vegi empenya a exercitar la "tutela" tenint com a únic suport:

- la normativa urbanística (el propi catàleg) en quant al control de les intervencions;
- la Llei 10/1990 de disciplina urbanística en quant a la facultat inspectora i el règim sancionador.¹⁹ Si d'una vegada la Llei sectorial integrés els béns del catàleg normativa aquests gaudirien d'una doble protecció: la derivada de la normativa urbanística i la derivada de la legislació de patrimoni.

b) La capacitat inspectora de l'administració municipal sobre els béns catalogats

L'art. 93.5 de la Llei de patrimoni balear indica que correspon als ajuntaments, entre d'altres, tenir cura de la inspecció i la vigilància de les activitats urbanístiques dels particulars per assegurar l'observança la Llei, sense perjudici de les competències atribuïdes a les altres administracions públiques.

Una altra cosa, però, és com es pot concretar l'administració local aqueixa tasca inspectora a béns catalogats. Com hem vist, la legislació urbanística i la Llei de Patrimoni balear només atribueixen facultats d'inspecció a l'administració municipal en matèries urbanístiques. Si un hom entén que la tutela del patrimoni sobrepassa l'àmbit de la protecció del béns patrimonials catalogats -independentment de quina figura jurídica n'ha propiciat la protecció- i té com a darrera finalitat garantir-ne l'usdefruit social, ¿com pot exercir el tècnic municipal les feines d'inspecció que resulten, d'una banda, de la necessitat de complir els deures fixats per l'administració en l'art. 22.3 de la Llei balear de Patrimoni,²⁰ i de l'altra, de la voluntat de planificar la neteja, la restauració, l'excavació, la senyalètica, la difusió dels elements catalogats? S'han de fer servir els mitjans, lents i que poden causar alarma, prevists en la legislació urbanística?

Sobre això, s'ha de tenir en compte que:

- a. la Llei de patrimoni només regula l'accés als Béns d'interès cultural (i no als únicament inventariats en els catàlegs municipals)
- b. que aquest accés, tret del dret de visita, es restringeix als consells insulars, als investigadors i a les persones autoritzades pels consells per realitzar inspeccions i estudis tècnics, científics o de catalogació.²¹

Per tant, és urgent que es garanteixi, mitjançant una autorització genèrica o amb altres

(BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

19 Llei 10/1990 de 23 d'octubre de disciplina urbanística (BOCAIB núm. 141 de 17 de novembre de 1990)

20 "Capítol primer. Règim comú. Article 22. Protecció general. (...) 3. Els poders públics promouran, per tots els mitjans al seu abast, la conservació, la consolidació i la millora dels béns integrants del patrimoni històric de titularitat pública i privada" (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

21 "Capítol tercer. Béns immobles. Article 34. Accés als béns d'interès cultural. 1. Els propietaris, titulars d'altres drets reals i posseïdors de béns immobles d'interès cultural estaran obligats a permetre: a) L'examen i l'estudi dels béns als investigadors i altres persones autoritzades pel consell insular respectivament, per realitzar inspeccions i estudis tècnics, científics o de catalogació. b) La col·locació d'elements senyalitzadors de la seva condició com a béns d'interès cultural, amb les condicions previstes a l'article 31.2 d'aquesta llei. c) La visita pública dels béns, almenys quatre dies al mes i en dies i hores prèviament assenyalats. En casos justificats, el consell insular corresponent podrà dispensar totalment o parcialment del règim de visites. 2. També estaran obligats a complir les instruccions i ordres d'execució dictades pels consells insulars o pels ajuntaments." (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

fórmules, l'accés de l'administració local als BIC i a tota la resta d'elements catalogats. És ver que, pel que fa als BIC, que es podria exercitar el dret de visita quatre vegades al mes, però aquest hauria de ser fixat pel Consell. I la situació que es crearia -una administració exercint tasques que li corresponen mitjançant un dret de visita- seria, com a mínim, surrealista.

c) El catàleg i la necessitat de difondre'l entre la ciutadania per contribuir a la tasca de tutela.

Uns dels problemes més greus amb què es troba el tècnic municipal és que, molt habitualment, els propietaris de béns catalogats desconeixen aquesta circumstància, com les obligacions que els comporta,²² cosa que pot propiciar intervencions de tipus destructiu en aquests béns o que n'alterin la naturalesa. Aquí i ara, no ens interessa referir-nos al règim sancionador de què podem ser objecte aquestes intervencions, sinó a com es poden prevenir o evitar.

Pensem que hi ha diferents accions, de tipus divers, que poden contribuir-hi aquesta finalitat tutelar:

- a. Notificar de manera individualitzada als propietaris o posseïdors de béns catalogats (independentment de la publicació que en marca la legislació vigent) que en les seves propietats es troben elements catalogats, i quins deures en són conseqüència.
- b. Divulgar el màxim possible entre la ciutadania quina és la ubicació de tots els elements catalogats, en especial dels jaciments arqueològics.²³
- c. Concretar un protocol d'actuació intern que fixi els procediments que ha de seguir l'administració local en relació als béns catalogats.

d) El catàleg: interpretació dels seus elements

En primer lloc, cal fer esment que els catàlegs consisteixen usualment en una relació de béns catalogats en funció de la importància patrimonial que els és atorgada. Per això mateix, poques vegades preveuen la protecció genèrica d'elements característics de les construccions urbanes i rurals ubicades en una àrea en què la majoria de les construccions daten d'una època concreta o són conseqüència d'un fenomen socioeconòmic conseqüent. No ens referim, per tant, a figures de protecció com la del conjunt històric, ni a les divisions del sòl característiques de la normativa més estrictament urbanística (com casc històric), sinó al fet que, mitjançant el catàleg, normalment no es preserven determinats paisatges urbans i rurals quan és evident que tenen valor patrimonial per ells mateixos. Ens referim, per exemple, a les característiques constructives de barriades del segle XIX o de les edificacions dels establiments o parcel·lacions rurals del segle XIX. Si la normativa estrictament urbanística no incorpora un estudi històric, tipològic i paisatgístic que permeti fixar fórmules de protecció que permetin salvaguardar aquests valors patrimonials, es podria considerar la possibilitat que aquests fossin protegits mitjançant el mateix catàleg. Això podria impedir, només per posar un cas, que es construïssin finestres neocoronelles

²² "Capítol primer. Règim comú. Article 22. Protecció general. 1. Els béns integrants del patrimoni històric de les Illes Balears han de ser conservats, mantinguts i custodiats pels propietaris, titulars d'altres drets reals i posseïdors, els quals estaran obligats a facilitar la informació que demanin les administracions públiques competents sobre l'estat dels béns i la seva utilització" (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998).

²³ Per exemple, mitjançant la publicació digital en un o més webs dels elements del catàleg. L'Ajuntament de Santa Margalida va encarregar aquesta tasca a una empresa que va dissenyar, per indicació dels serveis tècnics de l'Ajuntament, una base de dades on, a més de la descripció i la planimetria de cada resta arqueològica, constàs el polígon i parcel·la, a fi de facilitar-ne la localització (<http://www.portalfora.es/patrimoni/buscador.php?lang=ca&m=stamargalida>).

i portals rodons en àrees consolidades en el segle XIX i a les primeres dècades del segle XX, amb una arquitectura de finestres rectangulars amb persianes i portals adintellats

Un altre dels problemes amb què pot ensopegar el tècnic municipal és la concreció i la claredat de les fitxes que apareixen el catàleg -les quals, per altra banda, no solen incloure béns mobles-; hi pot haver, per exemple, proteccions que siguin massa genèriques i que per això mateix resultin contradictòries i impedeixin la rehabilitació del bé. Un cas real -i relativament freqüent- pot ésser el següent: que es protegeixi amb el grau màxim una façana, però que també s'indiqui que se n'han d'eliminar els elements sobrers afegits en una època més moderna. De la mateixa manera, que en les fitxes s'indiqui de manera específica quins són els elements protegits -part o la totalitat de la façana, una finestra, un portal, etc.- pot limitar noves interpretacions del tècnic de Patrimoni, a partir de les pròpies apreciacions, a partir de descobertes més recents o de la posada en valor de part de part dels elements que integren el bé i que abans no es tenien en compte. Això darrer ens porta a una altra qüestió, que tractarem en l'apartat immediatament següent.

e) Quins són els treballadors públics que han de tenir cura de la tutela del Patrimoni

Aquesta tutela ha de tenir dues vessants, que afecten àrees diferents dels ajuntaments: la urbanística i la patrimonial-cultural. Per assegurar-la és necessària la col·laboració entre els tècnics que treballen a totes dues àrees. Per exemple, en les feines d'inspecció i en la interpretació de les fitxes del catàleg. La plantilla de totes dues àrees és variable, i depèn de circumstàncies internes de cada ajuntament, però el fet és que el perfil laboral dels tècnics es troba definit clarament en les àrees d'urbanisme (zeladors, aparelladors, arquitectes, juristes), però no en el vessant patrimonial-cultural. De fet, hi ha pocs ajuntaments a les Illes Balears en què hi hagi un tècnic expressament encarregat de patrimoni. I, si existeix, és freqüent que les tasques laborals d'aquest abracin altres àrees, a part del patrimoni.

L'anterior, segurament, explica que no s'hagin definit quines haurien de ser les competències i atribucions laborals del tècnic de l'àrea patrimonial-cultural, ja que la noció de patrimoni, segons la Llei balear, no se circumscriu a l'arqueològic, arquitectònic i artístic de naturalesa immoble -que sol ésser el contingut a la majoria de catàlegs, sinó que abraça també, per exemple, l'etnològic i els béns mobles. En tot cas, aquestes competències i atribucions haurien de garantir que, com a mínim, el tècnic pugui gestionar la tutela del patrimoni, entesa, com hem indicat més amunt, com un conjunt d'accions que no se circumscriu a l'àmbit relacionat amb la protecció del béns patrimonials catalogats des d'una perspectiva urbanística, sinó que té com a darrera finalitat garantir-ne l'usdefruit social, cosa que, per tant, inclou també les actuacions que tenen com a objectiu la difusió i posada en valor del patrimoni.

Això vol dir que el tècnic de patrimoni no tan sols ha d'inspeccionar, informar i dictaminar, sinó que també ha d'estar capacitat per dur a terme tasques d'identificació de nous béns i elements protegits, com també de promoció i de difusió del patrimoni municipal. Per tant, les seves atribucions depassen aquelles vinculades amb l'àmbit estrictament urbanístic i s'estenen a altres, de naturalesa estrictament patrimonial i que tenen com a base de feina el catàleg municipal. Pensam que el tècnic de patrimoni ha de tenir, entre d'altres, nocions d'arqueologia, d'història de l'art, d'arquitectura popular, d'etnologia, de patrimoni documental o d'arxivística, però no ha de ser necessàriament aqueix tècnic qui du a terme els controls arqueològics, ni qui restaura un retaule, ni qui fa un recull d'elements etnològics a les cases del poble, ni qui inventariï documents escrits. Les competències específiques del tècnic de patrimoni haurien de consistir a tenir la capacitat perquè totes aqueixes actuacions es duguin a terme; és a dir, per tutelar el patrimoni.

EL CONCEPTE DE PAISATGE I LA SEVA CATALOGACIÓ

Miquel Àngel Escanelles

El present article tracta sobre la protecció del paisatge a l'illa de Mallorca a través de la seva inclusió com a béns dels catàlegs de protecció del patrimoni històric municipals. De manera preliminar es tracta el concepte de paisatge i la seva protecció a través dels instruments prevists a la legislació sobre patrimoni i sobre l'ordenació del territori i l'urbanisme.

A l'article 1 del **Conveni europeu del paisatge** (CEP)¹ es defineix paisatge com “una part del territori tal com el percep la població, el caràcter del qual resulta de l'acció dels factors naturals i/o humans i de les relacions que s'estableixen entre ells”. D'acord amb aquesta visió integradora tot el territori pot ser considerat des del punt de vista de la qualitat de la seva percepció i les intervencions sobre aquesta poden encaminar-se a la seva **protecció** -quan es tracta de mantenir determinades característiques-, **gestió** -quan es tracta d'establir directrius per als processos de transformació que s'hi donen- o **ordenació** -quan es tracta de millorar, restaurar paisatges degradats o crear nous paisatges-.

La present comunicació se centra en la materialització per a l'illa de Mallorca de la primera de les línies exposades, és a dir la protecció de determinats espais en funció dels seus valors paisatgístics, derivats aquests de components abiòtics, biòtics o antròpics o de la seva interrelació.

Ens centram per tant en la visió més tradicional del paisatge, aquella que l'identifica amb els llocs que concentren els major valors estètics, naturals, patrimonials, històrics o culturals i que per aquesta raó han de ser preservats de la transformació generalitzada que es produeix sobre el territori. Aquests paisatges contribueixen al benestar, generen sentiments de pertinença i identitat, i constitueixen un recurs turístic de primer ordre.

Antecedents

El paisatge de Mallorca ha estat objecte de reconeixement i d'exaltació a la literatura, la pintura o la fotografia. Les referències a les històries generals i a les descripcions geogràfiques són abundants i ben primerenques. Podem citar a Joan Binimelis,² cronista del segle XVI, qui enalteix en la seva obra l'entorn de Valldemossa i de Deià: “*todo el lugar y término es muy deleitoso y le da al vulgo semejanza al paraíso terrestre*”. O l'il·lustrat Jeroni Boix de Berard,³ qui destaca l’“*agradable vista*” que componen els marges de Banyalbufar, “*el agradable aspecto*” dels molins fariners disposats a l'entorn dels pobles o la panoràmica de Sant Salvador d'Artà “*lleno de viñas hasta el pie del montezuelo, que dan gran perspectiva a la villa vista desde el mediodía*”.

¹ *Instrumento de Ratificación del Convenio Europeo del Paisaje* (núm. 176 del Consell d'Europa), Florència, 20 d'octubre de 2000 (BOE núm. 31, 5/2/2008).

² Joan BINIMELIS: *Nueva historia del reino de Mallorca*, Palma, 1927.

³ Jerónimo BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca en 1789*, Palma, 1983.

Aquestes primeres referències es transformen en una successió sens fi de lloances per part de la major part de viatgers del segle XIX i principis del XX molts dels quals publiquen les descripcions dels seus itineraris per l'illa. Les cròniques dels viatgers, sobretot espanyols, francesos, anglesos i alemanys, destacaran amb força la qualitat del paisatge illenc i els seus itineraris predeterminaran les primeres rutes turístiques. Es senyalen com a principals destins Palma i les seves proximitats (la Granja-Alfàbia-Canet), el triangle Palma-Valldemossa-Deià-Sóller o la visita a les coves d'Artà i de Manacor.

Protecció del paisatge en base a la legislació de patrimoni

Les primeres proteccions efectives del paisatge, realitzades en base a la legislació sobre patrimoni, són les que afecten a edificis declarats monuments històrico-artístics durant el segle XIX. Ja en el segle XX cal destacar, a més, la importància de tres instruments legislatius que protegeixen tipologies de monuments de manera col·lectiva: els castells i l'arquitectura militar (Decret de 22/4/1949), les creus de terme (Decret 571/1963) i els monuments prehistòrics i protohistòrics (Decret 2563/1966). No cal dir que molts d'aquests monuments, com el castells, són fites paisatgístiques de primer ordre. El paisatge urbà serà protegit formalment per les declaracions de Conjunts Històrics que van succeint-se: Palma, Petra, Cartoixa de Valldemossa, murades d'Alcúdia, i nuclis de Felanitx, Muro, Manacor o Binissalem. Importants són també les proteccions de jardins històrics com els de Son Berga Nou, Raixa, Alfàbia o Son Moragues.

Però la primera figura legislativa que té com a objectiu explícit la protecció del paisatge és el Decret 984/1972,⁴ que cobreix la totalitat dels termes d'Estellencs, Banyalbufar, Valldemossa, Deià, Fornalutx i Escorca i parcialment els termes d'Andratx, Sóller, Campanet i Pollença.

Al 1980 la Comissió provincial de patrimoni històrico-artístic aprovà uns *Criterios*⁵ de protecció de monuments i de conjunts urbans que afectaven l'àmbit del decret de Paratge Pintoresc, més els nuclis d'Alcúdia, Muro i Petra i els llogarets de Binieraix i Binibassí. També regien sobre els edificis protegits per estar inclosos en declaracions de rang nacional. Entre d'altres aspectes es regulava l'entorn de l'element protegit, la zona de respecte, de manera que no es pertorbés la visualització del paisatge.

L'aprovació de les lleis de patrimoni estatal⁶ i autonòmica,⁷ malgrat no incorporar explícitament el paisatge com a component del patrimoni històric, reforça la protecció de l'entorn dels monuments prohibint les construccions que pertorbin la contemplació dels immobles (Llei 16/1985, art. 19.3).

Per als conjunts històrics s'incideix en la necessitat de conservar l'estructura urbana i arquitectònica i les característiques generals de l'ambient i de la silueta paisatgística assegurant la continuïtat de la composició de la façana o regulant la publicitat. La protecció de les visuals del conjunt actua en els dos sentits, és a dir, s'ha de preservar també la visualització de l'entorn, normalment de caràcter rural, des del conjunt protegit.

⁴ Decreto 984/1972, de 24 de marzo, por el cual se declara Paraje Pintoresco la costa noroeste de Mallorca (BOE, 94, 19/04/1972).

⁵ Criterios rectores e instrucciones para la defensa de los conjuntos y monumentos histórico artísticos, Palma, 1981.

⁶ Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español (BOE 155, 29/06/1985).

⁷ Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni històric de les Illes Balears (BOIB 165, 29/12/1998).

Les intervencions en les àrees de protecció no podran alterar el caràcter arquitectònic i paisatgístic de l'àrea ni pertorbar la visualització del bé. També resten prohibits també els grans moviments de terres (Llei 12/98 art. 41e).

Per aquest motiu, les declaracions de conjunts històrics constitueixen un potent instrument per a la protecció dels paisatges urbans més valuosos. El llistat d'aquest tipus de Béns d'Interès Cultural (BIC) és extens i als aprovats a l'etapa preautonòmica se n'han afegit d'altres com Deià, Estellencs, ses Alqueries, ses Coves, ses Olleries, Biniali, Ruberts, Jornets, Orient o Biniaraix.

Protecció del paisatge en base a la legislació urbanística

La segona gran pota de la protecció del paisatge és la que se deriva de la legislació urbanística, dintre de la qual s'inclou la figura dels Catàlegs municipals. Té el seu fonament a la Llei del sòl de 1976,⁸ encara vigent a la comunitat autònoma, la qual manté els preceptes introduïts per la Llei del sòl de 1956: la protecció del paisatge com un dels objectius del planejament urbanístic, el qual contindrà mesures per a seva defensa (art. 12d), els components del paisatge objecte de protecció i la seva articulació a través dels Plans Especials de Protecció (art. 19), la susceptibilitat d'inclusió del paisatge als catàlegs (art. 25). També s'estableix una norma de protecció del paisatge urbà que obliga a l'harmonització de les construccions amb l'ambient (art. 73). La legislació autònoma posterior ha reforçat la defensa i la protecció del paisatge i la promoció de polítiques de gestió, ordenació i millora de la seva qualitat com un dels objectius prioritaris. Començant pel mateix Estatut d'autonomia (article 23.2) i les principals normes d'ordenació del territori: les Directrius d'Ordenació Territorial (DOT) i el Pla territorial de Mallorca (PTM) en el que s'estableixen distintes normes enfocades a la seva protecció.

El precedent de la protecció del paisatge en l'ordenació territorial ve marcat per la figura del Pla Provincial d'Ordenació de les Balears (PPOB) de 1973 on s'estableix una ordenació territorial supramunicipal amb qualificacions específiques per a la Protecció del Paisatge: paisatge protegit, paratge preservat i element paisatgístic singular (EPS). Aquestes categories es creuaven sobre les generals de sòl agrícola-ramader, sòl forestal i sòl excedent. S'introduïen també criteris per assegurar la integració en el paisatge i el respecte a la tradició local de les construccions. Les condicions més restrictives eren les del paratge preservat, amb parcel·les de 100.000 m² i vinculació de les autoritzacions a l'emissió d'informes favorables, i sobretot la dels EPS, on l'edificabilitat era nul·la i es prohibia qualsevol transformació de l'ús i destí del paisatge. Els monts públics foren inclosos dintre d'aquesta categoria.

Finalment, destacarem per la seva importància en la matèria analitzada la Llei d'Espais Naturals (LEN) de 1991,⁹ que regula el sòl rústic protegit en raó dels seus valors – entre d'altres els paisatgístics – i restringeix les possibilitats edificatòries a les zones qualificades com Àrea natural d'especial interès (ANEI) o com Àrea rural d'interès paisatgístic (ARIP). Dintre dels ANEI es diferencien una sèrie d'àmbits que es qualifiquen com ANEI d'alt nivell de protecció (AANP), entre els que són objecte de delimitació, via

⁸ Real Decreto 1346/1976, de 9 de abril, por el que se aprueba el Texto Refundido de la Ley sobre Régimen de Suelo y Ordenación Urbana, BOE 144-145, 17/06/1976.

⁹ Llei 1/1991, de 30 de gener, d'Espais Naturals i de Règim Urbanístic de les Àrees d'Espacial Protecció de les Illes Balears (BOIB núm. 31, 9/03/1991).

decret, els alzinars. La importància de la llei radica en la gran extensió que assoleixen els terrenys protegits ja que són 116.134 Ha els terrenys qualificats com ANEI o com alzinars, xifra que representa un 32 % de la superfície l'illa de Mallorca.

La protecció del paisatge als catàlegs de protecció del patrimoni històric

Hem vist com els catàlegs són un instrument previst a la legislació urbanística, consistents en inventaris o relacions d'elements que han de ser protegits pels seus valors. I com uns dels elements catalogables són els paisatges. Malgrat tractar-se d'una disposició d'obligat compliment (Disposició transitòria 3a. de la Llei 12/1998), a l'actualitat (setembre de 2010) dels cinquanta-tres municipis de l'illa de Mallorca tan sols n'hi ha vint-i-dos amb un Catàleg aprovat definitivament.

Les primeres aprovacions es produeixen als anys noranta i incorporen en primer lloc els elements més valuosos, ja protegits per la legislació nacional, com les mostres d'arquitectura militar, els jaciments arqueològics, els escuts i les creus de terme. A aquests s'afegeixen cases urbanes i les possessions, així com elements de l'arquitectura religiosa i edificis civils. Els elements etnològics aniran assolint una presència cada vegada més important i s'incorporen també camins i ponts i mostres de l'arquitectura industrial i extractiva.

Però, com a norma general, els Catàlegs no incorporen una categoria específica relativa al paisatge, ni hi ha proteccions explícites d'elements paisatgístics encara que lògicament bona part dels elements tenen un caràcter paisatgístic indubtable. És el cas de les esglésies, les possessions, els molins de vent fariners o aiguaders, els jardins o els arbres singulars. Les directrius de protecció que s'estableixen són en la seva major part de caràcter genèric.

A continuació es relacionen els catàlegs de forma cronològica, destacant la inclusió d'una categoria específica per el paisatge i el seu tractament.

Valldemossa (27/10/1995)

Del *Catàleg d'edificis i elements* podem destacar la Cartoixa, els jardins de Son Moragues i s'Estaca. Els dos primers ja gaudien de protecció com a BIC així que la protecció s'amplia a un sol element de gran interès paisatgístic com és l'agrupació de casetes de pescadors de s'Estaca. A les normes urbanístiques s'estableix també la protecció dels miradors del terme, establint una franja lliure de construccions amb un radi de 70 metres (art. 281).

Santa Maria (26/1/1996)

El *Catàleg de proteccions* és el primer que incorpora explícitament una categoria dedicada als béns naturals i paisatgístics, incloent dos dels espais naturals més emblemàtics del municipi: l'avenc de Son Pou i el torrent de Coanegra, a part de dos arbres singulars: "es Estanca-sangs" i el pi Gros de Son Moragues. Es cataloguen també sis conjunts urbans, per als quals s'estableix una protecció genèrica de les façanes, als carrers Mesquides, Ramon Llull, Sant Antoni, Antoni Gelabert, Bernat de Santa Eugènia, es Lledoner i la plaça Robiol.

Sóller (27/3/1998)

Del *Catàleg del patrimoni* és destacable la protecció genèrica que fa de tots els marges del municipi i la incorporació d'una important representació d'arbres i conjunts d'arbres (15

arbres i 39 jardins o conjunts). Es protegeix de manera global el nucli de Biniaraix, carrers, edificacions i jardins establint una faixa de protecció de 50 m. al seu voltant. El Catàleg estableix també proteccions a l'entorn de sèquies i eixugadors -1 m. a cada costat-, creus de terme, camins empedrats i sínies (10 m.) i elements singulars com el molí de sa Mola, el viaducte des Cinc Ponts, la farola des Bufador o l'oratori de Castelló (100 m.).

Palma (23/12/1998).

El *Catàleg de proteccions d'edificis i elements d'interès històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic* no incorpora una categoria específica per al paisatge, podent-se destacar les següents proteccions, algunes d'elles coexistents amb la condició de BIC: camí i mur del col·legi Sagrat Cor, els ponts de l'Estació del Tren i des torrent des Jueus, la plaça de les Columnes i els molins del carrer Indústria, del Jonquet o de les Troneres. Al sòl rústic cal destacar el monestir de la Real, les sèquies de la Vila i d'en Baster o el jardí de Son Berga Nou, o la protecció genèrica dels molins de vent aiguaders del pla de Sant Jordi, ja inclosos al catàleg anterior, de 1990.

Manacor (26/2/1999), Inca (25/6/1999), Marratxí (14/10/1999), Santa Eugènia (19/4/2000)

En els catàlegs d'aquests municipis no hi ha elements catalogats com a béns paisatgístics o ambientals, encara que lògicament inclouen referents paisatgístics de primer ordre com són, per exemple les esglésies parroquials, i elements de menor consideració com els jardins de Son Macià Negre i Son Alegre a Marratxí o el carreró de Can Tòfol a Santa Eugènia. A Manacor s'estableix una faixa de protecció de sis metres al voltant dels molins de vent fariners.

Deià. Pla Especial de Protecció dels valors històrics, artístics, arquitectònics, ecològics i paisatgístics. (25/7/2000)

Aquest pla delimita varis espais paisatgístico-ambientals en els quals només se permeten obres de conservació, restauració, consolidació i rehabilitació i es prohibeix el canvi d'ús. A les Normes d'estètica es regulen les intervencions sobre les marjades (art. 25 i 26), element fonamental en la configuració del paisatge del terme. Les marjades es classifiquen segons el seu estat de conservació. L'obra nova o ampliació superior al 50 % es condiciona a la rehabilitació de les marjades (en bon estat). La rehabilitació de les marjades en estat deficient es fa dependre d'un estudi que determini si són necessàries per a la conservació dels olivars. Altres regulacions afavoreixen la recuperació de l'alzinar, protegeixen els penya-segats o prohibeixen els elements constructius que fingeixen un destí en desacord amb el de l'edificació (art 43).

El PEP conté un *Catàleg d'edificacions rellevants* (A) i un *Catàleg d'altres edificacions* (B). Dintre del primer s'inclouen tres elements paisatgístico-ambientals: els Jardins i sistemes hidràulics des Molí, els Molins del carrer Arxiduc i el sistema hidràulic des Racó. Per aquests elements s'estableix una conservació integral dels jardins i elements que els formen, l'eliminació dels afegits, la consolidació de les estructures, la neteja de l'entorn o la recuperació dels camins d'accés. La font des Racó s'integra dins un àmbit delimitat a la cartografia pel qual s'estableix una protecció del paisatge genèrica. Del Catàleg B poden destacar-se el parc Públic del carrer Robert Graves o el torrent de la costa d'en Topa.

Pla Especial de Protecció del Lloc Històric de les possessions de l'Arxiduc Lluís Salvador, dels termes municipals de Valldemossa i Deià (8/04/2002)

Les possessions de l'Arxiduc ja gaudien de la consideració de BIC amb la categoria

de lloc històric, reforçant el Pla la protecció dels immobles i la del paisatge, un dels objectius prioritaris.

Conté algunes mesures tendents al manteniment i a la recuperació de dos components del paisatge de la zona íntimament lligats: els olivars i els marges de paret seca. També els berenadors i miradors es destaquen com elements vinculats al paisatge, assenyalant-se algunes visuals que s'han de preservar. S'estableixen franges de protecció per als torrents (30 m), per a les fonts, miradors i berenadors (25 m) i per als camins (10 m a cada costat).

El PEP conté altres disposicions com la prohibició de qualsevol tipus de construcció a penya-segats, cims, àrees de prevenció de riscos i àrees d'alt valor botànic (aquí excepte edificacions d'interès general prèvia EIA). A la xarxa viària només es permet la conservació i millora i es prohibeixen les esteses aèries. El Pla s'acompanya d'un *Catàleg* que a més de les cases i possessions comprèn camins, miradors, oratoris o capelles, béns mobles, jardins i elements etnològics.

Binissalem (2002), Maria (14/6/02), Lloseta (6/5/03) i ses Salines (28/7/2003)

Aquests catàlegs municipals tampoc inclouen elements paisatgístics podent-se destacar tan sols la catalogació del Mur del camí des Raiguer (Binissalem), pel seu caràcter configurador de l'entorn de la zona i en el cas de Lloseta la inclusió del palau i jardins d'Aiamans i l'ermita del Cocó.

Muro (15/4/2003)

Muro representa un cas singular per la protecció efectiva que fa de l'entorn paisatgístic del seu centre històric, declarat conjunt històric-artístic al 1978. La protecció es concreta en una àrea de respecte en el sòl urbà immediat al centre i en l'àrea de protecció paisatgística de sa Riba, sobre el sòl rústic situat al llevant del nucli. L'ordenació d'aquesta àrea té per objecte protegir la visió del casc antic i el perfil urbà de sa Riba així com el paisatge de la zona rural adjacent. En els primers 150 metres de l'àrea no s'admet cap tipus d'edificació o instal·lació. En els 200 metres següents no es permet cap intervenció que pertorbi la contemplació del perfil urbà i del talús on en situa el poble. Es prohibeixen els moviments de terres i tampoc no es podrà alterar el paisatge rural de la zona, aspecte que serà considerat en els preceptius Estudis de detall que acompanyaran el projecte.

El *Catàleg de protecció del patrimoni històric* incorpora una zona d'interès ambiental a l'entorn dels carrers Mieres i carretera vella de Santa Margalida, amb una protecció particularitzada. Per als molins de vent aiguaders, configuradors del paisatge del terme, la protecció és de 10 m.

Estellencs (28/9/2005) i Fornalutx (3/3/2006)

Al catàleg d'Estellencs tan sols podem considerar com a béns paisatgístics i ambientals dos arbres: una palmera i un lledoner. Per la seva banda el catàleg de Fornalutx té una categoria específica per als espais naturals. S'hi inclouen 33 elements dels quals 17 són carrers empedrats i escalonats del nucli i 12 són camins. Els espais naturals pròpiament dits gaudeixen de la màxima protecció i són quatre: el menjador de voltors, les muntanyes de Moncaira, la coma de n'Arbona i el torrent de Fornalutx. Per aquests elements s'estableixen algunes directrius d'intervenció genèriques com per exemple la conservació integral de la conca hidrogràfica en el cas del torrent.

Pla Especial de Protecció del terme municipal d'Escorca (22/12/2006)

El PEP conté unes normes per a la protecció del paisatge que regulen entre d'altres les característiques tipològiques de les edificacions en sòl rústic, i que atorguen les majors proteccions a les formacions característiques naturals i la seva vegetació i a les àrees marjades. La major part de regulacions establertes són de caràcter genèric (ús de tipologies i materials propis de la zona, manteniment de l'arbrada existent, adaptació al relleu). Es protegeixen també els penya-segats o el camp visual d'elements singulars com les construccions religioses. La major part de normes contenen excepcions per raons d'interès general i condicionades a informes favorables d'altres organismes (nous camins condicionats a la redacció d'un EIA i un estudi paisatgístic). S'estableix una separació de 50 m de les noves edificacions respecte dels vials i es preveu la creació de franges de vegetació que les ocultin.

Del Catàleg annex podem categoritzar com a béns d'interès paisatgístic i ambiental l'element particularitzat de sa Bretxa, 43 Formacions càrstiques exteriors (torrents, comellars, serres) i interiors (coves i avencs) i 8 camps marjats en els quals s'inclouen les carreteres de Caimari a Lluc i la de Cals Reis a sa Calobra a més de les zones de Can Termes I/Can Carreró/sa Calobra, parats de sa coma des Tossals Verds, Son Colom i sa Vessa, Hort Nou de Muntanya, Mosset i Hort des Molí de Mortitx.

Catàleg del patrimoni històric de Sa Pobla (9/11/2007)

Malgrat contemplar la categoria, el Catàleg no concedeix especial rellevància als béns paisatgístics i ambientals, destacant la incorporació de tots els molins de vent aiguaders, element configurador del paisatge del municipi. La categoria de bé paisatgístic només incorpora elements etnològics: un safareig, una era i les sèquies de sa tanca des Moros – amb protecció de 30 m- i les sèquies reials de sa Marjal – amb protecció de 2 m .

Catàlegs adaptats al Pla territorial de Mallorca (PTM)

El PTM, aprovat el 13/12/2004 (BOIB 188 de 31/12/2004), conté un capítol dedicat al Patrimoni Artístic i arquitectònic en el qual es regulen diversos aspectes sobre seva la protecció, considerant-se explícitament com objecte de catalogació els béns d'interès paisatgístic i ambiental (art. 47.1.a), que inclouen tant espais naturals com conjunts urbans amb valors destacats. A l'actualitat són quatre els municipis que disposen de catàleg adaptat, amb prescripcions, al PTM.¹⁰

Alcúdia. Catàleg del patrimoni històric i artístic. (1/2/2007)

Cataloga 35 béns paisatgístics i ambientals. S'hi inclouen 23 camins, 9 espais naturals i 3 torrents. Els espais naturals són l'albufera d'Alcúdia, s'Albufereta, la bassa de Son Fe, el cap Pinar, l'illa d'Alcanada, el puig de son Vila, els puigs de Sant Martí, des Òscols i de Son Moí, la punta de Manresa i la serra de Son Fe. Els torrents són el d'en Xanet, de can Roig i de s'Aladernar.

Per tant els béns protegits s'inclouen majoritàriament dintre d'àrees naturals protegides, algunes de tanta entitat com el Parc Natural de s'Albufera o la Reserva Natural de s'Albufereta. Fora d'àrees protegides trobam la bassa de Son Fe, zona humida d'interès ecològic situada dins una antiga pedrera. Parcialment inclòs en l'ANEI 2 s'Albufereta tenim el torrent de Can Roig.

Les proteccions són genèriques. Per exemple la conservació íntegra de la bassa i el seu

¹⁰ Dades referents al moment de la realització del seminari (octubre de 2010).

entorn. Als torrents de Can Roig i d'en Xanet s'afegeix la conservació dels marges de les parets i es recomana la neteja de la vegetació.

Calvià. Catàleg de béns a protegir del terme municipal (26/06/2009)

Conté 41 béns paisatgístics o ambientals: 9 camins, 14 espais marjats d'interès preferent, 14 arbres o conjunts d'arbres singulars i 4 àmbits inclosos a la Xarxa Natura 2000. Les àrees marjades es localitzen a l'ANEI serra de Tramuntana (es Burotell-Benàtiga, camí de Son Font, cas Ferrer Vell, hort des molins de Galatzó, hort de sa Cova, ses Algorfes-Son Martí, Son Morei) o en terrenys qualificats com ARIP (Peguera, Santa Ponça, Hort de Son Boronat, Son Vic Nou, Torà). N'hi ha una a l'ANEI 28 de cala Figuera i una fora de l'àmbit de la LEN, al castell de Bendinat. Els àmbits inclosos a la Xarxa Natura també són àrees protegides: Galatzó-s'Esclop, puig de na Bauçà, cala Figuera, àrea marina del cap de cala Figuera. S'estableixen regulacions de caràcter genèric per aquests tipus de béns. Així per als espais marjats d'interès preferent es marca la preferència per la seva rehabilitació, la recuperació dels usos tradicionals, i el possible ús educatiu. El Catàleg remet al compliment de les normes supramunicipals que ja afecten a la major part d'aquests espais, al PGOU i a plans específics com el Pla Rector del Salobrar. Malgrat no s'inclou dintre de la categoria el Parc Arqueològic de sa Morisca també té un gran valor paisatgístic.

Artà. Catàleg de Protecció del Patrimoni històric i cultural (28/5/2010)

Podem destacar 7 elements paisatgístics o naturals, 18 conjunts urbans o carrers, 2 àrees marjades i 7 parets que limiten amb camí. Els espais paisatgístics són Sant Salvador, Bellpuig, ermita de Betlem, Bec de Ferrutx, establs de s'Alqueria, estany del Bisbe i sa Farinera. Entre els murs n'hi ha d'urbans (carrer Abeurador) però la major part es troben als espais naturals i a les muntanyes (sa Canova, carretera des Soldats, sa Duaia, Albarca, es Barrancar, Ferrutx). S'afegeixen dues àrees marjades (1 i 2) a Sant Salvador.

També es cataloguen 18 conjunts urbans homogenis a alguns trams dels següents carrers: Can Tarrés /Parròquia, Conqueridor, Monserrat Blanes, Barraques, Bellpuig, Botavant, Era Vella, Antoni Blanes, Major, Parres, Pedra Plana, Pontarró, Pou d'Avall, Puresa, sa Creu, sa Teulera, Son Servera i Vilanova.

Al Catàleg es diferencien els Béns Catalogats en general (BC) i els Béns d'Interès Paisatgístic i Ambiental (BIPA). Al seu torn aquests es divideixen en Conjunts urbans homogenis (CHU) i en Espais paisatgístics d'interès (EPI). Les intervencions es regulen de manera diferent segons es tracti d'elements construïts –immobles- o d'espais paisatgístics, definint-se intervencions pròpies per als EPI: conservació, restauració, rehabilitació o restitució tipològica del paisatge.

Els CHU-EPI tenen la seva pròpia categoria de protecció (art. 4). Els primers volen protegir les agrupacions d'edificacions urbanes valuoses, recollint a tal efecte algunes determinacions de l'article 41.2 sobre conjunts històrics de la Llei 12/1998. S'hauran de conservar i restaurar tots aquells elements d'interès que donen valor ambiental al conjunt urbà. El nivell de protecció EPI s'aplica a espais naturals, cultius agrícoles o construccions rellevants pel seu valor. Es condiciona l'autorització de les intervencions a l'elaboració d'un estudi previ. Es protegeixen els elements que donen rellevància als espais i els usos no podran afectar negativament als seus valors.

Dels espais concrets protegits cal senyalar que en la seva major part es tracta d'àmbits ja protegits ja sigui per la seva condició de BIC (s'Almudaina, Bellpuig), alzinar (Bellpuig),

ANEI (Bec de Ferrutx, estany del Bisbe, ermita de Betlem) o Parc Natural (establits de s'Alqueria). Les proteccions són genèriques: no es podrà alterar la morfologia del terreny (Sant Salvador, ermita de Betlem), es protegeixen les característiques morfològiques, geològiques i la vegetació i fauna (Bec de Ferrutx), es protegeix l'alzinar i la resta de vegetació característica o autòctona (Sant Salvador, Bellpuig). Per a les àrees marjades de Sant Salvador i per als murs que separen finques i camins s'estableix una Protecció Integral - BC.

Hi ha una remissió a normes supramunicipals aplicables (PORN del Parc Natural, Pla Especial de l'ANEI núm. 9 sa Canova). Només en el cas de sa Farinera ens trobam davant un espai no emparat per una protecció anterior, on ara es protegeix la morfologia del terreny, la hidrologia i la vegetació autòctona.

29/7/2010. Son Servera. Catàleg de patrimoni històric, artístic, arquitectònic i paisatgístic.

Inclou 13 elements d'interès paisatgístic o ambiental dels quals 3 són camins, 4 són elements hidrogràfics i 6 són elements orogràfics. Els torrents són el de Sant Jordi, Xiclati, Son Corb i de Son Servera a cala Bona. Les muntanyes són les de Son Lluc-puig de Son Corb, puig de sa Font-puig des Molins-puig des Pins-na Penyal, es Ermassos-puig de ses Fites-es Coll-puit de s'Estepar-ses Buines-Fetget-ses Comunes, puig de Son Sard, puig de Son Pentinat i muntanyes de Sant Jordi i Pula. Aquest darrer, el puig de sa Font i es Ermassos gaudeixen ja de la protecció de la LEN.

Dels torrents es protegeix el llit del torrent, els marges i murs de pedra dels costats així com la vegetació. La protecció dels elements orogràfics s'estableix per damunt una cota determinada.

Aquests elements gaudeixen del nivell de protecció integral de l'orografia, vegetació o paisatge, manteniment de l'ús original o compatible amb la protecció del bé. Només s'hi permeten obres de conservació i, en casos excepcionals, de recuperació d'alguna de les seves característiques originals. No es pot edificar cap tipus d'immoble o construir cap tipus d'infraestructura.

Per al centre històric del nucli urbà de Son Servera el *Catàleg* contempla la categoria de Conjunt urbà d'interès ambiental, dotant-lo d'un nivell de protecció ambiental. No es permeten només segregacions i s'han de mantenir i conservar els elements que confereixen el caràcter tradicional a les edificacions.

Conclusions

La redacció i aprovació per part dels Ajuntaments dels preceptius Catàlegs de protecció del patrimoni històric, prevists a la legislació urbanística, comença a principis dels anys noranta. La incorporació de béns considerats com a d'interès paisatgístic o ambiental es produeix inicialment de manera esporàdica (Santa Maria, Sóller) i rep un impuls definitiu a partir de l'aprovació del PTM. Dels 22 catàlegs municipals en vigor n'hi ha 10 que incorporen aquest tipus de béns.

Entre els elements representats cal destacar per una banda la presència de conjunts urbans on es conserva l'arquitectura tradicional i per l'altra els espais naturals, arbres, conjunts marjats, muntanyes i torrents. Pel que fa al segon grup d'elements és freqüent la inclusió d'elements que ja gaudeixen d'altres proteccions (urbanístiques, BICs, arbres singulars...) remetent els Catàlegs al seu compliment (Calvià, Artà). Aquest fet

indica un cert rebuig municipal a l'ampliació de les proteccions existents, explicable per la proximitat de les corporacions locals amb l'administrat, un dels factors que ha fet inviable fins ara l'aplicació generalitzada de la disciplina urbanística.

Donat que la categoria analitzada acull elements ambientals i paisatgístics, el ventall possible és molt ample i poden incorporar-se elements ambientals valuosos amb poca o nul·la incidència paisatgística com n'és un exemple la bassa de Son Fe. La importància paisatgística augmenta en el cas dels torrents, si és present la vegetació de ribera, en les àrees marjades i sobretot en les elevacions orogràfiques. És un fet comú en els catàlegs no tenir en compte un aspecte bàsic quan es parla de paisatge com és el de la visibilitat. Així no té cap caràcter paisatgístic un arbre situat dintre d'una finca privada en un indret no visible (olivera sa Reina de son Hortolà) i en canvi sí el poden tenir els arbres situats a prop de les carreteres (taringa de fassers de can Trujillo).

El mateix podem dir dels camins, incorporats com a béns paisatgístics a molts de catàlegs, quan en alguns casos ni tan sols és permès l'accés públic, i d'altres elements etnològics com ara les sèquies, els sistemes hidràulics, eres i safareigs.

La inclusió dels béns paisatgístics o ambientals en el Catàlegs té un efecte positiu evident per la protecció atorgada, sobretot quan abasten elements no emparats per cap altra figura. Com a contrapartida es pot assenyalar la seva mínima repercussió en la protecció dels paisatges insulars més amenaçats. Referit a aquest punt cal considerar que una vegada degradat en bona part el paisatge litoral i els entorns propers de pobles i ciutats, i una vegada protegides les àrees naturals que s'havien salvat del procés urbanitzador, els paisatges més amenaçats a l'actualitat són els agraris. Evitar la seva regressió es troba més a l'abast d'instruments sectorials que de les figures que vetllen per a la conservació del patrimoni, i en concret dels catàlegs municipals. Una excepció a aquesta afirmació la trobam en l'àrea paisatgística de sa Riba (Muro), un cas que caldria estendre a altres indrets.

Per acabar es resumeixen els tipus de béns paisatgístics incorporats als Catàlegs.

Municipi	Data aprovació	Arbres	Sistema Hidràulic /Torrents	Espais Marjats/ parets	Espais naturals/ orogràfics	Àrees sòl rústic	Zones urbanes
Santa Maria	26/01/1996	2	1	-	1	-	6
Sóller	27/03/1998	54	-	Sí	-	-	-
Deià	25/07/2000	-	3	Sí	-	-	-
Muro	15/04/2003	-	-	-	-	1	1
Fornalutx	03/03/2006	-	1	-	3	-	17
Escorca	22/12/2006	-	-	8	44	-	-
Alcúdia	01/02/2007	-	3	-	9	-	-
Calvià	26/06/2009	14	-	14	4	-	-
Artà	28/05/2010	-	1	2 / 7	6	-	18
Son Servera	28/07/2010	-	4	-	6	-	1

Taula 1: Béns paisatgístics i ambientals incorporats als Catàlegs de patrimoni municipals

BIBLIOGRAFIA

Jerónimo BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca en 1789*, Palma, 1983.

Joan BINIMELIS: *Nueva historia del reino de Mallorca*, Palma, 1927.

Maria de BOLÓS I CAPDEVILA (dir.): *Manual de ciencia del paisaje*, Barcelona, 1992.

Criterios rectores e instrucciones para la defensa de los conjuntos y monumentos histórico artísticos, Palma, 1981.

Gabriel ORDINAS I MARCÉ: "Construccions etnològiques i catàlegs municipals", *Actes del VII Congrés de Patrimoni. El nostre patrimoni cultural: arquitectura i enginyeria popular a Mallorca*, Palma, 2006, 91-100.

VARIS AUTORS: *Bases per a una estratègia del paisatge de Mallorca*, Consell de Mallorca. Departament de Territori, Palma, 2009.

ELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS: CRITERIS DE CATALOGACIÓ I PROBLEMÀTICA ASSOCIADA

Manuel Calvo Trias

Grup Arqueouib (UIB) mct336@uib.es

1. Reflexions entorn al concepte de patrimoni i la funció de les estratègies de catalogació

Cadascuna de les diferents categories patrimonials presenta especificitats pròpies en relació al procés de catalogació, protecció i definició de les variables que composen les fitxes d'un catàleg. No obstant això, abans d'analitzar la problemàtica associada a la catalogació de béns arqueològics, voldríem reflexionar sobre alguns aspectes de caràcter general que, al nostre entendre, condicionen la manera en la que hem de concebre els processos de catalogació del patrimoni cultural a inicis del segle XXI.

Durant les darreres dècades, el concepte de patrimoni cultural ha evolucionat de manera radical. En aquest canvi, hi ocupen una posició central totes aquelles reflexions d'arrel postmoderna en relació a la concepció del patrimoni historicoartístic, la seva valorització, la seva estreta relació amb les manifestacions del poder establert, així com l'ampla varietat de percepcions que se defineixen entorn a ell¹. Això fa que el patrimoni cultural sigui concebut, de vegades com a un objecte de mercat turísticocultural, d'altres com a un element identitari, i fins i tot, de vegades, com a simple propaganda.

En tots aquests casos, més enllà de l'objecte en sí mateix, el patrimoni cultural s'ha construït al voltant d'un discurs que el conceptualitza i el configura, i en el que s'enalteixen tota una sèrie de valors intangibles que ubiquen i reinterpreten contínuament el patrimoni historicoartístic, més enllà de les seves realitats físiques.

Aquestes visions han introduït la idea d'un patrimoni cultural en contínua construcció, on, més enllà dels valors objectius i tangibles de l'objecte patrimonial, aquest es valora en funció de la percepció i la importància que cada societat, a cada moment històric, li atorga. En aquest sentit, el patrimoni historicoartístic se separa de la condició moderna i objectiva, per conceptualitzar-se com a un element amb una significació íntimament relacionada amb el valor que cada grup li atorga. Aquesta valorització se realitza a través de la generació de diferents estratègies i eines, que van, des de la seva posada en valor per al gaudi turístic, social o didàctic, fins a totes aquelles que van adreçades a la seva protecció i conservació, passant per consideracions identitàries, religioses, etc. D'aquesta manera, el patrimoni historicoartístic esdevé patrimoni oficialitzat, on el grup que pren les decisions, i per tant, exerceix el poder, decideix, en definitiva, què és patrimoni i què no ho és. Indubtablement, en aquesta decisió, que pren generalment un grup interpretat com a de experts, influeixen aspectes molt relacionats amb el context econòmic, sociocultural, formatiu i ideològic en el que aquest grup es situa. Per això, ens podem trobar amb objectes que en els seus inicis es trobaven molt allunyats d'una

¹ J. HABERMAS: *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*, Buenos Aires, 1975; P. BOURDIEU: *Razones prácticas: sobre la teoría de la acción*, Barcelona, 2002; P. BOURDIEU: *La distinción: criterio y bases sociales del gusto*, Madrid, 2006; P. BOURDIEU; A. DARBEL; D. SCHNAPPER: *El amor al arte: los museos europeos y su público*, Barcelona, 2003; M. FOUCAULT: *Ceci n'est pas une pipe*, Montpellier, 1973; M. FOUCAULT, *Microfísica del poder*, Madrid, 1979.

consideració d'elements pertanyents al patrimoni cultural, però que amb el pas del temps, la societat associa a tota una sèrie de valors de tipus estètic, formatiu, identitari o paisatgístic, que condueixen a la necessitat de la seva conservació i protecció per a les generacions futures². Aquesta protecció, en la majoria dels casos se realitza des de dues estratègies. Mentre que els béns mobles s'incorporen a les col·leccions museístiques i se cataloguen, els immobles se protegeixen mitjançant diferents estratègies de catalogació, ja sigui amb la incoació d'un expedient per convertir-lo en BIC, o a través de la seva inclusió en els diferents tipus de catàlegs de protecció existents.

En tot aquest procés, l'elecció del que és patrimoni cultural i el que no ho és, s'ha de concebre com a una expressió més dels grups dominants que estructuren el poder, ja siguin de caire econòmic, ideològic, o d'aquells que són conceptualitzats per la societat com a experts³. Junt amb tots ells, també hi influeix l'espai social que ocupa l'objecte que és susceptible de convertir-se en patrimoni cultural.

Aquesta opció teòrica entorn al concepte de patrimoni cultural se separa radicalment de visions de caire modern, objectiu i il·lustrat, on l'element patrimonial té un valor objectiu en sí mateix i, per tant, no depèn de l'espai social que ocupa a cada societat. Des d'aquesta perspectiva, els objectes culturals presenten valors inherents a ells mateixos i, per tant, sense contingència històrica i espacial.

Ambdues visions, no s'han de concebre des d'un plànol purament teòric, sinó que tenen unes implicacions directes i tangibles en la gestió diària del patrimoni cultural, tant en les estratègies de gestió, com en totes aquelles que se relacionen amb la sociabilització de les estratègies de gestió, o en aquelles que se relacionen amb la difusió del bé patrimonial, passant pel paper canviant que tenen els agents que intervenen a cadascun d'aquests processos.

En aquest context, hem de reflexionar sobre el paper de les estratègies de catalogació, de quin és el seu sentit i finalitat. Per aprofundir en el paper que nosaltres considerem actualment que han de tenir aquestes estratègies, incorporam en el discurs el concepte de la cadena de valor del patrimoni cultural⁴. A través d'aquesta, podem veure cadascuna de les fases i accions per les que ha de passar un objecte que ha estat considerat element patrimonial. La primera d'elles seria la identificació, aquella per la qual un objecte passa a formar part del patrimoni cultural. La segona fa referència a la documentació necessària que s'ha de tenir d'aquest objecte. A la tercera fase, s'aprofundeix en el significat històric, artístic i social que té l'objecte, per donar lloc, a la quarta fase, a l'avaluació de les estratègies que, entorn a ell, s'han de desenvolupar, en especial aquelles que fan referència a la seva protecció. La cinquena fase englobaria aquelles actuacions destinades a la conservació i restauració del bé, per passar a la sexta i darrera fase, on es desenvoluparien les estratègies de sociabilització del bé, tant en la transmissió de coneixements i valors associats, com en l'explicació dels mètodes i pràctiques utilitzades a cadascuna de les fases abans esmentades.

Tradicionalment, la catalogació s'ha ubicat en la primera fase (identificació), en la segona (documentació) i en la quarta (avaluació). No obstant això, entenem que les

² J. BALLART: *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*, Barcelona, 1997; J. BALLART; J. JUAN: *Gestión del patrimonio cultural*, Barcelona, 2008.

³ M. FOUCAULT: *Microfísica del poder*, Madrid, 1979.

⁴ D. BARREIRO: "Conocimiento y acción en la arqueología aplicada", *Complutum*, 17, Madrid, 2006 205-219.

estratègies de catalogació no només poden, sinó que també han de participar en altres fases de la cadena de valor de patrimoni cultural, amb especial èmfasi en la seva fase cinquena (conservació) i sisena (sociabilització).

Entesos d'aquesta manera, els catàlegs no només han d'incorporar tots aquells elements que, com a part del patrimoni cultural, són dignes de protegir-se, sinó que alhora, han de desenvolupar estratègies per a la seva posada en valor, i definir els criteris que facilitin la presa de decisions respecte a quines són les actuacions prioritàries que cal realitzar sobre aquell bé. Des d'aquesta perspectiva, els catàlegs no només augmenten el nivell de coneixement patrimonial i estableixen els criteris de conservació, sinó que ajuden a promoure un diàleg entre administració i administrat, baix el prisma de la seguretat jurídica i, en definitiva, potenciam la sensibilització de la societat envers el patrimoni cultural, l'únic camí que pot assegurar, a la llarga, la protecció d'aquells elements que, com estableix la Llei de Patrimoni Històric Espanyol (16/1985 del 25 de juny de 1985), són *herència de la capacitat col·lectiva d'un poble*.

2. Reptes i problemàtiques associades a la catalogació del patrimoni arqueològic

Prenent com a marc de referència tot allò esmentat anteriorment, en aquest segon apartat comentarem aquells aspectes que, al nostre entendre, s'han convertit en els autèntics reptes que la catalogació del patrimoni arqueològic ha d'assumir. Deixarem de banda aquells altres aspectes, o aquelles variables que ja s'incorporen en la majoria d'estratègies de catalogació existents, encara que en molts de casos aquesta incorporació tenguí alguna cosa de rutinària i mecànica, sense el procés de reflexió necessari. En canvi, ens centrarem en aquells aspectes que, al nostre parer, conformen els autèntics reptes sobre els que s'ha de fer feina per millorar les estratègies de catalogació del patrimoni arqueològic, i que podríem resumir en els següents punts:

- La necessitat de la homogeneïtzació de les dades: l'estratègia de l'opcionalitat.
- La necessitat de l'objectivització de les dades: la utilització dels índex de referència.
- La delimitació de les àrees de protecció.
- El catàleg, més enllà de la protecció.

A. La necessitat de l'homogeneïtzació de les dades: l'estratègia de l'opcionalitat

Tradicionalment, les fitxes de catalogació utilitzades per les diferents administracions i equips s'estructuren a partir d'amplis camps descriptius que el tècnic complementa a partir de la seva formació o criteri. Amb això, es corre el risc de generar, en un mateix catàleg, definicions heterogènies, molt condicionades pels coneixements del catalogador, i fins i tot, pel seu propi estat d'ànim. Davant d'aquests problemes, defensam un disseny de fitxes a partir de la metodologia de l'opcionalitat, on apareixen predeterminades la majoria de les classificacions tipològiques, formals, mètriques i funcionals requerides per a la catalogació.

Amb això, es redueix, en gran mesura, la diversitat de criteris dels catalogadors, s'estandarditza tot el recull de dades i es facilita la seva posterior gestió informàtica. Per raons d'espai no ens detindrem en un anàlisi detallat de cadascuna de les variables utilitzades ni de la seva categorització, doncs aquesta va en funció del tipus de patrimoni

arqueològic que s'està analitzant.⁵

B. La necessitat de l'objectivització de les dades: la utilització d'índex de referència

Junt a la falta d'homogeneïtzació de les dades, ens trobam amb una segona dificultat, que se relaciona amb l'abús de descriptors subjectius que van en funció del criteri i coneixement de cada catalogador. Això, no només dificulta una correcta interpretació de la informació, sinó que alhora impedeix qualsevol comparació tant entre els elements catalogats com entre diferents tipus de catàlegs. Un exemple clar és l'ús d'adjectius amb gran càrrega subjectiva que s'observa en les descripcions dels estats de conservació dels jaciments arqueològics. En ells, abunden termes com "ben conservat", "deteriorat", "bon estat", etc. Aquests adjectius per sí mateixos no aporten una informació concreta, sinó que depenen del criteri del catalogador, un criteri que no té perquè coincidir amb el de la resta dels agents que, a cadascuna de les fases, gestionaran les fitxes de catàleg.

Amb l'objectiu de superar aquestes dificultats i de poder treballar amb ítems comparables, contrastables i amb els que es pugui analitzar una evolució al llarg del temps, defensam la utilització del que s'ha vengut anomenant indicadors de referència. Els indicadors de referència no són una eina molt usual en els protocols de catalogació, encara que hi ha algunes experiències que avalen les bondats d'aquest tipus d'estratègies⁶. Per indicador de referència es podria definir aquella *variable o estimació que proporciona una informació agregada i sintètica sobre un fenomen, més enllà de la seva capacitat de representació pròpia*⁷. Posant un exemple per a l'àrea mediambiental, se podria dir que les emissions de CO₂ serien un indicador de referència sobre el canvi climàtic, ja que se tractaria d'una documentació agregada i sintètica, que informaria molt més enllà de la dada en sí mateixa i indicaria (d'aquí el seu nom) l'estat d'un determinat fenomen, com és, en aquest cas, el canvi climàtic.

D'aquesta manera, l'elecció de diferents indicadors de referència que puguin informar sobre varis aspectes d'un mateix problema, permetrà, un cop integrats i sintetitzats, obtenir una foto sintètica i global d'un problema complex, que facilitarà la presa de decisions i l'establiment d'estratègies d'actuació.

El gran avantatge dels indicadors de referència radica en el seu caràcter sintètic, fet que permet proporcionar informació en molt poc temps, molt poc espai i de manera molt clarificadora. Aquests factors els converteixen en una eina de gestió i de presa de decisions de gran validesa en una societat en la que, en molts de casos, les persones que prenen les decisions (polítics, alts directius) tenen unes agendes molt carregades i no tenen ni disponibilitat de temps, ni la capacitat tècnica per, un cop llegits els voluminosos informes, prendre una decisió determinada. En aquest sentit, la utilització d'indicadors de referència agilitza tots aquests tràmits, ja que sintetitza, de manera valorativa, tota la informació tècnica i, per tant, augmenta la seva comprensió i

⁵ Per a un anàlisi detallat es pot consultar A. AGUARELES; A. ANDUJAR; M. CALDERÓN; M. CALVO; R. RODRÍGUEZ: *Plan estratégico de actuación en el patrimonio de la Finca pública del Galatzó*. Calvià, 2007 i 2008; M. CALVO; A. AGUARELES (coord.): *Calvià Patrimonio Cultural*, 2010.

⁶ M. CALVO; E. JUNCOSA: "Los indicadores de referencia como instrumento metodológico para la gestión del patrimonio arqueológico", *Mayurqa* 28, Palma, 2002, 207-214.

⁷ MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE: *Indicadores ambientales. Una propuesta para España*, Serie Monografías, Madrid, 2006.

l'establiment d'estratègies d'acció⁸.

Front a aquests avantatges, els indicadors de referència presenten certs inconvenients que s'han de tenir en compte a l'hora d'utilitzar-los com a metodologia de feina. Els indicadors donen valoracions sintètiques sobre un determinat fenomen, en cap cas expliquen tot el problema, ni els seus matisos, ja que sintetitzen la complexitat d'una situació. Per tant, s'ha de tenir en compte que únicament indiquen, si s'han seleccionat bé, aquells aspectes rellevants del problema que poden ajudar en la presa de decisions. Fent un símil, seria com prendre la temperatura, el ritme cardíac, o realitzar un anàlisi de sang a un pacient. Amb això, no se tendria un coneixement exacte d'una determinada malaltia, però en canvi, aquests indicadors permetrien detectar millores o deterioraments en la salut del pacient, i davant d'això, actuar d'una determinada manera.

Sempre que sigui possible, i en això rau tot sovint la gran dificultat de la utilització d'aquesta metodologia, s'han d'escollir aquelles variables que millor defineixin una determinada situació, i alhora, la ponderació d'aquestes variables ha de ser el més objectiva, quantitativa i senzilla possible. Això permetrà millorar les comparacions entre diferents zones i veure com evoluciona el problema al llarg del temps. Alhora, permetrà que el còmput dels indicadors pugui ésser utilitzat per persones i institucions diferents, sense que això suposi cap problema en la seva computació.

En alguns casos, és difícil establir variables quantitatives i és necessari definir apreciacions de caràcter tècnic qualitatiu. No obstant això, sempre que sigui possible, s'han d'evitar aquestes valoracions tècniques, no perquè no siguin vàlides, que sí ho són, sinó perquè limiten l'ús dels indicadors de referència. És possible que, en una mateixa situació, s'estableixin diferents valoracions tècniques si aquestes són realitzades per persones amb un grau de coneixement o d'apreciació distint. Per això, les comparacions de diferents zones al llarg del temps pot presentar problemes de fiabilitat.

Des del nostre punt de vista, la metodologia d'indicadors de referència potencia aspectes essencials com:

- Permeten obtenir una visió ràpida i sintètica del problema a analitzar.
- Possibiliten una definició clara dels criteris i de la ponderació dels mateixos, fet que limita el grau de subjectivitat i valoració tradicionalment utilitzat en catalogació.
- Permeten comparar, a partir de criteris objectivables, elements patrimonials amb característiques molt distintes.
- Permeten establir indicadors que facilitin la presa de decisions i estratègies.
- Permeten valorar, implementar y mantenir actualitzats els canvis que es produeixen en els elements patrimonials.

Aquesta metodologia ha estat utilitzada per a l'anàlisi de conservació de béns arqueològics i per a la definició dels índex de potencialitat d'un bé patrimonial com a recurs social⁹.

⁸ M. CALVO; E. JUNCOSA "Los indicadores...".

⁹ Aquesta aplicació es pot consultar en el Catàleg de béns culturals del PGOU del municipi de Calvià. www.calvia.com i a M. CALVO ; A. AGUARELES (coord.): Calvià...

C. La delimitació de les àrees de protecció

La protecció efectiva dels béns arqueològics catalogats, no passa tant per la seva inclusió en el catàleg i per la realització d'una fitxa exhaustiva, sinó perquè dins d'aquesta fitxa se defineixin, tant els criteris de protecció com, especialment, l'àrea o perímetre on aquests criteris es fan efectius. En la majoria de béns patrimonials la definició d'aquests criteris i àrees de protecció presenten problemes relacionats amb una bona definició dels criteris, doncs, per les pròpies característiques del bé, sol quedar clara l'àrea d'aplicació dels mateixos. El patrimoni arqueològic presenta una complexitat afegida, doncs la delimitació d'un jaciment no és sempre una tasca senzilla. En la majoria dels casos, part del jaciment queda enterrat pels diferents nivells, fet que impedeix, a partir d'una prospecció superficial, definir clarament fins on s'estén. Això suposa un inconvenient, doncs és la delimitació del jaciment, i per extensió l'àrea de protecció, el que determinarà la zona d'aplicació dels criteris que s'han definit per a la protecció del jaciment a la normativa adjunta al catàleg.

Si bé han existit diferents intents relacionats amb l'aplicació de matrius a partir de variables com l'alçada de les estructures, la superfície observable del jaciment, l'índex d'importància històrica, etc., que permeten establir una àrea, el que és cert és que no existeixen aplicacions universals a l'hora de definir l'àrea de protecció que ha de tenir un jaciment.

Davant d'aquesta problemàtica, proposam una doble estratègia. En primer lloc, establir dos perímetres de protecció. En el primer, o àrea de protecció del jaciment, se prohibiria qualsevol activitat que no suposi una recuperació o posada en valor del bé arqueològic. En el segon perímetre de protecció o àrea de respecte, se podrien realitzar les activitats que la normativa territorial permeti, sempre amb un control arqueològic que asseguri l'absència d'un impacte negatiu sobre el bé. La delimitació de l'àrea de protecció es realitzaria a partir de criteris arqueològics (dispersió del material arqueològic en superfície, documentació d'estructures arquitectòniques, prospeccions electromagnètiques, teledetecció, etc.) combinats amb criteris de tipus topogràfic i parcel·lari. En canvi, la delimitació de l'àrea de respecte estaria relacionada, entre d'altres variables, amb el tipus de jaciment arqueològic, el patró de localització propi de la fase cronològica en la qual se situa, la intensitat de jaciments arqueològics de la zona, així com un anàlisi d'impacte visual respecte al jaciment.

El resultat de l'aplicació d'aquesta estratègia donaria lloc a dues zones de protecció, una de grau màxim i l'altra de respecte en la que la majoria d'actuacions estarien permeses sempre que no tinguessin un impacte negatiu sobre el jaciment. Amb aquesta doble estratègia s'assegura la protecció efectiva del jaciment, superant els problemes que se deriven de la impossibilitat, sense la realització d'excavacions sistemàtiques, de la delimitació real d'un jaciment arqueològic.

D. El catàleg, més enllà de la protecció

Fins a aquest punt, els aspectes analitzats es referien a les problemàtiques que se deriven de la catalogació quan aquesta incideix directament sobre les fases d'identificació, documentació i avaluació de la cadena de valor del patrimoni. En canvi, com hem comentat abans, les estratègies de catalogació a inicis del segle XXI han d'aspirar a quelcom més que la identificació, descripció i protecció del patrimoni cultural. Han d'establir estratègies que ajudin a la sociabilització d'aquest patrimoni en dues vessants: per una part, facilitar la prioritització i presa de decisions, i per altra, intentar explicar

als ciutadans que la protecció d'un bé patrimonial de la seva propietat no és fruit de criteris aleatoris, sinó que respon a dades objectivables que fan necessària la seva catalogació i protecció. Això possibilita un diàleg més fluït i, sobretot, més contrastable, i jurídicament segur, entre administració i administrat. Alhora, aquest tipus d'estratègies ajuden a una major sensibilització sobre el patrimoni, doncs permet als ciutadans conèixer les variables que fan que un bé sigui susceptible de rebre la protecció especial que el conjunt de la societat guarda per a aquells elements considerats com a patrimoni cultural.

Amb la finalitat d'assolir els objectius comentats a l'anterior paràgraf, defensam la utilització de dues estratègies d'anàlisi. Per una part, un anàlisi dels riscos que afecten el bé amb la prioritització de les actuacions necessàries per minimitzar-los. Per l'altra, l'establiment d'un índex de potencialitat del patrimoni cultural com a recurs social. Aquest índex és el resultat de l'aplicació, a partir d'indicadors de referència, d'una sèrie de variables que permeten analitzar, de manera sintètica, la globalitat d'un bé com a recurs social: índex de monumentalitat, índex de significació del bé, índex de potencial educatiu formatiu, índex d'accessibilitat, índex d'acondicionament del bé, i índex d'interpretació del bé.¹⁰

Concebuts des d'aquesta ampla perspectiva, els catàlegs incideixen de manera directa en el dia a dia de la gestió del patrimoni per part de l'administració i dels ciutadans, i ho fa en cadascun dels aspectes que hem de tenir en compte per a la correcta posada en valor dels béns patrimonials, que anirien des de la identificació del bé fins a la seva sociabilització, passant per estratègies de documentació, avaluació, conservació, etc.

BIBLIOGRAFIA

- A. AGUALES; A. ANDUJAR; M. CALDERÓN; M. CALVO; R. RODRÍGUEZ: *Plan estratégico de actuación en el patrimonio de la Finca pública del Galatzó*, Calvià, 2007 i 2008.
- J. BALLART: *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*, Barcelona, 1997.
- J. BALLART; J. JUAN: *Gestión del patrimonio cultural*, Barcelona, 2008.
- D. BARREIRO: "Conocimiento y acción en la arqueología aplicada", *Complutum*, 17, Madrid, 2006 205-219.
- P. BOURDIEU: *Razones prácticas: sobre la teoría de la acción*, Barcelona, 2002.
- P. BOURDIEU: *La distinción: criterio y bases sociales del gusto*, Madrid, 2006.
- P. BOURDIEU; A. DARBEL; D. SCHNAPPER: *El amor al arte: los museos europeos y su público*, Barcelona, 2003.
- M. CALVO; E. JUNCOSA: "Los indicadores de referencia como instrumento metodológico para la gestión del patrimonio arqueológico", *Mayurqa* 28, Palma, 2002, 207-214.
- M. CALVO; A. AGUALES (coord.): *Calvià Patrimonio Cultural*, 2010.
- J. HABERMAS: *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*, Buenos Aires, 1975.
- M. FOUCAULT: *Ceci n'est pas une pipe*, Montpellier, 1973.
- M. FOUCAULT: *Microfísica del poder*, Madrid, 1979.
- MARTÍNEZ, J.: *Catálogo de Bienes Culturales. Adaptación del PGOU al PTM*, Calvià, 2009.
- MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE: *Indicadores ambientales. Una propuesta para España*, Serie Monografías, Madrid, 2006.
- www.calvia.com

¹⁰ Per motius d'espai, no s'han presentat les variables i estratègies de ponderació dels índex utilitzats per a l'anàlisi de la seva potencialitat. La seva consulta es pot realitzar a la formativa del Catàleg de Béns culturals del PGOU del municipi de Calvià. www.calvia.com o a M. CALVO; A. AGUALES (coord.) Calvià...

LA REDACCIÓ I ACTUALITZACIÓ DELS CATÀLEGS MUNICIPALS. PROBLEMÀTICA ASSOCIADA

Maria Francisca Ambrós Pol

1. Introducció

Actualment hi ha molts pocs historiadors de l'art que es dediquen a la tasca de la realització de catàlegs de patrimoni, encara que aquest perfil professional és el que, en teoria, té la formació necessària per identificar els valors del patrimoni construït. Com diu Jesús Miguel Muñoz Díaz, a l'article "Historia del Arte y Patrimonio",¹ *l'objecte d'estudi de la Història de l'Art ja no es limita només a les obres d'art, sinó que s'ha obert a altres àmbits, com les arts decoratives, les arts populars, i qualsevol tipologia arquitectònica (tradicional, industrial, etc), així com a l'urbanisme.*

Però la redacció d'un catàleg de patrimoni necessita d'altres professionals que formin un equip de feina, que sigui sempre interdisciplinari, ja que aquests es componen de multitud de béns de diversa procedència, dels que podem citar, per exemple, els béns arqueològics, béns etnològics, béns d'arquitectura civil, industrial o militar. Per això el més usual, i el que es recomana des del Consell, és que hi hagi, al menys, un arqueòleg, un historiador de l'art i un arquitecte, i que es pugui comptar amb l'assessorament d'altres professionals, com per exemple un geògraf.

Les eines i instruments que es poden utilitzar són actualment molt variades; tenim per exemple, els catàlegs de patrimoni redactats i/o aprovats anteriorment, de cada un dels municipis, i els catàlegs monogràfics duts a terme per altres entitats, com Fodesma i el Departament de Patrimoni del Consell de Mallorca, que han realitzat la catalogació de tafones, molins, creus de terme, pous públics, espais marjats o camins; també es pot acudir al catàleg de molins elaborat per l'Associació d'Amics dels Molins. A més, s'ha de realitzar la consulta a la Carta Arqueològica de Mallorca, així com als llistats de Béns d'Interès Cultural o als de Béns Catalogats de cada municipi. Tots aquests ens poden servir com a punt de partida per crear un llistat d'elements a catalogar.

També s'ha de tenir en compte que s'ha de realitzar un buidatge bibliogràfic del municipi en concret, així com la consulta dels arxius documentals de l'ajuntament. Però el més important és dur a terme un recorregut exhaustiu pel municipi, tant de la zona urbana com dels espais naturals, zones rústiques, etc., per a detectar possibles elements a catalogar i, sobretot, per tenir una primera visió de conjunt de tota la zona en què es treballarà.

Una altra eina que es pot fer servir per localitzar diversos punts és Internet: tant el Google Earth com el Sigpac² ens poden servir d'ajuda, així com dues pàgines, creades aquests darrers anys pel Govern³ i pel Consell,⁴ que ens ajuden a localitzar els elements sobre el plànol.

1 J.M. MUÑOZ DÍAZ.: *Historia del Arte y Patrimonio a*,
<http://www.ugr.es/~ophe/020DOCUMENTACION/008-003a.htm>

2 <http://sigpac.mapa.es/fega/visor>

3 <http://ideib.caib.es/visualitzador/visor.jsp>

4 http://www.conselldemallorca.net/sit/phistoric/index_ca.html

Els erudits i historiadors locals juguen també un paper molt important, ja que compten amb una gran informació del municipi i poden ser de gran ajuda per identificar un element, donar-li un context històric o, fins i tot, localitzar la zona on es troba. S'ha de dir també que les informacions orals que ens puguin oferir els habitants del municipi ens poden ser de gran importància, així com també és interessant mantenir un contacte directe i constant amb els tècnics municipals ja que, al igual que els anteriors, ens poden servir de gran ajuda per localitzar els elements, resoldre algun tipus de problema o posar-nos en contacte amb els propietaris dels béns.

2. L'encàrrec i la seva problemàtica

Un dels primers problemes que ens hem trobat a l'hora d'establir contacte amb els ajuntaments amb els que hem treballat és que entenguin que el catàleg actual del què disposen necessita d'una actualització, ja que alguns d'ells són anteriors al Pla Territorial de Mallorca, de 2005, i no contenen tots els camps necessaris ni tots els béns que s'han de catalogar. Trobam, per exemple, que en alguns casos no apareixen camps com la funcionalitat de l'element, l'estil o corrent, la tipologia o l'estat de conservació. A més, en molts d'ells no hi ha inclosos els camins, els jaciments arqueològics o una major quantitat d'elements etnològics o d'elements d'escultura monumental, com els escuts heràldics.

Altres problemes serien ja més de tipus material, com els pressuposts i la quantitat d'elements a catalogar i, sobretot, el temps d'execució; com veurem més endavant, la creació i/o actualització d'un catàleg de patrimoni és una tasca prou complexa.

En alguns casos ens hem trobat amb algunes diferències en quant a l'establiment dels criteris de protecció, però sempre han estat casos puntuals. També amb la catalogació de determinats elements, sobretot dins l'àmbit urbà.

3. La redacció de les fitxes

Abans d'iniciar un catàleg de patrimoni, s'ha de començar a fer una taula de tipologies dels béns que es poden trobar en el municipi, per establir els diversos criteris que regiran la seva protecció. Pel que fa a l'arquitectura civil, s'han de distingir les característiques pròpies de cada municipi, tenint en compte que cada un dels pobles que conformen la nostra geografia és diferent a la resta. Podem citar, per exemple, que a Sóller i Binissalem la tipologia predominant és la dels grans casals, construïts la majoria en pedra viva, però mentre els de Binissalem (fig. 1) són del segle XVIII, amb les característiques pròpies d'aquesta època, els de Sóller (fig. 2) es troben construïts principalment entre finals del segle XIX i principis del segle XX, amb una sèrie de característiques que els diferencia de la resta. A Sineu (fig. 3) trobam sobretot una tipologia més de tipus medieval, la majoria amb reformes posteriors; altres pobles del Pla, com Vilafranca de Bonany (fig. 4) o Ariany (fig. 5), presenten una sèrie d'habitatges de menors dimensions, amb predomini del marès o de la pedra maresenca. Finalment, les edificacions de la Serra tenen també unes característiques pròpies, amb construccions de planta més reduïda i amb una major altura, de fins a quatre plantes.

A més d'aquestes tipologies, n'hi ha d'altres que podrien ser comunes a pràcticament tots els municipis (fig. 6 i 7). Aquests habitatges serien els més vulnerables i els menys valorats, tant pels habitants dels pobles com pels ajuntaments, ja que, per les seves característiques constructives, tenen una menor consideració que els grans edificis.

Fig. 1. Cal Comte (Binissalem)

Fig. 2. Can Ledesma (Sóller)

Fig. 3. Casa urbana
C/ de les Taveres, 15 (Sineu)

Fig. 4. Casa urbana, C/ Sant Josep, 33 (Vilafranca de Bonany)

Fig. 5. Casa urbana, C/ del Sol, 9 (Ariany)

Fig. 6. Can Pip (Binissalem)

Fig. 7. Casa urbana, C/ Coves, 109 (Inca)

El punt 2.2.5. del Pla Territorial de Mallorca, referent al Patrimoni urbanístic i arquitectònic, estableix una sèrie de criteris per elaborar els catàlegs de patrimoni, amb una certa unitat en quant a graus de protecció i nomenclatura. En aquesta normativa s'estableix que aquests han comptar amb quatre parts:

La memòria explicativa. Aquesta ha d'incloure la metodologia seguida per elaborar el catàleg, els criteris de valoració, els tipus de béns inclosos, la conformació dels continguts del model de fitxa, la justificació i descripció de les categories de protecció, els nivells d'intervenció definits per a cada una d'elles i la definició dels tipus d'intervenció possibles per a cada nivell de protecció (conservació, restauració, rehabilitació, reforma...) a més d'altres aspectes tècnics que es puguin incloure. En el cas de les revisions d'anteriors catàlegs, s'ha d'explicar també les modificacions fetes entre el catàleg anterior i l'actual.

La normativa general d'aplicació, que recull les normes que afecten a cada una de les categories de protecció i el tipus d'actuacions permeses i prohibides segons els graus de protecció.

Una fitxa individualitzada per a cada un dels béns, composta per les següents dades:

- Identificació de l'element, on trobam la denominació, el codi d'identificació, la tipologia, l'ús actual, l'autoria i l'estil o corrent.
- Identificació espacial, on inclou els camps del municipi, l'entorn i la localització (amb la referència cadastral, el carrer i número, o el polígon i parcel·la i les coordenades UTM).
- Notes històriques
- Descripció: en aquest apartat trobam la descripció de les estructures, la cronologia, la classificació general, la funcionalitat i els materials i tècniques de construcció.
- Bibliografia
- Estat de conservació, amb la descripció de l'estat actual de conservació, els perills eventuais i els treballs realitzats.
- Protecció. Aquest camp té caràcter normatiu i individualitzat. Inclou el grau de protecció, la protecció proposada, els usos permesos, els elements destacats a preservar, la definició de les intervencions preferents i admissibles, la propietat i la classificació del sòl.
- Definició de la zona de protecció. Algunes edificacions que s'inclouen en els catàlegs tenen, conjuntament amb els seus valors patrimonials, un valor paisatgístic afegit que es pot veure modificat a causa de noves edificacions o d'ampliacions d'altres ja existents, que poden modificar o destruir l'entorn original de l'element. En aquests casos, s'ha de delimitar una àrea de protecció visual en algunes construccions, tant urbanes com rústiques, per preservar les condicions del seu entorn, i s'han d'especificar els tipus d'actuacions permeses o prohibides.

- Documentació fotogràfica: ha de ser actual i ha de recollir tots els elements que es protegeixen a la fitxa

- Plànol de situació

Els plànols generals del municipi, amb la situació i identificació dels elements catalogats.

La Norma 47 del Pla Territorial de Mallorca estableix que s'han de catalogar, com a mínim, els elements que s'inclouen dins una sèrie de categories, que el nostre equip de feina ha identificat amb una lletra, des de l'A a l'H:

Jaciments Arqueològics (A000). La Carta Arqueològica ens serveix de referent per ubicar els jaciments, però aquesta s'ha de revisar "in situ" per a detectar possibles errades; en aquests casos, es corregirà a la fitxa i es farà constar aquest canvi. A més, s'han de localitzar i catalogar possibles nous jaciments a protegir.

Escultura Monumental religiosa i heràldica (B000): aquesta categoria inclou els escuts heràldics, els emblemes, les creus de terme o les escultures monumentals. Tots aquests elements han estat declarats Bé d'Interès Cultural, a partir del Decret 571/63, de 14 de març. Cada un d'ells ha de tenir una fitxa individual, encara que es trobin en un element catalogat.

Arquitectura religiosa (C000): s'inclouen les esglésies, els convents, les capelles, els oratoris, els cementiris i els mausoleus. En aquest cas, si es considera adient, es poden afegir béns mobles destacats a la fitxa, que van lligats als valors de l'edifici.

Arquitectura civil (D000). En aquesta categoria s'inclou l'arquitectura residencial senyorial (com els grans casals de poble o les cases de possessió) i l'arquitectura popular tradicional (les cases de poble o les cases de pagès). En aquests casos, s'han de detectar els valors que motiven la seva protecció i explicar-los, i en els criteris d'intervenció s'ha de detallar què s'ha de conservar i què es pot modificar.

Arquitectura militar (E000). El Decret de 22 d'abril de 1949 estableix la protecció de tots els castells i elements d'arquitectura defensiva de l'Estat. A les Balears, aquests elements es concreten en un llistat, que redactà Gabriel Alomar. Dins d'aquesta classificació trobam les torres incorporades a les construccions rurals i urbanes, els habitatges fortificats i els quarters. Aquests elements es cataloguen en una fitxa a part en el cas en que aquestes estiguin adossades a una construcció amb un grau de protecció menor.

Béns etnològics (F000). Aquest és el conjunt més nombrós en quant a tipologies: pous, molins, tafones, cellers, forns de calç, sitges, cases de neus, sínies, síquies, etc. Aquests elements tenen un alt valor cultural i paisatgístic, i és important fer una selecció per protegir els que es trobin millor conservats.

Béns d'interès industrial (G000). Aquests són elements cada vegada més escassos a causa de la desaparició de les activitats industrials, però els edificis quasi sempre són compatibles amb nous usos, no només culturals, sinó també administratius o productius. (fig. 8)

Fig. 8. Fàbrica Melis (Inca)

En aquests elements, s'han de detectar els elements i les valors destacats a protegir; a més, també es poden incloure béns mobles, com per exemple la maquinària.

Béns d'interès paisatgístic i ambiental (H000): en aquest cas trobam dos tipus de conjunts:

Urbà: conjunt d'elements urbans que es volen conservar, independentment que algun dels immobles es catalogui de forma individual. Es poden incloure carrers, barris, elements urbans, arbrat, jardins o qualsevol altra àmbit a destacar. En aquests casos, s'han de detallar els elements a protegir, quins poden ser modificats i amb quins criteris, per no alterar aquests valors.

Rústic: zones naturals d'especial importància (orografia, paisatge, flora i fauna). En aquests s'ha de descriure els valors que han motivat la seva inclusió i quins elements poden ser modificats i amb quins criteris, per no alterar els seus valors.

A més, hem creat una nova categoria, que l'hem anomenada xarxa viària i obres d'enginyeria i l'hem identificada amb la lletra I. Aquesta inclou elements com els camins, els ponts, els fars, les estacions de tren o elements que es troben ubicats a la carretera, com per exemple les fites.

Amb totes aquestes inicials, a més del número correlatiu i d'un codi de 3 o 4 lletres per a cada poble, hem creat un codi d'identificació que ens serveix d'ajuda per identificar cadascun dels elements. Amb això, es crea una espècie de matrícula per a cada un dels béns catalogats.

Els graus de protecció presenten 3 categories:

Protecció integral. En aquesta categoria distingim dues subcategories (A1 i A2). L'A1 fa referència a la protecció íntegra, sense possibilitat de canvi en la seva estructura, distribució i elements d'acabat; només es permeten obres de conservació, restauració i recuperació d'alguna característica original (només en casos especials). L'A2 aplica als elements que requereixen obres de certa entitat per assegurar la permanència o retorn a un estat desitjat. També fa referència a elements que tenen annexos no protegits o amb un nivell de protecció menor.

Protecció parcial (B). Aquesta protecció s'aplica en casos en que les parts essencials i la volumetria tenen una conservació íntegra, però permeten obres majors, per adaptar els edificis a les condicions de vida del moment. Seria el cas, per exemple, dels casals de poble.

Protecció ambiental (C). En el cas d'aplicació d'aquesta protecció, es poden dur a terme remodelacions de l'espai interior de les edificacions, mantenint les proteccions de la façana i la volumetria existent en el primer aiguavés.

En alguns conjunts urbans es proposa la delimitació d'una zona de centre històric (o de nucli antic), que inclogui l'àrea més rellevant pel que fa a la conservació patrimonial. Aquests punts poden presentar una tipologia tradicional, trames urbanes originals o un conjunt d'elements d'especial importància. Tendriem, per exemple, el cas del Serral dels Molins d'Inca (fig. 9 i 10), on trobam un conjunt de 8 molins, tots ells amb un bon estat de conservació i, al seu costat, una tipologia de cases de planta baixa i amb carrera al davant.

Fig. 9. Serral dels Molins (Inca)

Fig. 10. Serral dels Molins (Inca)

La problemàtica de protegir aquests conjunts rau en l'establiment d'uns criteris de protecció en general, ja que cada element pot presentar unes necessitats i un estat de conservació diferent. S'ha d'arribar a un consens per part de tot l'equip i ser coherent amb el que es vol protegir, ja que s'ha de tenir en compte que els habitatges són elements en continu canvi i que s'han de poder adaptar a les necessitats de cada moment en particular, per no perdre la seva funcionalitat i evitar que s'arribin a abandonar.

4. Tramitació i problemàtica

Una vegada s'ha acabat de redactar el catàleg, l'ajuntament du a terme la seva aprovació inicial, i des del moment en que l'anunci apareix al BOIB, la població pot consultar el document i realitzar les al·legacions pertinents. Passat aquest termini, que normalment és de 30 dies, i una vegada resoltes les al·legacions, l'ajuntament li dona l'aprovació provisional. Posteriorment, s'envia el text al Departament de Territori, per a la seva aprovació definitiva; en aquestes reunions participa la Direcció Insular de Patrimoni Històric, que analitza amb profunditat la redacció definitiva del catàleg.

Així i tot, el catàleg de patrimoni municipal mai es pot donar per tancat, ja que continuament poden aparèixer nous elements o es poden canviar, d'alguna manera, les normes, categories i els criteris de protecció.

També s'ha de tenir en compte que aquests catàlegs s'haurien d'actualitzar cada 8 o 10 anys, i que en molts casos aquesta actualització no s'arriba a fer mai.

5. Aplicació de les fitxes

En el moment en què aquest catàleg queda aprovat, els elements que l'integren queden totalment protegits, segons les especificacions que s'han detallat en cada una de les fitxes. Hi ha alguns casos, però, que per falta de manteniment, tant particular com municipal, aquests poden arribar a desaparèixer (fig. 11). En aquests casos s'ha d'especificar, a la fitxa de l'element, l'estat de conservació detallat del bé, o bé s'ha de fer constar a la memòria de revisió del catàleg la desaparició de l'element.

També ens hem trobat amb alguns casos en que els elements es troben totalment abandonats, possiblement a l'espera que aquests s'esbuquin i es puguin fer noves edificacions en el seu lloc (fig. 12 i 13).

Fig. 11. Eucaliptus (Soller)
Quan es va fer la revisió del
catàleg aquest arbre havia
desaparegut

Fig. 12. Casa urbana, C/ Monges, 25 (Inca)

Fig. 13. Can Llobera (Inca)

6. Difusió dels catàlegs de Patrimoni

Una vegada han estat aprovats definitivament, creiem que és important que la població conegui i pugui consultar els catàlegs de patrimoni. Per això, hem creat una base de dades⁵, inclosa dins la web de la nostra empresa, on trobam tota una sèrie de catàlegs, ja aprovats, i ens trobam a l'espera d'incloure'n altres. El motiu que ens va impulsar a crear aquesta base de dades va ser la dificultat que hi havia per poder consultar les fitxes, ja que només es trobaven, en format paper, als ajuntaments dels municipis.

BIBLIOGRAFIA

D.A.: *Pla Territorial de Mallorca*, Consell de Mallorca, 2005.

D.A.: *Guió explicatiu per redactar els catàlegs municipals de Patrimoni Cultural i per adaptar-los al Pla Territorial de Mallorca*, Direcció Insular del Patrimoni històric, 2010.

J.M. MUÑOZ DÍAZ: *Historia del Arte y Patrimonio a*,

<http://www.ugr.es/~ophe/020DOCUMENTACION/008-003a.htm>

<http://sigpac.mapa.es/fega/visor>

<http://ideib.caib.es/visualitzador/visor.jsp>

http://www.conselldemallorca.net/sit/phistoric/index_ca.html

LA CARACTERITZACIÓ D'UN PAISATGE. EL SISTEMA HIDRÀULIC DEL TORRENT DE LLORAC (LLORITO)

**Andreu Ramis Puig-Gròs / Joan Vanrell Torelló /
Pau Bibiloni Jaume¹**

A. Introducció

...l'objet ethnographique n'existe pas en soi. C'est la société qui lui accorde ou lui refuse ce statut, choissant ainsi de le faire disparaître ou de le conserver comme témoin de son histoire et des modes de vie qu'elle souhaite voir transmis à la postérité.²

A partir de la concepció del patrimoni com a construcció social, la nostra hipòtesi sobre la incidència de la investigació i la recerca sobre el patrimoni a escala local (municipal) és que un major índex de coneixement permet incrementar el nivell de valoració i, conseqüentment, de protecció. Aquesta obvietat, però, obre qüestions derivades a l'hora de definir l'àmbit de catalogació i protecció com a l'hora d'adequar la normativa vigent. La translació dels resultats de la recerca al catàleg, entès com a instrument normatiu, esdevé un repte i, ocasionalment, una provatura experimental. En aquest sentit, ens centram en un estudi de cas que ens ha permès, precisament, il·lustrar aquests dubtes i presentar algunes propostes que voldríem fossin objecte de debat.

B. El sistema hidràulic del torrent de Llorac (Llorito)

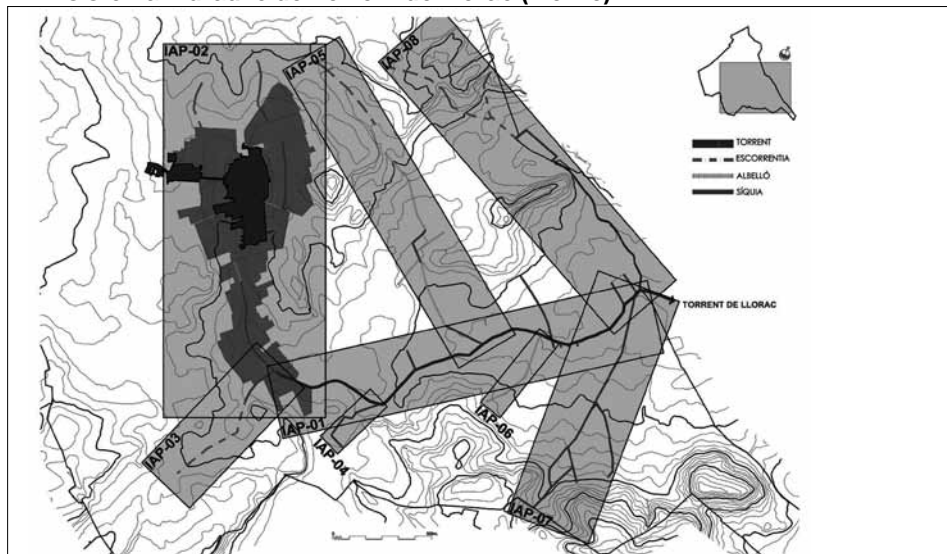

Fig. 1. Plànol general

¹ Una primera versió d'aquesta comunicació es va presentar amb el títol "Investigació, valoració i protecció. Els catàlegs municipals dins la cadena de la gestió del patrimoni" al seminari *La protecció del patrimoni immoble de Mallorca: els catàlegs municipals*, organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana els dies 5, 6 i 7 d'octubre de 2010. Aquesta aportació és, en bona part, fruit de la reflexió en el decurs del treball d'adequació al Pla Territorial de Mallorca (PTM) del Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic i paisatgístic del terme municipal de Lloret de Vista Alegre (Mallorca), redactat pels autors que signen aquest article.

² Chantal MARTINET: "L'objet ethnographique est un objet historique", *Muséologie et ethnologie*, París, 1987, 32.

A tall d'exemple, i com a exercici de reflexió sobre el paper dels catàlegs [municipals] dins la cadena de gestió del patrimoni, voldríem presentar el cas d'un paisatge³ que, fonamentalment, se sustenta en un sistema hidràulic⁴ natural que, al llarg de la història, s'ha anat adaptant a les necessitats del moment en un procés de transformació que s'ha caracteritzat, fins al darrer quart del segle XX, per unes solucions a escala humana, molt ajustades a les necessitats bàsiques de producció per a l'autoabastiment i generadores d'un paisatge característic.

Ens referim al sistema hidràulic del torrent de Llorac -a la capçalera del torrent de Binicaubell- que defineix el paisatge de la meitat sudoriental del terme de Llorito i del qual en fan part un conjunt de vuit subsistemes o unitats de paisatge⁵ que hom pot identificar a partir de factors fisiogràfics, les cobertes del sòl, la seva dimensió històrica, la seva estructura ecològica, la visibilitat, les dinàmiques que el condicionen i el sentit del lloc.

El subsistema de Llorito-camí de sa Font

Nosaltres hem centrat l'atenció en el subsistema de Llorito-camí de sa Font que compta amb un seguit de característiques rellevants. A partir d'aquest exemple constatarem com es construeix un paisatge i com es transforma. Des del nostre punt de vista, els elements que constitueixen aquest paisatge són un conjunt significatiu d'unitats hidràuliques diferenciades encara que amb un predomini dels anomenats pous de greixina; la presència d'algunes sínies patrimonialment significatives (sínia de s'Hort de Don Llorenç, sínia de can Llabrés, sínia de l'hort del Convent, sínia d'En Beatet) i l'hort del Convent; el camí de sa Font amb la canaleta i els precedents toponímics (*Joncs* i *Jonqueres*) i la possible vinculació i pervivència d'assentaments medievals de tradició andalusí, encara que predomini la petjada de la transformació produïda durant els segles XVII i XVIII.

Paral·lelament a la caracterització d'aquest paisatge, el nostre propòsit és constatar com es transforma i construeix un nou paisatge. Aquest exercici el feim a partir d'analitzar com s'adapta i com es rellegeix la tradició de sistemes hidràulics de tradició medieval, vinculada a una població dispersa, distribuïda sobre el territori mitjançant alqueries i rafals, en la d'una població urbana que s'implanta i es consolida durant els segles XVII i XVIII i l'existència, així mateix, d'hortos vinculats a la gran propietat i a la propietat conventual. L'anàlisi es fa en base als següents elements: els condicionats físics de la conca hídrica, l'evolució del parcel·lari arran dels canvis originats a l'estructura de la propietat; l'evolució i substitució dels sistemes de tradició medieval (qanats, sínies i safareigs) per creació d'hortos i pous de greixina; la substitució de síquies i llits de torrent per vies de comunicació i, finalment, la substitució de cultius d'horta i lli per cultius mixts (arbres) fins arribar a l'actual predomini cerealícola.

³ Entenem el **paisatge** com una àrea que inclou tant els trets naturals com els modelats per l'home i que tenen un reflex visual en l'espai. Aquest paisatge està compost per elements que s'articulen entre si i són bàsicament de tres tipus: abiòtics, biòtics i antròpics.

⁴ Des d'un punt de vista antròpic, entenem per sistema hidràulic el conjunt articulat de les diverses unitats hidràuliques que el formen, les quals poden ésser fonts, pous, sèquies, *qanat*(s), molins, etc. En alguns estudis sobre sistemes hidràulics s'estableix una relació estreta entre les característiques d'aquest sistema i la societat que el va crear, en funció de les necessitats de la comunitat.

⁵ Hem definit vuit unitats de paisatge que a l'hora de traslladar al catàleg s'identifiquen com a espais d'interès ambiental i paisatgístic (IAP): IAP-01 Torrent de Llorac; IAP-02 Llorito-camí de sa Font; IAP-03 Sa Font Figuera-Son Miras; IAP-04 Llorac; IAP-05 Es Colomer-sa Vall; IAP-06 Paixari; IAP-07 Rota d'en Palem i IAP-08 Son Fangos.

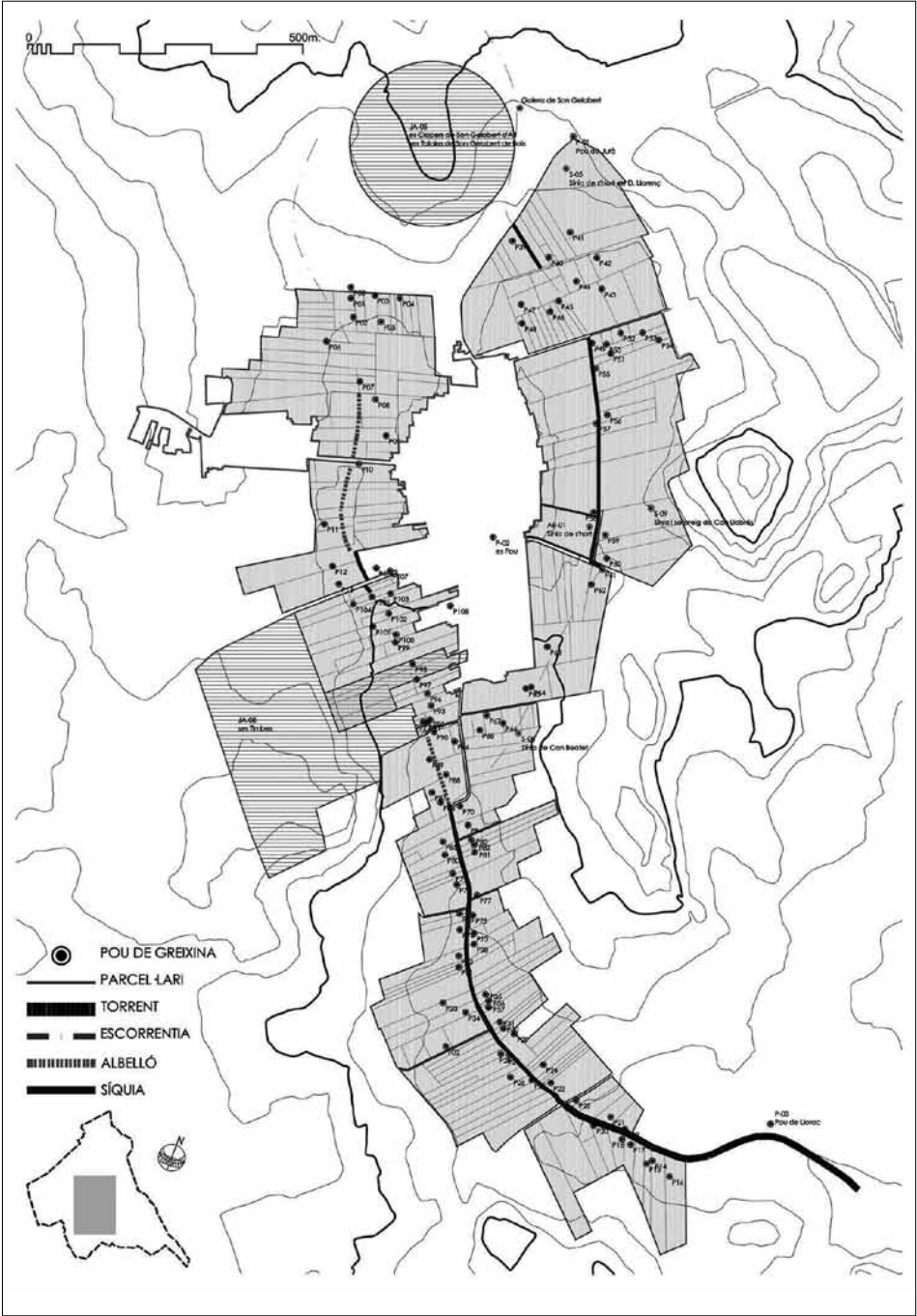

Fig. 2. Subsistema Llorito-cami de sa Font

Una conca hídrica i una àrea d'aigües embassades

El casc urbà de Llorito està assentat sobre un turó allargassat, orientat de nord a sud, que pren rellevància per contrast amb les conques que el delimiten a llevant i ponent i que s'uneixen per migjorn on esdevenen capçalera del torrent de Llorac. El brançal de llevant, conegut com a *Baix de sa Riba*, és la continuació del xaragall de Son Gelabert, al nord, que pel migjorn té continuïtat amb la Bassa d'En Brines, la Sínia d'En Beatet i el camí de sa Font. A causa de la configuració del lloc, una antiga síquia central (documentada des del 1702 i actualment desapareguda), recollia les aigües del comellar de Son Gelabert fins a la citada Bassa d'en Brines, en direcció al camí de sa Font i al torrent de Llorac. Amb el temps, a la síquia, s'hi va superposar el camí de Baix de sa Riba, que connecta el camí de Son Pere i la carretera de Sineu.

A l'altre costat del poble, al vessant de ponent (*Son Lluc i es camp Jeu*), el relleu és essencialment pla, amb alguns indrets prominents, tot i que de manera immediata al casc urbà, a tocar amb s'Arraval i s'Escaleta, hi ha una lleugera depressió (de nord a sud), coneguda com *es comellar d'En Moreu*, que separa el turó del nucli del poble de la lleugera inclinació del Collet i dels Molins definida per la corba de nivell dels 165 m. Els episodis esporàdics d'escorrentia superficial al comellar d'En Moreu, que capten les aigües de Son Gelabert i de Son Lluc, drenen a través del comellar d'en Miraes que, a través de ses Sorts i ses Veles, connecten, a la part de migjorn, amb l'antic *camí de les Jonqueres o dels Joncs*. Aquesta via és l'actual camí de sa Font, que unia el casc urbà de Llorito amb el camí vell de Sineu a Algaida. El camí se situa, en sentit longitudinal, en el centre de la depressió i d'un espai definit per les fites de la xarxa viària i per la topografia: a la part de ponent, s'estén fins a ses Timbes i el camí de Pina; a la part de llevant, arriba a ses Costes. Aquesta conca de captació ha requerit, i requereix encara ara, d'un sistema de drenatge i desguàs que, històricament, se resolvia amb la construcció d'un conjunt de galeres, síquies i albellons.

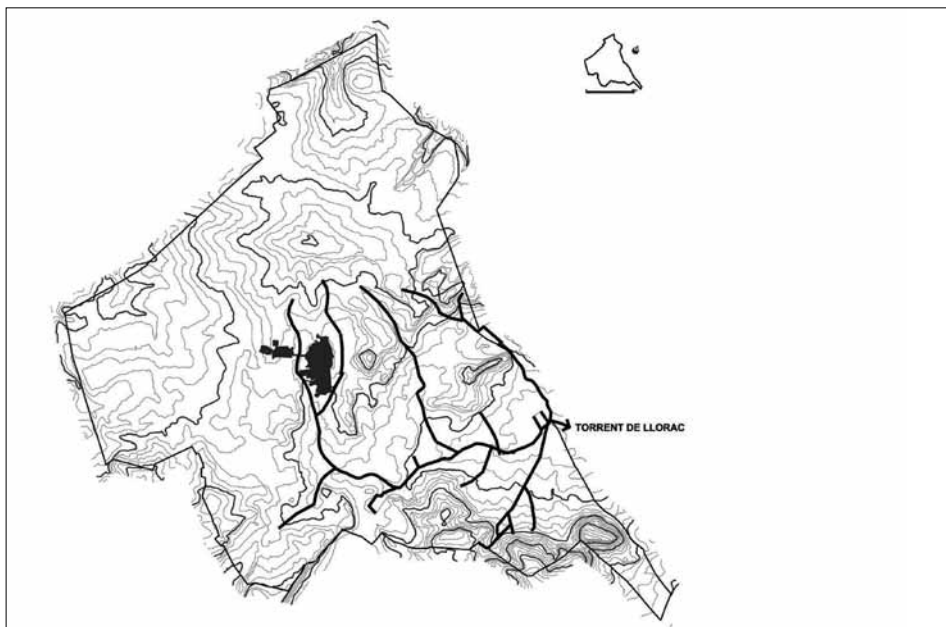

Fig. 3. Conca hídrica

Galeres, síquies i albellons

Una primera regulació de les aigües d'escorrentia que mitigava la força de l'aigua i l'erosió superficial el constitueixen les galeres. Pel que fa a galeres només en resta una de dimensions reduïdes i gairebé colmatada per sediments, situada dins el sementer del pou de Jurà de Son Gelabert de Baix. Un altre sistema regulatori de les aigües superficials són les construccions lligades al sistema viari que actuen com a galeres o parats. És el cas del camí de Son Gelabert de Baix a l'indret de Son Lluc, el carrer Major en el seu pas pel comellar d'En Moreu, la carretera de Sineu a Algaida a les interseccions amb el comellar de Baix de sa Riba (Bassa d'En Brines) i amb el comellar d'En Miraes (es Pont) o el camí de ses Costes, que conserva encara restes d'un sistema de drenatge que ha estat reproduït en parets de recent construcció.

Els elements de desguàs són les síquies i els albellons. Tot i que romanen abundosos testimonis documentals⁶ i rastres sobre el territori, es percep una progressiva reducció o desaparició d'elements, generalment associada a la mecanització de l'agricultura i a la manca de manteniment. Els albellons són síquies soterrades en els camps de conreu, revestides de pedres grosses i reblides de macs i pedres, que serveixen per recollir l'excés d'aigua de pluja i evitar s'embassi i que hi haja moll. Pel que fa a la construcció dels albellons, recollim aquest testimoni: "Antigament per fer un albelló, primer es feia una síquia amb pendent, per tal que l'aigua pugui córrer cap a una síquia principal que transporta l'aigua infiltrada al torrent. Seguidament s'omplia la síquia de pedres (lloves) i palla llarga (principalment ordi), després es pitjava perquè quedàs ben compactat. En darrer lloc, s'acabava de reomplir la síquia mitjançant terra. Els albellons solien trobar-se aproximadament a mig metre de la superfície terrestre."⁷ Tot i que el nombre d'albellons ha anat minvant, adesiara, per evitar que alguns indrets s'embassin, encara ara es construeixen albellons amb sistemes mecànics (excavadora) i substituint les pedres i el reble per blocs de formigó pretesat, recoberts de palla, i que conformen una mena de canonades que drenen l'excés d'aigua cap a les síquies.⁸

Les síquies també han patit una reducció important, tant per la manca de manteniment o la supressió, igualment associada a la mecanització agrícola, com per la superposició d'estructures (camí de Baix de sa Riba i camí de sa Font). Tot i així, se'n conserven restes a gairebé totes les conques de captació del sistema.

⁶ A títol d'exemple vegeu les següents referències: dia 1r de juliol de 1658, Catalina Real, viuda i usufructuària de Lluc Gelabert, venia a fra Antoni Costa, prior, tres quartons de terra anomenada *la Viña* que confrontava amb terres del convent, amb terres de Gabriel Gelabert ferrer, amb terres dels hereus de Joan Gelabert *Petit* i amb terres dita *heretatis sequia in medio*, canaló a la part de dits tres cortons (ARM ECR 99, f. 133v-135r). Aquesta peça de terra, segons els capbreus de 1789 fins a 1827, confrontava amb una sèquia, amb terres de Baltasar Jaume i amb terres de Joan Jaume *Marquesí*. Apareix referenciada en el següent registre de 31 de març de 1800: *Ego Antonius salva... catharina salva uxoris Laurentii costa predii son estela, columba salva vidua antonii costa predii son ritxola... not gasparii joachim riutord notarii villa de sineu sub die 16 currentium... medii cortoni sitam in distr nuncup son lluch loci de llorito... et affrontatur ex una parte cum terris nuncupatis la Sort Jordana conventus virginis maria lauretana ordinis predicatorum prefati loci, ex alia cum terris Joannis Balthazarii Jaume, ex alia cum terris petri florit als. marquesi et ex alia cum sequia*. (ARM ECR 315, f. 155v). Igualment, el 15 de setembre de 1648, Margalida Estela i Fee, adquiria una peça de terra situada fins an al marge, y colsada fins á la sequia, que confrontava amb terres de Bartomeu Verd, amb el camí reial de Sineu i amb l'Era (ARM ECR 99, f. 27).

⁷ Miquel Àngel COLL RAMIS: *Gent i medi a Lloret. Una visió geogràfica*, Lloret, 2005, 21.

⁸ És agosarat determinar el traçat i la magnitud del sistema d'albellons. Tot i així, sembla que es tractava d'un sistema generalitzat a la zona estudiada i de gran eficàcia tant pel que fa a l'ús de la pedra com al drenatge.

Horts, sínies i pous

Paral·lelament a la regulació de la circulació d'aigua en superfície, al llarg de la història, s'ha articulat un sistema de captació d'aigua que exerceix una doble funció: la concentració dels excedents hídrics tot facilitant el drenatge i l'aprofitament per a ús agrícola. En aquest sentit, podem establir una evolució d'aquests sistemes que a través de la toponímia,⁹ el registre arqueològic i la pervivència d'algunes unitats hidràuliques podríem fer retrocedir a l'edat mitjana i, fins i tot, vincular-ho a la tradició andalusina.¹⁰

Una primera transformació del paisatge medieval és la construcció, inserida dins el sistema, de diversos horts de tradició medieval però amb algunes influències dels jardins italianitzants més propis del barroc. En concret, en el subsistema Llorito-cami de sa Font, podem fer esment de l'hort del convent de Nostra Senyora de Loreto i, paral·lelament, de l'hort de Son Joan Arnau en el subsistema es Colomer-sa Vall.¹¹

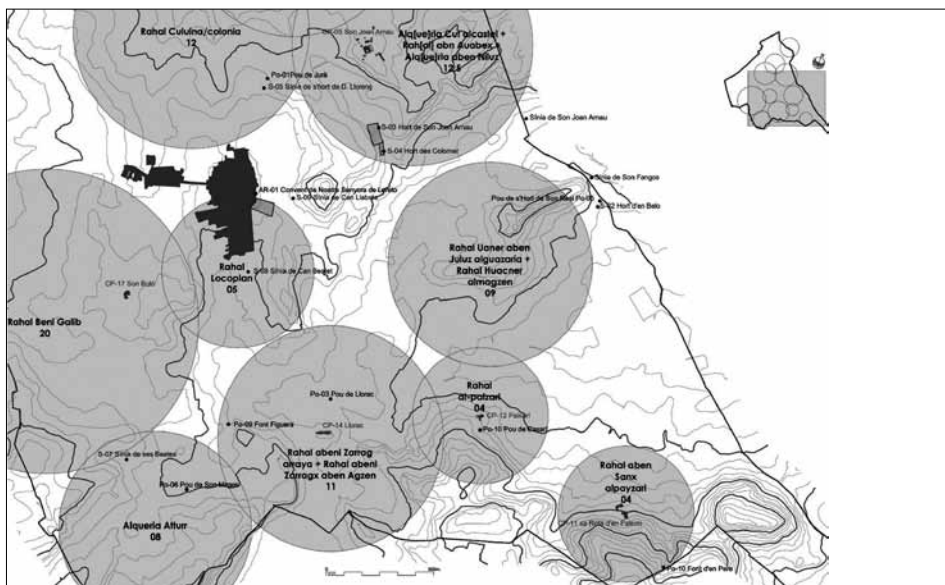

Fig. 4. Rafals i alqueries, pous i sínies

9 La toponímia de l'àrea ocupada és igualment significativa de les característiques de relleu i hidrològiques que condicionen l'espai. En primer lloc, tenim els orònims que defineixen els dos brancals principals de la conca: **es Collet i el comellar d'en Moreu i el comellar d'en Miraes**, en el cas de ponent, i **sa Riba, es puig Matgí i es Puig** que encaixen **Baix de sa Riba**, a llevant. Aquests dos brancals, a l'hora, tenen continuïtat a través **des Pont i de sa bassa d'en Brines** i, abans de confluir en **es Putarró** travessen, per una part, **ses Sorts i ses Veles** i, per altra, **sa sinia d'en Beate** (i anteriorment **el Palmer i el Canyaret**). A partir del **Putarró** (o **Pontarró**), els dos brancals segueixen per l'actual **camí de sa Font**, anteriorment citat com a **camí dels Joncs i camí de les Jonqueres**. La conca s'emmarca entre **ses Timbes i ses Costes**. Vegeu, Antoni Ginard Bujosa; Andreu Ramis Puig-gròs: *Toponímia històrica i territori. Benigalip, Manresa, Llorit, Lloret*. Barcelona, 2008.

10 Tot i que amb cautela, dins aquesta conca, es podrien situar algunes zones irrigades associades al raval *Culuina*, l'alqueria *Castello* i el raval *Locoplan*. Vegeu Andreu RAMIS PUIG-GRÓS; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Toponímia precatalana a Llorito" a Ramon BASSA i MARTÍN; Herminia PLANIS GILL; Aina VALLÈS MORAGUES (Coords.): *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. La Real*, 2007. Palma, 2008, 117-147.

11 Des del punt de vista històric disposem de dues referències sobre aquest indret que ens fan pensar en la possible existència d'un qanat: en un contracte de 6 de gener de 1645 se cita *el camp de la font*. Vegeu Bartomeu MULET RAMIS; Ramon ROSSELLÓ VAQUER; Josep M. SALOM SANCHO: *Ja està fet Sineu. Segle XVII*. Sineu, 2001, 540); la referència es repeteix el 1720, quan encara no es cita l'hort, però sí al *sementer de la Font*. Vegeu Andreu RAMIS PUIG-GRÓS: "Estudi preliminar", a Montserrat FONTANET: *Art de conrò compost per --- del lloc de Llorito, òlim conductor de Son Joan Arnau i de la Porrassa; majoral de Massanella, de Lloseta i de Son Sant Joan, segons l'estil de Mallorca*. 1747, Pollença, 2001, 30.

La zona irrigada que esdevindrà l'hort conventual la tenim documentada de forma precisa a partir de finals del segle XVI, tot coincidint amb el moment de l'adquisició per part del Convent a Rafel Gelabert el 28 de juliol de 1592.¹² Tot i així, la datació cronològica de l'hort segurament es pot retrotreure als segles XIV i XV. El fet que en el moment de la compra ja es faci referència a un hort permetria especular sobre la seva antiguitat i relacionar-lo amb l'espai irrigat de l'alqueria *Copelans*.¹³ Un aspecte interessant respecte a la peça de l'hort és el fet que disposam d'una de les primeres referències topogràfiques, datada a principis del segle XVII.¹⁴ Les referències històriques, encara que no són nombroses, permeten fer un seguiment d'aquest indret fins a principis del segle XIX i fins i tot després de la desamortització.¹⁵ Les permanències de l'hort conventual i el seu possible disseny original són més aviat escasses. Potser les hauríem de limitar al tancat de pedra en verd acabada amb esquena d'ase,¹⁶ el safareig,¹⁷ un fragment d'escala i una mina decorada amb elements grotescos. Han desaparegut la sínia,¹⁸ així com un segon safareig i tot el sistema de canalització d'aigua per al reg.

12 Vegeu Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÒS: "El patrimoni immoble del convent de Llorito", *De la terra al cel. Patrimoni eclesiàstic a Llorito, Mallorca, 2007*, 39-41.

13 Pel que fa a l'antic rafal Locoplan, el mes de novembre de 1370, Jaume Pedró estableix a Jaume Tordera un hort amb una sínia i safareig i diversos arbres en el lloc dit *Copeles*, confrontant amb el camí de Manresa, pagarà 7 lliures anuals i tindrà condreutes les parets, sínia, canal i safareig (ARM P-156 f. 74). Més endavant, el 16 de maig de 1408, el mateix tros de terra, anomenat *Copelans*, era alou de Nicolau Rossinyol i confrontava amb el camí de Sineu a Manresa. Pere Gayà, hereu del seu pare, el retorna a la viuda Subirana del notari Arnau Pedró (ARM Arnau Gayà i Gabriel Real G-82 f. 66). Vegeu RAMIS PUIG-GRÒS; ROSSELLÓ BORDOY: "Toponímia precatalana a Llorito", 2008, 121-122.

14 El dibuix de la peça de l'hort indica l'extensió: *Es tota la terra comprada xx L iij s. iij di de terra*; assenyala també *Los destres que té lo ort del monestir de lorito a cada quadro*. El quadrat té tants de punts com destres longitudinals a cada costat, on hi consten la mesura en destres i les confrontes. La part superior del dibuix correspon a Llevant: *La part de la sequia té 19 destres* (80,07m); la part dreta, a Migjorn: *La part del camí de Sineu té 26 destres* (109,56m); la part inferior a Ponent: *La part de la riba tinent ab lo monestir té 14 destres* (59m) i la part esquerra a Tramuntana: *La part tinent ab lo señer en rafel gelebert té 23 destres* (96,92m) (BB-II-178, f. 82).

15 L'inventari de 1820-1821 fa una descripció detallada de l'hort: *Primeramente. Un huerto inmediato al convento de extension de 5 cortones poco mas o menos en el que se hallan plantados diferentes arboles frutales y sembrado de uvas en un corton y medio de su extension. Un safarache o deposito de agua, una noria y en dos bancales del mismo se halla sembrado una porcion de sevada*. Vegeu GINARD BUJOSA; RAMIS PUIG-GRÒS: "El patrimoni immoble del convent de Llorito", 2007, 70.

16 Una referència a aquesta paret la tenim documentada el 8 de maig de 1936, quan l'ajuntament atorga permís per obres particulars: *autoritzar a Juana Ana Llabrés Fontirroig para derribar y volver a edificar la paret de la finca de su propiedad llamada Es Corral des Convent en la parte que linda con el camino de las Jordana*. (AMLL Libro de actas del Ayuntamiento pleno 1924-1928 y 1929 (5), f. 74).

17 *Item per almangara y trespol per lo safarex , tres sous [gener 1634]* (ARM C-4246. Convents. Llibre de gasto del Convent de N^a. Sr^a. de Llorito, s/f). *Item per fer adobar los ferros de la campana y la paleta del safareix, vuit sous [agost 1639]* (ARM C-888. Convents. Llibre d'entrades i sortides, f. 277v).

18 *Item un rest per la senia, tres £ i onze s. [setembre 1624]* (ARM C-893. Convents. Llibre de gasto, f. 230); *Item al mestre Capo a bon compte dels congreyns li comprare per la roda de la sínia, un scut [octubre 1635]; Item a Joan Capó a compliment dels congreyns per la sínia, sis s. [octubre 1635]* (ARM C-4246. Convents. Llibre de gasto del Convent de N^a. Sr^a. de Llorito, s/f).

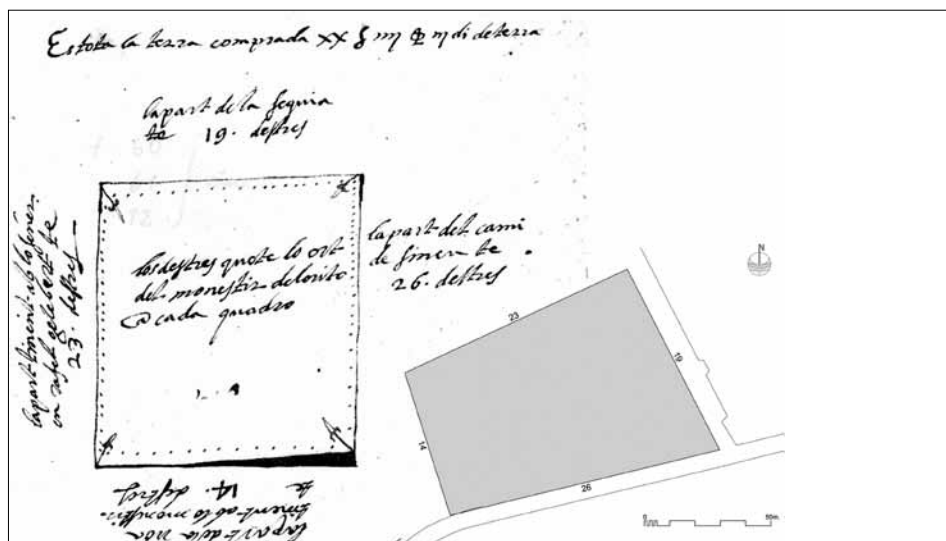

Fig. 5. Hort del Convent (ca.1592)

Una nova fase dins aquest procés evolutiu s'ha de lligar a la profunda transformació social, aparellada al creixement de la població i a la consolidació del casc urbà de Manresa, i a la transformació del parcel·lari.

El parcel·lari

En el cas que ens ocupa, un fet determinant per explicar la transformació del paisatge i les seves característiques és l'evolució de la propietat. La zona de Son Lluç, Son Joanico i es camp Jeu varen ésser objecte d'un intens procés de parcel·lació des de la segona meitat del segle XVII i al llarg del segle XVIII. Altre tant succeïa a la part de llevant del poble; l'evolució del nombre de parcel·les a la zona de Baix de sa Riba i es Puig evolucionava de la dotzena de peces de terra, identificades el 1607, nombre que es duplicava a 1684, que pràcticament es tornava a duplicar el 1724 i que arribava a la seixantena de parcel·les el 1864.¹⁹ Tanmateix, el camí dels Jons i la font Figuera és la zona que ha patit el procés de fragmentació i de subdivisions en petita propietat més intens de tot el terme. La quinzena de parcel·les documentades a principis del segle XVII són un centenar a finals d'aquest segle i durant el segle XVIII i més de dues-centes el 1864.²⁰

La proximitat al nucli urbà, la disponibilitat d'aigua i la qualitat de les terres, sumada a la creixent pressió demogràfica són segurament les causes de la fragmentació de la propietat i de la generació del microparcel·lari que ara caracteritza la zona. Aquest establiment s'inicia durant el segle XVII, s'intensifica notablement durant el segle XVIII i es multiplica, especialment al camí de sa Font, durant el segle XIX. En aquest sentit, resulta orientatiu el següent quadre:

¹⁹ Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÒS: *Toponímia històrica i territori*, 2008, 236.

²⁰ Tot i que no ha pogut ésser documentat de forma explícita, en el procés de parcel·lació, les terres del camí de les Jonqueres provenen de les antigues propietats de Francesc Gelabert del Pou, desfetes cap a 1650; de l'antic rafal de la font Figuera i d'altres propietaris de menor entitat. La desamortització de les propietats conventuals incrementava les divisions de les terres després de 1835. Vegeu GINARD BUJOSA; RAMIS PUIG-GRÒS: *Toponímia històrica i territori*, 2008, 297-298.

	1607	1635	1675	1724	1864
Son Lluç	6	9	14	38	-
Es camp Jeu	-	-	7	51	-
Baix de sa Riba	12	8	28	44	59
Camí de sa Font	15	45	67	151	219
Total	33	62	116	284	278

Elaboració pròpia a partir de les dades toponímiques contingudes a GINARD; RAMIS, 2008.

La fragmentació de la propietat i la necessitat de drenar el terreny és el que origina la construcció dels pous de greixina. Així mateix, la canalització d'aigua d'escorrentia condiciona, al nostre parer, la disposició del parcel·lari. La nova estructura de la propietat dóna lloc al significatiu nombre de pous que se construeixen com a element complementari al sistema anterior de captació i canalització d'aigües superficials.

Fig. 6. Parcel·lari (Pedro Moreno Ramírez, 1864)

Els pous de greixina

Les unitats hidràuliques més significatives a la conca (Son Lluç-Baix de sa Riba-sa Font) són els denominats *pous de greixina* o *pous de trespèl*²¹ -pous d'accés a aquífers d'impregnació-. La seva presència no és exclusiva d'aquest indret i, encara que no amb tanta profusió, n'hem localitzats al llarg de tot el torrent de Llorac, a la zona de sa sínia de ses Beates (Son Miraes-sa Font), a sa Vall i ca na Martina.²²

Fig. 7. Pou de greixina (camí de sa Font)

En el cas que ens ocupa, la característica més rellevant d'aquest tipus d'unitat hidràulica és la seva densitat (associada al microparcel·lari); la situació o disposició dins la conca de captació i una tipologia que intentarem definir. Pel que fa al nombre de pous, hem pogut inventariar un total de 105 pous i 7 sínies. Això no obstant, a partir d'una estimació basada en informacions orals, a hores d'ara n'han desaparegut a l'entorn d'un 20% dels que devien existir a principis del segle XX. Això significa que gairebé el 50% de les parcel·les existents a finals del segle XIX comptaven amb un d'aquests pous. És significativa l'existència de diversos pous amitgers compartits des de dues parcel·les.

Pel que fa a la distribució dins la conca és significativa la dispersió de les perforacions a les dues capçaleres de captació que contrasta amb l'ordenament gairebé lineal i associat a les infraestructures de drenatge (síquies i camí de sa Font). En aquest sentit, el major potencial de captació d'aigua a la part més baixa de la conca, així com la

²¹ Acció de trespelar (Mall.) «Ara pujarà es trespèl»: ho diuen quan ha plogut molt, per indicar que es filtrarà dins els pous l'aigua absorbida per la terra i farà pujar el nivell d'aquells (Sa Pobla). Trespelar: traspuar, filtrar-se l'aigua a través dels porus o escletxes [DCVB].

²² Fora del terme de Llorito n'hem localitzat referències a Andratx, Muro, Sa Pobla, Sant Joan, Santa Margalida i Selva.

facilitat d'accés a través dels camins que se superposen o se situen de forma paral·lela a les siques preexistents, determina igualment la configuració del parcel·lari. Les micro propietats se disposen de forma perpendicular a aquestes línies de drenatge.

Pel que fa a la tipologia dels pous que s'han inventariat hom pot agrupar els elements comuns en quatre parts: el pou o clot, el coll amb l'ampit i les columnes i els elements annexos (piques, barracons o petits safareigs). Pel que fa a al clot, la seva fondària mitjana és de 8,30 m i majoritàriament és de secció el·líptica (45,8%) o circular (25,7%). El restant 28,5% correspon a pous dels quals en desconeixem aquesta dada.²³ El clot de les sínies és sempre de secció el·líptica. Així mateix, aquests pous estan sistemàticament paredats. Hom ha de pensar, per tant, en una doble tasca a l'hora de la construcció: l'excavació i l'obra de paredat de pedra en sec.²⁴

El coll és l'element constructiu que s'aixeca per damunt el nivell del terra, envolta la boca del pou per evitar caure-hi i facilitar l'extracció de l'aigua. L'estructura del coll generalment respon a un mateix esquema, encara que amb variacions ocasionades per l'ús de diversos materials. En primer lloc, la mòta que generalment està conformada per algunes lloses de pedra situades de forma horitzontal sobre el sòl i que redueixen l'obertura del pou. En alguns casos aquestes lloses han estat substituïdes per biguetes de formigó pretensat. Sobre aquestes lloses, o directament damunt el paredat, s'aixeca el coll pròpiament dit i que conforma un tancat o paret d'uns 70-80 cm d'alçada. Els materials emprats són el marès (generalment peces de gruixa de pam), lloses de pedra que en moltes ocasions se reserven per l'ampit, i també, en alguns casos, pedra de paret en verd. La forma del coll varia en funció dels materials emprats: si s'usa la paret en verd, el coll generalment adopta una forma circular o el·líptica amb una entrada o dues que permeten apropar-se al pou i donen lloc a l'ampit –normalment tancat amb una llosa–. Si el coll és de peces de marès adopta una forma quadrada o rectangular.

Sobre el coll s'aixequen dues columnes disposades en paral·lel, generalment conformades per peces de marès dretes, que a la part superior sustenten el brancal on s'hi penja la corriola. És freqüent que per encastar el brancal o travessar acabin amb una mossa on aquest s'encaixa. Hi ha també columnes de pedra conformades per una sola peça i, actualment, moltes han estat substituïdes per columnes de blocs de formigó. El brancal o travesser generalment és una barra de llenya d'ullastre, més o menys escairada, encara que ocasionalment s'usen barres de ferro. A la part central solen tenir una armella o бага de filferro que permet enganxar la corriola.

El caràcter eminentment funcional d'aquest element sustentant dona lloc a adaptacions i transformacions que permeten adequar-lo a l'aparició de nous elements tecnològics (bombes d'extracció amb canonades rígides, algunes sínies d'èmbols, torns per extreure les bombes extractores, etc.).

23 Així mateix hem localitzat tres pous de secció rectangular (Son Miraes, Son Estela i Son Mas) que podrien esser d'origen medieval.

24 Pel que fa a la tècnica constructiva, tradicionalment, el clot es feia "a la mala" tot excavant un clot de secció circular o el·líptica d'entorn a 150 cm de diàmetre fins arribar al fort o a una fondària on comparegués aigua. Un cop assolida la fondària desitjada es començava a paredar o revestir de paret seca. Es paredava a plom de baix cap a alt, tot col·locant la cara bona de les pedres mirant a l'interior del clot i amb la coa més ampla que la cara per tal de cloure bé el paredat i s'omple el buit entre el terreny i la paret de reble i de terra. S'anava paredant seguint un cercle i per anar pujant es clavaven taulons per afavorir la feina. Les eines utilitzades per fer el clot eren l'aixada puntera, el càvec i la senalla i si el pou era de fondària considerable s'usava el torn o la corriola per extreure els materials excavats. Si hi havia "fort" s'usava el pic i la manuella i, fins i tot, barrobins. A l'actualitat, el clot es fa amb una excavadora mecànica i, en comptes de paredar, s'usen tubs de formigó pretensat (100-110cm Ø) i en ocasions es facilita la filtració amb picadís de test disposat al fons.

Fig. 8. Pou de greixina (Son Lluç)

Els cultius

A més del relleu, l'estructura de la propietat i les infraestructures hidràuliques i viàries, la coberta vegetal esdevé, així mateix, un element determinant per a la caracterització del paisatge. Actualment els cultius són majoritàriament cerealícoles. Han desaparegut gairebé la totalitat de cultius arboris que havien estat freqüents fins a la primera meitat del segle XX (especialment figueral). Des de finals del segle XVI i fins a la segona meitat del segle XX, el cultiu majoritari són els cereals combinats amb llegums (ciurons, faves, guixes). No obstant això, també s'han de prendre en consideració els cultius de vinya i de lli,²⁵ a més de cultius arboris com són ara les figueres i els morers.²⁶

Un tret característic, precisament a causa de la presència dels pous de greixina, és la pervivència de petits horts familiars amb cultius d'estiu (tomatigueres, alls, cebes, pebrers, albergineres, molons, etc.), així com la presència residual de fruiters ran dels pous (nisprers, pomeres, pereres, parres, caquiers, etc.).

²⁵ En relació a la producció de lli per part del convent, la collita de l'any 1700 fou d'onze cavallons i quatre manades. L'any 1638 s'havien esmerçat 59 jornals de dona per picar-lo, espadar-lo i pentinar-lo. L'any 1649 una barcella de llavor de lli valia sis sous. Vegeu Gaspar MUNAR, *Història de Lloret de Vista Alegre i del seu convent*, 1975, 60.

116 ²⁶ Per al coneixement i l'evolució dels cultius vegeu GINARD BUJOSA; RAMIS PUIG-GRÒS: "El patrimoni immoble del convent de Llorito", 2007, 73-81.

Fig. 9. Vista des del camí de sa Font (ca. 1920)

C. La percepció actual del paisatge

Més enllà però de la caracterització d'un paisatge que adquireix la seva fesomia essencial al llarg de l'edat moderna, ens trobam davant una realitat canviant i en constant evolució. Al llarg del segle XX i, de manera especial durant els últims cinquanta anys, la transformació paisatgística s'ha accelerat per causes de tots conegudes. Davant aquest fet, s'ha reaccionat amb la generació de discursos sobre la memòria del paisatge i el paisatge com a element configurador de la identitat. Simultàniament s'ha obert el ventall de valors què som capaços de reconèixer en un paisatge i, al costat dels estètics i productius, hi arrenclem els ecològics, els històrics, els associats als usos socials, els religiosos i espirituals, els simbòlics, etc. Transgredim, per tant, de forma neta la frontera de la tangibilitat. Aquesta visió global, menys particularista, requereix però d'una doble anàlisi: per una part, el coneixement micro del territori –a escala 1:1– i, per altra, la dimensió ecològica, econòmica, històrica, antropològica, etc. que només es pot obtenir a través de la recerca.²⁷ És en aquest entorn, on s'ha de situar el paper dels catàlegs municipals i la seva necessària evolució com a instruments actius en l'ordenació territorial.²⁸

²⁷ Per a una noció de la situació de l'estat del coneixement local vegeu Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÓS, "Llorito, un territori estudiat?", *Els estudis i la premsa local al segle XXI. Volum II. Els estudis locals*, Palma, 2009, 215-230.

²⁸ A nivell local, l'antecedent immediat d'aquest Catàleg és el *Catàleg de protecció d'edificis i elements d'interès històric, artístic i paisatgístic del terme de Lloret de Vistalegre* que es va redactar el 2004, aprovat inicialment per part de l'Ajuntament el 9 de setembre de 2005 (publicat al BOIB, núm. 142 de 24 de setembre de 2005), i aprovació provisional en data 11 de novembre de 2005. La Comissió Insular d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Patrimoni Històric de Mallorca, en sessió celebrada el dia 30 de juliol de 2007, acordà suspendre l'aprovació definitiva de l'esmentat catàleg.

El catàleg. La valoració patrimonial del paisatge

El nostre repte és el de presentar un catàleg que superi la visió fragmentària de l'element catalogat, adesiara producte residual d'una realitat més àmplia i complexa, i que permeti una lectura més oberta. El marc que hauria de permetre aquest nou enfocament seria el paisatge. En línia amb el que es treballa a altres indrets,²⁹ hem intentat definir una *unitat de paisatge* coherent, delimitar-la i, finalment, catalogar-la i proposar mesures de protecció.

Resulta fonamental, en primer lloc, identificar els elements naturals, patrimonials, visuals i perceptius que permeten distingir un determinat paisatge respecte d'un altre. És, així mateix, on des del nostre punt de vista, adquireix rellevància la figura dels espais d'Interès Ambiental i Paisatgístic (IAP) que fins ara havien tengut un tractament secundari. A la nostra proposta, cada un dels IAP comptarà amb una fitxa individualitzada amb un codi únic, a la qual hi figura la descripció de l'espai, l'estat de conservació, la protecció de l'element i la definició de la zona de protecció amb la corresponent transposició cartogràfica.

Pel que fa al grau o nivell de protecció, com a criteri general, els IAP gaudiran de protecció ambiental, independentment que dins la zona de protecció hi pugui haver elements catalogats amb graus de protecció.

LA CARACTERITZACIÓ D'UN PAISATGE. EL SISTEMA HIDRÀULIC DEL TORRENT DE LLORAC (LLORITO)

	Ambiental	Parcial	Integral
Torrent de Llorac	IAP-01 Torrent de Llorac	CP-13 Cases de Son Mas Ma-01 Torrent de Llorac	JA-06 Planes de Son Mas Ca-04 Camí vell d'Ariany Ca-06 Camí vell de Sant Joan P-01 Pontet de Son Real
Llorito-camí de sa Font	IAP-02 Llorito-camí de sa Font	S-05 Sínia de s'Hort de Don Llorenç S-08 Sínia de Can Beatet S-09 Sínia i Safareig de Can Llabrés AR-01 Convent de Nostra Senyora de Loreto (hort)	JA-05 ses Talaies de Son Gelabert d'Alt / es Clapers de Son Gelabert de Baix JA-08 ses Timbes Po-01 Pou de Jurà Po-02 es Pou
Sa Font Figuera-Son Miraes	IAP-03 Sa Font Figuera-Son Miraes	MV-03 Molí d'en Nina CP-15 Cases de sa Font Figuera	Po-06 Pou de Son Miraes Po-09 Font Figuera
Llorac	IAP-04 Llorac	CP-14 Cases de Llorac	JA-10 Llorac Po-03 Pou de Llorac
Es Colomer-sa Vall	IAP-05 Es Colomer-sa Vall	S-03 Hort de Son Joan Arnau S-04 Hort des Colomer CP-05 Cases de Son Joan Arnau CP-06 Cases des Colomer	JA-03 Timbes de ses Cases des Colomer JA-07 Ca na Martina A-01 Aljub de Son Joan Arnau Ga-01 Galera des sementer de s'Hort de Son Joan Arnau Ca-02 Camí de Son Real d'Alt Ca-11 Camí des Pou de So n'Estela Po-04 Pou de So n'Estela
Paixari	IAP-06 Paixari	CP-12 Cases de Paixari MV-01 Molí de Paixari	Ca-07 Camí de Paixari o Camí de Son Coix Po-10 Pou de Paixari
Rota d'en Palem	IAP-07 Rota d'en Palem	CP-10 Cases de Can Riera CP-11 Cases de sa Rota d'en Palem	Ca-05 Camí vell de Montuiri Ca-06 Camí vell de Sant Joan Po-11 Font d'en Pere
Son Fangos	IAP-08 Son Fangos	S-02 Hort d'en Belo CP-08 Cases de Son Real de Baix	JA-02 es Castellot. Camp Vanrell de Son Joan Arnau Ca-03 Camí de Son Fangos, Camí del Rei o Camí vell de Son Real Po-05 Pou de s'Hort de Son Real
	8	19	26

Més enllà però d'aquests elements catalogats, pel manteniment del paisatge són determinants les relacions d'elements comuns que responen a una determinada tipologia (pous, parets, síquies, casetes de sequer, barraques, vorerades, canyars, pontets, portells, etc.) que, precisament, defineixen el valor patrimonial del paisatge pel seu caràcter comú i no per la seva singularitat. Aquestes relacions s'incorporaran a cada una de les IAP.

La dimensió històrica del territori, amb el seu vessant econòmic i social, quedarà igualment reflectida a través de la protecció del parcel·lari i les seves solucions de tancament que no es podran alterar des del punt de vista tipològic. A cada una de les IAP s'hi annexarà la corresponent cartografia cadastral.

Un element essencial i constitutiu del paisatge és la seva capacitat d'ésser visualitzat. És imprescindible, per tant, que a cada una de les IAP es defineixin les visuals i es protegeixi de les possibles interferències. Cal delimitar una àrea de protecció de visuals per preservar-ne les condicions de l'entorn immediat.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

ARM : Arxiu del Regne de Mallorca.

AMLL: Arxiu Municipal de Lloret de Vistalegre

Miquel Àngel COLL RAMIS: *Gent i medi a Lloret. Una visió geogràfica*, Lloret, 2005.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÒS: "El patrimoni immoble del convent de Llorito", *De la terra al cel. Patrimoni eclesiàstic a Llorito*, Mallorca, 2007.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÒS: *Toponímia històrica i territori. Benigalip, Manresa, Llorito, Lloret*. Barcelona, 2008.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GRÒS, "Llorito, un territori estudiat?", *Els estudis i la premsa local al segle XXI. Volum II. Els estudis locals*, Palma, 2009, 215-230

Chantal MARTINET: "L'objet ethnographique est un objet historique", *Muséologie et ethnologie*, París, 1987.

Bartomeu MULET RAMIS; Ramon ROSSELLÓ VAQUER; Josep M. SALOM SANCHO: *Ja està fet Sineu. Segle XVII*. Sineu, 2001.

"Prototipus de catàleg de paisatge", Barcelona, 2006 (www.catpaisatge.net).

Andreu RAMIS PUIG-GRÒS; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Toponímia precatalana a Llorito" a Ramon BASSA I MARTÍN; Herminia PLANISI GIL; Aina VALLÈS MORAGUES (Coords.): *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. La Real*, 2007. Palma, 2008, 117-147.

Andreu RAMIS PUIG-GRÒS: "Estudi preliminar", a Montserrat FONTANET: *Art de conró compost per --- del lloc de Llorito, òlim conductor de Son Joan Arnau i de la Porrassa; majoral de Massanella, de Lloseta i de Son Sant Joan, segons l'estil de Mallorca. 1747*, Pollença, 2001.

LA LLONJA DE PALMA, GESTIÓ DE LA INTERVENCIÓ EN UN BÉ CATALOGAT

Pedro Rabassa Sansaloni

Entenc la meva ponència com a un exemple per conèixer què passa a l'hora de intervenir a un bé catalogat i concretament el cas de la Llonja de Palma.

Genèricament qualsevol intervenció d'aquestes característiques té dues fases ben diferenciades com són la del **projecte** i la de l'**obra**.

Per poder començar, a la fase de projecte s'hauran de considerar:

1. **La normativa que li és aplicable** com a bé catalogat, que hauria de ser la fitxa de catalogació, a més de la normativa general i altres normes que li afectin.
2. Els **tipus de intervenció i programa** establert.
3. I les **administracions implicades** en la supervisió de projecte i obres, Ajuntament, Consell Insular i d'altres.

En aquesta fase de projecte, normalment serà necessari complementar la informació de l'estat actual de l'edifici, mitjançant la **realització de cales**, pel que s'hauran de demanar les autoritzacions corresponents, i comptar amb la intervenció d'arqueòlegs i, si cal, també historiadors de l'art, restauradors o altres especialistes.

En el cas de ser necessari fer **enderrocs**, situació freqüent pel mal estat o per afegits que no deixin veure el bé, haurien de ser previs a la redacció del projecte i les cales han de ser posteriors o, si més no, simultànies als enderrocs. Tot això complicarà extraordinàriament el procés.

Conegut al màxim el bé i el tipus d'intervenció, el projectista comença la seva feina durant la qual pot ser necessari consultar als tècnics municipals o insulars que en molts casos hauran d'elevat aquestes consultes a les comissions corresponents de centre històric i/o patrimoni.

Redactat el projecte, i amb els informes previs pertinents, aquesta fase acabarà amb l'atorgament de la **llicència d'intervenció**.

Amb la llicència es pot començar la fase d'obra. Semblaria que amb el projecte tot està fet i clar, i que aquesta intervenció no tindrà més entrebancs, però normalment no és així. Ni el projecte ho preveu tot, i el bé per la seva part probablement ens donarà sorpreses. Això vol dir que el procés de control es complica molt més, ja que l'obra està en marxa i, gairebé sempre, els temps burocràtics dels sistemes existents se fan difícils de compaginar, provocant en molts casos la destrucció de patrimoni. Sense voler entrar en aquesta casuística molt extensa i desafortunada, parlaré ara de la meva experiència com a director de les obres de la restauració de Sa Llonja de Palma.

D'entrada es tracta d'un edifici amb el màxim grau de protecció, BIC, peça singular del gòtic civil, obra de l'insigne arquitecte i mestre felanitxer Guillem Sagrera, coneguda i apreciada per tots. Què més puc dir?, si més no la satisfacció de col·laborar en la seva perduració. Sa Llonja ha tingut al llarg de la seva història moltes intervencions de restauració. Les notícies que tenim de la majoria d'elles són vagues i moltes d'elles les hem detectat al llarg de les obres.

El projecte de restauració fou redactat per l'arquitecta Glòria Alcázar del Ministeri de Foment l'any 2.000, però no és fins el 2008 en què s'inicien les obres. És llavors quan la Conselleria d'Educació i Cultura m'encarrega la direcció de les mateixes, direcció que es va completar amb el nomenament de Joaquín Izquierdo com a arquitecte tècnic i responsable de la coordinació de seguretat. Elvira González, arqueòloga i responsable de la intervenció arqueològica, així com de la protecció dels grafitis existents, els quals ella mateixa ja va catalogar en 1988 (*Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 44) i Mabel de Rojas, restauradora, responsable de les intervencions de restauració d'elements arquitectònics i escultòrics; no amb poques dificultats per al nomenament d'aquestes últimes, en no haver-se previst per endavant seva la contractació, havent-se d'incorporar ja iniciades les obres.

L'obra, en la primera fase ja conclosa, la va dur a terme la UTE constituïda per Llabrés Feliu i Restaurotec, empreses amb dilatada experiència en intervencions en patrimoni, amb Aina Seguí i Carlos Alonso, arquitectes tècnics caps d'obra amb bona experiència en aquest tipus d'intervencions, així com Eva Planells, restauradora diplomada que va estar sempre a peu d'obra.

També es va comptar amb la col·laboració de Patrimoni-UB de la Universitat de Barcelona, que va realitzar els informes sobre materials de construcció, estat de conservació, mecanismes de degradació, les eflorescències de sals, les patines i crostes de les façanes i portades, el trespòl de la coberta, etc. Aquests informes foren elaborats per Màrius Vendrell, geòleg i director del grup de recerca Patrimoni-UB i Pilar Giráldez, restauradora, tots ells van ser de gran utilitat.

Van fer un seguiment especial de les obres, col·laborant amb les seves informacions i opinions, els arquitectes, Francisco Cifuentes i Enric Dilmé que tenen a la Llotja com a objecte de les seves tesis doctorals, actualment en elaboració.

Vull també esmentar a molts altres professionals, arquitectes, arqueòlegs, historiadors, etc. que, en les múltiples visites fetes durant les obres, ens van donar consells, van generar debats i, de forma desinteressada, també van aportar el seu saber a la intervenció.

D'una altra forma, però també determinant, varen ser els debats i acords de la comissió de seguiment de l'obra, integrada per representants qualificats de les institucions implicades en la intervenció, Ministeri de Foment, Govern Balear (Presidència i Conselleria d'Educació i Cultura), Consell Insular (Comissió de Patrimoni) i Ajuntament (Comissió de Centre Històric), així com l'historiadora Catalina Cantarellas, en representació de la UIB, l'arquitecte Martín Lucena en representació del Col·legi d'Arquitectes, l'arquitecta Gloria Alcázar, autora del projecte i jo, com a director de l'obra

Aquesta comissió la vaig proposar al febrer de 2008 en iniciar-se l'obra, amb l'objecte de donar suport a la conselleria en les decisions que poguessin presentar-se, i així facilitar la gestió de l'obra. Encara que únicament es va reunir en tres ocasions, en les tres es van adoptar acords d'importància transcendental per a la restauració. Així, en la primera reunió de constitució l'octubre de 2008, es va aprovar la no realització de la coberta de coure, el juliol de 2009 va aprovar el projecte reformat amb la coberta plana, com l'havia acabat Guillem Sagrera. Així mateix, en aquesta reunió, l'Ajuntament va donar a conèixer la seva intenció de procedir a la redacció d'un projecte d'adequació de l'entorn de Sa Llonja dins dels seus plans de millora del front marítim i a la de desembre de 2009, es va aprovar la realització d'un projecte específic de restauració dels elements escultòrics de façana situats a la zona baixa, actualment en fase de contractació.

Per entendre les dificultats de gestió durant l'obra faré una breu ressenya del canvi de coberta previst en el projecte, probablement el capítol més important o de més impacte, sense relegar tants altres temes com les cales arqueològiques, els diferents tractaments de neteja i restauració, les pàtines, les escultures, les instal·lacions, l'entorn etc. que van tenir un procés propi.

En la primera reunió d'obra al febrer de 2008 vaig qüestionar algunes de les propostes del projecte amb dubtosa justificació i molt dubtosa conveniència, com era la substitució de la coberta de teula existent per una de fusta sobreelevada 1,5 m i recoberta de coure rovellat que es recolzava en els murs perimetrals prèviament acordonats amb formigó armat. Això, perquè en els documents del projecte s'atribuïa a aquesta coberta de teula, recolzada sobre els arcs i claus de les voltes, les empentes laterals que havien provocat les fissures i esquerdes dels murs laterals de tancament, causant les humitats i la progressiva deterioració de l'edifici, teoria al meu entendre amb base teòrica molt poc sòlida. Per això vaig proposar, en aquesta primera reunió, la necessitat de realització d'un estudi sobre l'estabilitat de l'edifici, treball que es va encarregar a l'arquitecte Santiago Huerta, especialista en estructures de fàbrica i professor de l'escola d'arquitectura de la Universitat Politècnica de Madrid. Encàrrec que, després de molts avatars, es va fer al juny de 2008 a través de la UTE que realitzava les obres, l'estudi va finalitzar a l'agost de 2008 i les seves conclusions eren:

1. **Estabilitat:** Sa Llonja de Palma presenta, sobre la base dels càlculs realitzats, una estabilitat molt bona. No podia ser d'altra manera en una obra que, després de més de cinc-cents anys, presenta un estat de conservació excel·lent.
2. **Moviments i esquerdes:** Els mesuraments dels desplaçaments dels murs mostren que els moviments experimentats per la Llonja són molt petits, gairebé inapreciables. Per descomptat, l'estructura rígida dels murs ha de fracturar-se per adaptar-se a assentaments mínims del terreny però les esquerdes resultants són petites, no afecten per res la seguretat i estan estabilitzades.
3. **Desmuntatge de la teulada afegida:** El desmuntatge de la teulada afegida pot realitzar-se sense cap problema, prenent les precaucions abans citades. D'altra banda, l'estabilitat de Sa Llonja millora notablement si es desmunta la teulada afegida. Aquesta operació no és imprescindible, però és recomanable.
4. **Anell superior de formigó:** La col·locació d'un anell perimetral superior de formigó no és necessària en absolut. És més, la rigidesa local que aquest tipus d'anell introduiria a la fàbrica podria produir danys en el futur.

Sobre la base d'això, en la reunió de constitució de la comissió de seguiment de l'octubre de 2008 es va acordar no realitzar la coberta de coure i encarregar-me l'elaboració del projecte modificat amb coberta plana, tal com la va acabar Guillem Sagrera en el S. XV. Al juliol de 2009, en la seva segona reunió, la Comissió de Seguiment va aprovar el projecte modificat i no és fins a setembre de 2009 que la Comissió de Patrimoni l'aprova definitivament. Havien passat 18 mesos, un any i mig, el termini d'execució de l'obra era de dos anys.

La primera conclusió a l'exposat és lo complicat que resulta introduir una modificació durant el procés d'intervenció, sobretot pels temps de gestió que això suposa. Crec que, en aquest cas i altres similars, les modificacions són necessàries, i de vegades imprescindibles. No m'imagino Sa Llonja amb una coberta de coure, no obstant això, si no s'hagués qüestionat, així s'hauria dut a terme.

En resum, la meva experiència a Sa Llonja em permet concloure:

1. **Una fitxa** de catàleg molt deficient.
2. **Una llicència** que permetia actuacions de molt dubtosa conveniència.
3. **Un promotor** molt poc implicat i amb poca presència.
4. **Un control** d'execució de l'obra, complex, lent i molt poc eficaç, amb una comissió de seguiment rígida i convencional i una tramitació de modificacions excessivament burocratitzada.

No obstant això, malgrat totes aquestes dificultats, és cert també que un equip pluridisciplinar implicat, un debat continu i la col·laboració de moltes persones, han fet possible concloure una primera fase amb satisfacció, que sense cap dubte ha de continuar fins a finalitzar els capítols oberts pendents.

Potser, en unes jornades com aquestes i com a aportació des de la meva experiència, se m'ocorre que en tota intervenció en el patrimoni hauria de considerar-se:

- La importància dels **estudis**, previs i durant el procés.
- La necessitat d'una **fitxa de catalogació completa**.
- **La rigurosidad de la llicència**.
- **La flexibilitat del projecte**, entès com un document obert a possibles modificacions.
- La consecució d'un **sistema de control eficaç**.

Per finalitzar, vull afegir que, una vegada acabada la intervenció en un bé catalogat, haurien **d'actualitzar-se les fitxes de catalogació** i, a més, hauria d'incorporar-se un **protocol de manteniment**, aspecte aquest avui dia fora de la nostra cultura patrimonial i que és la causa de moltes deterioracions futures.

Govern de les Illes Balears
Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats
Direcció General d'Universitats, Recerca i Transferència del Coneixement

